

El teatre a la Safor (1939-2000)

Josep Enric Gongga

JOSEP ENRIC GONGA

EL TEATRE A LA SAFOR (1939-2000)

© 2004 Josep E. Gonga
Published by Josep Gonga
www.josepgonga.com
Gandia, La Safor.

Aquest llibre el pots trobar en format paper a [CEIC Alfons el Vell](#), coeditat amb la Junta Local Fallera i l'Associació Cultural Premi Iaraní.

2004. Edició rustica 216 pàgines. ISBN: 84-86927-75-7.

Estudi de la vida teatral a la comarca en relació als canvis socials que s'hi han produït des de 1940 fins a l'entrada del segle XXI.

En memòria de mon pare, Joaquim Gonga, i dels seus amics Ramon Sanz, Ximo Roig, Enrique Gracia i tants altres..., que van mantenir l'esperit del teatre a Gandia durant un munt d'anys.

PRIMER ACTE:

LA VIOLENTA POSTGUERRA

(1939-1951)

Quan a les acaballes de març de 1939 les tropes nacionals van entrar a la Safor, a molta gent, espectadors forçats de la tragèdia que va suposar la Guerra Civil, els va semblar que queia el teló que cloïa aquella sagnant representació. S'equivocaven. Després d'aquell xicotet entreacte, quasi sense interrupció, es va obrir de nou la boca de l'escenari per a donar pas al drama que va representar la dura i violenta postguerra.

Un drama en el qual, uns, els vençuts, van haver de fugir a l'exili o van ser empresonats en condicions infrahumanes, patint pallisses, "saques" i afusellaments indiscriminats. Sols cal recordar que de la Safor van ser executades 314 persones en la immediata postguerra, quatre per cada 1.000 habitants; i que a principis de 1940, segons dades oficials, hi havia empresonades en tot l'Estat unes 270.000 persones. Posteriorment, de 1940 a 1943, el règim va atorgar llibertats condicionals, i el 9 de setembre de 1945, en acabar la Guerra Mundial, perduda pels règims dels països de l'Eix, va concedir un indult que va posar en el carrer un bon grapat de gent. Però, com que l'accés a la llibertat s'obtenia gràcies a les resolucions que es prenien pels informes que enviaven les Junes Locals, formades per afins al règim, falangistes i capellans, i l'alliberament del reclús depenia, a més, d'un examen de religió superat a la presó i del fet que algú li garantira un treball i responguera pel seu comportament, al màxim que podia aspirar un vençut que es reintegrava en aquella nova realitat social, després d'haver eixit de la presó, era a passar desapercbut.

I més si pensem que els vencedors, encara espantats i plens de rancúnia, reprimien els que consideraven culpables de tot el que havia passat i practicaven un control exhaustiu sobre la resta de la població a través d'una repressió quotidiana exercida per les autoritats locals, la Guàrdia Civil, l'Església i la Falange. Una coerció que potser fóra menys cridanera que la que patien els empresonats per raons polítiques, però que a la llarga va resultar molt més efectiva, duradora i profunda que aquella. Per mitjà d'un munt de prohibicions i multes absurdes posades per qualsevol raó, de permisos, avals i favors humiliants concedits a canvi de la submissió més absoluta, de la denigració pública dels considerats no afectes al règim, de la utilització sectària de l'Auxilio Social, del bombardeig ideològic i simbòlic (només cal pensar en el *No-Do*, apòcope de *Noticiarios y Documentales Cinematográficos*, i els “partes” i notícies de Ràdio Nacional d'Espanya), i en nom d'una pretesa revolució “nacionalsindicalista”, controlaven la totalitat de la vida individual i social dels seus ciutadans.

Enmig de tanta revenja cruel i d'una repressió tan rigorosa, qui podia dedicar-se a pensar en altres coses que no foren sobreviure i subsistir com fóra? Qui tenia temps per a pensar en la cultura, en el teatre, a la Safor? S'ha citat diverses vegades els noms de tot el seguit de periodistes, escriptors, professors, promotors de campanyes cíviques, sindicalistes, polítics..., que, víctimes de la repressió, havien mort afusellats, estaven empresonats o havien marxat a l'exili, gent com Joaquín Melo, Juan Pomares, Gonçal Castelló, Damià Català, Emilio Conca, José Santacreu... o el d'altres que es quedaren, com els dramaturgs Ligorio Ferrer i Rafael Bigné, com Joaquín Gorrita Boles, com Sergio Petroff o Salvador Soler..., però que hagueren de restar en silenci durant quasi una dècada abans de veure publicades unes ratlles o escenificades algunes de les seues obres o ho havien aconseguit a força de “conviure” i transigir amb el nou règim.

Aquells eren els temps dels excombatents (la Falange) i de la prèdica (l'Església). Actuant com a elements complementaris i auxiliars de l'Estat, totes les seues accions anaven encaminades a involucrar tota la societat en un objectiu comú: l'adhesió sense fissures al nou ordre polític. S'estimulava la gent jove i no tan jove perquè s'unira o col·laborara amb el nou règim, perquè defensara la nova situació social, política i ideològica. Va ser el gran moment de l'Acció Catòlica, de les Congregacions Marianes, de la Secció Femenina i d'Educación y Descanso. Almenys durant un poc més d'una dècada, de 1939 a 1951, sols l'Església i la Falange podien portar alguna activitat cultural a la Safor.

Podríem dividir els anys que van des de la victòria franquista fins a l'eliminació del racionament el 1952 en dos períodes perfectament acotats i dominats per cadascuna d'aquestes dues institucions:

De 1939 a 1946. El règim va intentar imitar o reproduir el model dels seus aliats, la Itàlia feixista i l'Alemanya nazi. Era temps d'influència i domini de la Falange en tots els àmbits. Mentrestant, l'intervencionisme agrícola del Govern va provocar l'aparició del mercat negre i el desproveïment dels productes alimentaris, cosa que va portar a un procés d'increment dels conreus de subsistència i d'aquells susceptibles de tenir eixida al mercat il·legal (l'estraperlo).

De 1946 a 1951. La derrota de les potències feixistes en 1945, grans valedors del règim del general Franco, va provocar el seu aïllament internacional. Tot i que, en aparèixer els primers símptomes que alemanys i italians podien perdre la guerra, el franquisme va intentar apropar-se als aliats, la victòria de les democràcies occidentals va motivar el bloqueig posterior a la II Guerra Mundial, el tancament de la frontera francesa i la retirada d'ambaixadors. Açò, afegit a la política autàrquica franquista junt

amb la gelada de la taronja del 1946 i el descens dels salaris reals, va suposar, sense discussió, que aquests foren els anys més durs de la postguerra. De fet, del 1946 al 1948, les males collites donaren lloc a l'aparició de la fam, pal·liada en part pel blat argentí de Perón. Davant el seu aïllament polític, el franquisme va haver de fer algunes concessions, encara que foren formals, a fi de sobreviure en vista de la nova situació internacional, i va buscar en l'Església un aliat, les prestacions i col·laboracions de la qual en els camps de l'educació, de la política i l'assistència social, i de la política exterior i institucional, foren bàsiques per a la seua supervivència, almenys fins a la fi del bloqueig en 1950, la firma del tractat amb els Estats Units en 1953 i l'ingrés en l'ONU en 1955.

És en aquest context en el qual hem de situar les activitats teatrals a Gandia en la primera dècada del franquisme.

De 1939 a 1946, la Falange i les Congregacions Marianes

1.- LA FALANGE

El 19 d'abril de 1937 la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS) es constituïa com a partit únic del nou estat franquista. En la postguerra, i fins que entra en decadència ja en els anys cinquanta, articulà tots els sectors afins al règim, en intervenir de forma notable en l'origen i la consolidació d'aquest. El Frente de Juventudes i l'Obra Sindical Educación y Descanso foren dues de les organitzacions a través de les quals van intentar controlar i educar ideològicament dos dels sectors que més problemes podien causar al franquisme: els joves i els treballadors.

Després d'uns primers temps d'uniformes, camisa blava i boina roja, de desfilades i d'actes d'exaltació al nou règim i al seu "caudillo", la Falange, a través de les dues organitzacions esmentades, començà a fomentar activitats esportives, entreteniments de saló, festes, acampades d'estiu i jocs diversos. Es tractava d'atraure la joventut, que havia d'apropar-se i afiliar-se, si volia gaudir d'unes infraestructures d'oci que no podia oferir-li ningú més. El Frente de Juventudes i la Secció Femenina tenien l'objectiu de mobilitzar i enquadrar la joventut a favor del franquisme. En la revista *Feria y Fiestas* de Gandia, de 1945, es descriu l'edifici que fins aquell moment havien ocupat les tropes destacades a la ciutat i destinat a institut de segona ensenyança i "hogar cuartel" del Frente de Juventudes. Anava a crear-s'hi una Asesoría de Cultura, Arte y Publicaciones, que controlaria tot un seguit d'activitats que es mostraven en un quadre sinòptic: es farien classes de religió, de "nacional sindicalismo" i de "formació integral" [sic]. Es crearia un quadre artístic, on es prepararien els actors en declamació i recitat; es farien classes de solfeig per ensenyar els "camarades" que volgueren entrar en la rondalla, l'orfeó, i la banda municipal del Frente de Juventudes. En el mateix "hogar", es farien conferències periòdiques sobre temes culturals, es prepararia l'emissió setmanal de ràdio que s'emetria per Ràdio Gandia i es farien classes nocturnes de cultura general i comptabilitat...

A banda de la seua activitat "educativa" i "ideològica", des d'un principi, les dues organitzacions falangistes es van dedicar a muntar diversos actes propagandístics, d'exaltació al nou règim, o en benefici propi o d'altres organismes afins.

Actes com el del 10 de desembre de 1941 al teatre Serrano, "pro aguinaldo de la División Azul", on diversos artistes, com la tiple Lolita Durá, l'actor còmic Gonzalo López o el tenor Emilio Domínguez, junt amb uns quants aficionats locals i un cor de "señoritas afiliadas a la Sección

Femenina”, van posar en escena la sarsuela *Bohemios* del mestre Vives.

En 1942, durant la Fira de Gandia, el quadre artístic de l’Obra Sindical de Educación y Descanso, va representar una obra teatral d’exaltació patriòtica. Després, els cors de la Secció Femenina van interpretar diversos balls i cants regionals. Actuacions que es van repetir durant la Fira i Festes de 1943.

En 1944 i en 1945, es van fer funcions de teatre i cinema en homenatge a les tropes destacades com a guarnició militar a Gandia, així com vetlades artístiques a benefici del Frente de Juventudes.

Els rapsodes radiofònics i teatrals, de moda en els anys quaranta i cinquanta, amb el seu repertori poètic format per versos dels Pemán, Marquina, Agustín de Foxá, Luca de Tena i altres poetes epicoimperial, també passaren pels teatres gandians programats per les autoritats locals. Federico García Sanchiz i les seues *Charlas Líricas* es van poder veure del 17 al 19 de novembre de 1943. En la Fira de 1945, va actuar al teatre Serrano José González Marín, “rapsoda español” que es feia anomenar “adelantado del Imperio”, i que assolí fama per les seues actuacions durant la guerra en zona “nacional”, i que ara actuava per als “públicos de lo que fue zona roja”, recitant, com constava en el seu programa, “Poemas del Imperio”. En la de 1949, al mateix teatre, Alejandro Rey Stolle SJ. va fer una “charla lírica” sobre Adro Xavier, autor d’*El duque de Gandía*.

A Oliva, el quadre artístic de Coros y Danzas de la Secció Femenina, va organitzar, durant tota la dècada dels quaranta, els festivals de danses populars que es feien durant la Fira d’Oliva. També van programar durant les festes l’actuació del quadre artístic d’Educación y Descanso d’Alzira, que va representar una sarsuela i un espectacle de varietés [sic] en 1943, i un

estrafolari (devien estar bastant preocupats per l'índex de natalitat del seu poble) “Concurso de bebés” (1948 i 1949).

A poc a poc, les activitats de la Falange van anar decaient, i malgrat que a finals de la dècada i principis dels cinquanta encara els veiem programar una “Competición comarcal de teatro de escuadras”, dotada segons anunciaven amb valuosos premis, al final es va convertir en una mena de societat recreativa on els més joves anaven a gaudir de jocs esportius i de saló. No van poder resistir la competència del segon dels actors que va entrar en escena: l'Església.

2.- L'ESGLÉSIA

La penetració social de l'Església durant el franquisme va superar la de qualsevol altra organització. L'estratègia d'aquesta per intentar controlar la totalitat de la vida individual i social dels ciutadans havia deixat de tenir cap tipus d'oposició, i tota la sèrie de mecanismes, tècniques i institucions que havia anat creant al llarg de centúries van començar a funcionar a ple rendiment des del primer moment. El nou Estat creat pel franquisme va permetre augmentar la seua capacitat proselitista i evangelitzadora fins a límits inimaginables. Amb el suport del nou règim, tota la xarxa d'associacions del tipus Acció Catòlica, Hijas de María, Apostolado de la Oración, Conferencia de San Vicente de Paul..., es posà en marxa. Col·laboraven tant en l'organització de grans actes i esdeveniments propagandístics, com la Santa Missió de 1943, o el Congrés Eucarístic de 1947, com en misses, rosaris, teatre, betlems, conferències, excursions, festes, campanyes de caritat, processons...; quasi tots els actes de sociabilitat

pública que es van fer a la comarca en la dècada dels quaranta tenien a veure amb l'Església o alguna de les seues organitzacions.

Les Congregacions Marianes. A Gandia, però, es va produir un cas especial. Funcionaven les Congregacions Marianes promogudes i animades pels jesuïtes, en la dècada dels vint pel pare Casademont, i en la dels trenta pel pare Bibiloni i l'“hermano” Azorín, que es dedicaven, entre altres coses, a la catequesi per diversos pobles de la Safor, on representaven diàlegs, discursos i peces teatrals de caràcter propagandístic. Al final de la Guerra Civil, de les mans del pare José Vicedo i de nou l'“hermano” Azorín, té una forta revifalla que el porta a comptar amb uns 300 congregants majors i 200 menors. Les seues activitats van provocar que, en demanar l'Arquebisbat de València a l'abat Solà la fundació de l'Acció Catòlica de Joves a finals de la dècada, els responsables de les Congregacions Marianes s'hi oposaren, perquè consideraven que el que es volia aconseguir amb aquelles ja es tenia amb aquestes.

Només cal veure, per comprovar la capacitat d'organització dels jesuïtes, com, si les forces nacionals entren a Gandia al març de 1939, el 24 de desembre del mateix any les Congregacions Marianes ja han posat de nou en marxa el seu local del carrer Wilson. Segons ressenyen en el número 6 de la seua revista *Juventud*:

Inaugurose el 24 de diciembre de 1939 el magnífico salón de actos cuya construcción tantos desvelos y sacrificios costó. Desde aquella fecha, nuestro cuadro artístico no dejó de actuar en funciones familiares más que en verano, habiendo puesto en escena obras como: “El Prodigio de Belén” (10 representaciones); “El divino impaciente” (8 representaciones); “La bella historia de Belén” (7 representaciones y todavía en cartel), etc. La rondalla y el orfeón también han actuado varias veces a lo largo de 1940.

El saló havia estat reconstruït amb diverses donacions particulars i amb el que es treia de festivals benèfics com el que va tenir lloc al teatre Goya el 23 de juny de 1939:

[...] con el fin de recaudar fondos y con ello comenzar los trabajos de reconstrucción. (*Juventud*, núm. 14)

en el qual es recaptaren 402 pessetes destinades a treballs de fusteria i a la compra de 366 butaques. El quadre artístic de les Congregacions hi començà a actuar amb bastant freqüència, aconseguint, segons diuen en la seua revista del 6 de maig de 1942:

[...] grandes éxitos artísticos y una cantidad que se eleva a 22.962,20 pesetas. Ello ha ocasionado también gastos por 12.184,81 pesetas; desglosados en la siguiente forma: Decorados 3.455,80; ropería, peluquería, sociedad autores y orquesta 6.755,16; y otros varios 1.973,85.

A banda del *Divino impaciente* de Pemán i els clàssics betlems que es muntaven tots els Nadals, tal com era habitual en l'època, les peces representades eren les dels comediògrafs franquistes o dels represaliats durant la Guerra Civil pels republicans, com ara Carlos Arniches, que va viure exiliat a l'Argentina, o Muñoz Seca, absurdament afusellat a Paracuellos a principis de la confrontació per les seues idees monàrquiques i antirepublicanes. La programació, en un principi, era bastant semblant a la que ja es feia durant la República per l'antic quadre artístic dirigit per l'"hermano" Azorín. Es programaven obres de tema religiós junt amb altres que només servien per a distraure: teatre d'evasió, comèdies, sarsueles, joguets còmics... Així, durant l'any 1940, es munten obres del tipus:

El jardín de crisantemos, de Juan J. Pérez Ormazabal, subtitulada *Escenas líricas inspiradas en las persecuciones religiosas en Japón*, estrenada, d'una manera molt adient, el 20 d'octubre, dia de missions; el sànet de Muñoz Seca *El contrabando*; la sarsuela *El Príncipe heredero*, o la clàssica representació de l'obra de Vidal Roig *L'ovella descarrià* (anunciada com a comèdia bilingüe “en dos actos y en verso”).

Així mateix, en el programa que tenien reservat a Ràdio Gandia, *Blanco y Azul* (els colors de la bandera de les Congregacions), fan diverses lectures-representació d'algunes escenes d'*El Divino impaciente*, i el 24 de desembre una “emisión especial de navidad del programa *Blanco y Azul*, con villancicos, poesías y relatos relativos a la navidad”.

Tota esta sèrie d'activitats va agafar empenta d'any en any. La temporada solia durar de desembre a maig de l'any següent, i els mesos d'octubre i novembre es dedicaven a assajos. Habitualment es representava els diumenges en horari de 15.30 i 19.00 hores. Durant l'any 1941 es posen en escena *La bella historia de Belén* per Nadal; el mes de febrer es reposa *L'ovella descarrià* i s'estrena la sarsuela còmica *Cadáveres ambulantes* amb un gran èxit. Per a acabar la temporada, es va estrenar *Es mi hombre* de Carlos Arniches, i es va reposar *El jardín de Crisantemos*. L'orfeó de les Congregacions, que col·laborava en els números musicals de les sarsueles, també va actuar en solitari unes quantes vegades dirigit pel congregant i mestre de música Salvador Cabrera.

En la ràdio, durant el mes de febrer, es va convocar un concurs literari sobre la infantesa de sant Francesc de Borja, i els millors treballs es van llegir en el programa *Blanco y azul*.

En 1942 sembla que passen una xicoteta crisi, segons contem en el número 10 de la seua revista *Juventud*, del 15 de gener de 1942, a causa de les representacions d'*El prodigio de Belén* a la seua sala d'actes:

[...] lástima que los gastos ocasionados por estas funciones sean tan crecidos. Ello impide el que se puedan repetir con más frecuencia, lo que redundaría en beneficio del público, que con ellas educaría su gusto, acostumbrándose a obras de un fondo moral elevado, muy por encima de lo que suele dársele, con harta frecuencia, en las salas de espectáculos.

Durant aquella temporada es fan més actuacions musicals de l'orfeó i la rondalla. Es programen actes literaris i musicals i un concert de piano i violí per la festa de la Immaculada. Al febrer, el programa de Ràdio Gandia *Blanco y azul* emet els treballs premiats en un "Concurso literario de fallas".

Però la gran novetat de la temporada, segons anuncia la revista *Juventud*, del 6 de maig de 1942, va ser la compra i la instal·lació al seu local de:

Un cine sonoro incorporado a nuestra obra. [...] para oponer a la política mala, la buena; a la inmoral, la moral; a la corruptora, la educativa; sin caer tampoco en antiquismos que quitasen prestigio a nuestro salón.

Un projector que va ser inaugurat el dia 14 de maig de 1942, en la festa de l'Ascensió. El cinema ja s'havia convertit en el principal mitjà d'evasió i oci dels ciutadans de Gandia i en el més fort competidor de les representacions teatrals, i els responsables de les Congregacions encetaven, en un nou camp, la seua particular batalla contra tot el que consideraven corrupte i immoral.

La temporada acabà amb el muntatge d'una espectacular cavalcada Rosari nocturn per a celebrar el Dia Mundial de les Congregacions

Marianes, en la qual obrien la marxa quatre genets que portaven els emblemes i la bandera de la Congregació, als quals seguien 1.500 persones amb fanalets i una carrossa amb la Mare de Déu. La comitiva era acompanyada pel llançament de traques, la crema de bengales i l'orfeó cantant.

Tot just quan començava a parlar-se de crisi, és quan el quadre artístic de les Congregacions sembla tenir un fort reviscolament. El primer pas es dona en preparar el betlem per al Nadal de 1942-1943. Elements joves que entren en la Congregació s'obliden de les peces escrites d'altres èpoques i preparen una obra escrita i muntada totalment per ells. Segons diuen en la revista de les Congregacions del 6 de novembre de 1942:

Cuadro artístico: Se están dando los últimos detalles al libreto del Belén que en las próximas fiestas de Navidad ha de representar el cuadro. Será de estreno riguroso, ya que la obra es completamente inédita, así como la partitura, de la que es autor nuestro congregante Salvador Cabrera.

A finals del mateix mes, s'anuncia que el llibret del betlem ha estat acabat, així com els números de música i la lectura i el repartiment de papers.

En el número 19 de la revista *Juventud*, del 14 de febrer de 1943, es dona notícia de l'èxit artístic i la fallida econòmica que van suposar les seues representacions:

Cálidos elogios merece la labor de nuestro Cuadro Artístico por el éxito obtenido en esta temporada de Navidad. El Salón de actos se vio repleto en todas las representaciones, y fueron varias las veces en que hubo que colocar el cartel de "No hay localidades".

Esto más que nada dice elocuentemente lo que es la obra “El Salvador”, original de los congregantes D. Vicente Rocher, y D. Juan Climent, y de la cual puso acertadas ilustraciones musicales el también congregante, maestro D. Salvador Cabrera.

Como digno broche de la temporada se representó la obra en el Teatro Serrano. Su bien cuidada presentación y la interpretación impecable de nuestros jóvenes constituyeron un verdadero éxito artístico. Lástima que el público no respondiese en la medida de estos esfuerzos, ya que el beneficio líquido de esta representación fue ofrecido para engrosar los fondos pro reconstrucción de la Colegiata.

Joan Climent, que en passar els anys es convertirà en el sempitern animador cultural de la ciutat, i que treballava en Ràdio Gandia junt amb Bernardino Lledó, director de la revista de les Congregacions, feia les seues primeres passes en el món del teatre, malgrat que fóra col·laborant en l'escriptura i muntatge d'un betlem de Nadal, l'èxit del qual va ser més clamorós, si cal, en la temporada següent, en la qual es reposà *El Salvador* amb el mateix guió i música del mestre Asensi.

L'obra es representa a la sala d'actes de la Congregació i, a benefici de les obres de restauració de la Seu, al cinema Goya, i constitueix, ara sí, un veritable èxit:

Un éxito artístico y económico constituyó la representación del drama “El Salvador” en el teatro Goya de esta localidad. La obra ya muy conocida del público había despertado mucho interés... Algunos decorados fueron aplaudidos y en general todos causaron excelente impresión.

Los cuadros “Inmaculada”, “Visión del crucificado”, “Gloria”, “El paso de los Reyes”, “la cueva de Belén”, y “el Templo”, fueron de verdadero alarde escenográfico. (*Juventud*, núm. 27, de febrer de 1944)

Es recaptaren 2.540,50 pessetes, a les quals es van haver de descomptar 1.271,50 de despeses i 127,00 de drets de cessió a Educación y Descanso, i van quedar uns beneficis per a la Seu de 1.396,00 pessetes.

Contents per l'experiència, van decidir preparar una "Passió" per a la Setmana Santa, segons conten en la revista *Juventud*, de febrer de 1944:

En las esferas teatrales y literarias de nuestra congregación, se está trabajando en la elaboración de un bien cuidado libro sobre la pasión y muerte de N. S. J., que será representado por nuestro cuadro artístico en el teatro Goya en los primeros días de la Semana Santa.

L'obra, titulada *Jesús de Nazaret*, es representà amb un gran èxit en la Setmana Santa del mateix any.

Potser, l'esforç per portar a bon port tots dos muntatges va provocar que el quadre artístic sols reposara en la temporada 1943 *El divino impaciente*, de Pemán.

Durant la temporada següent (1944), van muntar sainets com *Un duelo a muerte*, d'Antonio García Gutiérrez, i estrenaren la comèdia bilingüe *La chusta desigualtat*.

En l'exercici 1944-1945, s'intentà repetir la mateixa fórmula dels anys anteriors, en muntar un nou betlem, escrit per M. Sánchez Navarrete, amb música de R. Martínez, anomenat: *En un portal de Belén*, "drama sacro lírico fantástico", que es va representar al local de les Congregacions i al teatre Goya (4 funcions) a benefici de la Seu.

Les funcions teatrals eren complementades per sessions dominicals de cinema amb "[...] selectos y emocionantes programas de caballistas y aventuras".

Els que no van deixar d'actuar durant aquestes temporades van ser la Rondalla i l'Orfeó, que incorporaren al seu repertori la peça "Granada" i un vals de Grieg, i prepararen per al Dia Mundial de les Congregacions: "Les flors de maig", "L'Empordà" i l'himne de la Coronació Pontifícia de la Verge, que va ser interpretat per 100 veus d'alumnes de les escoles. També començaren a actuar pels pobles de la comarca, com a la plaça de Barx, on van interpretar les peces abans esmentades, a més de "La costa catalana", de Clavé, i "La festa del poble", del mestre Salvador Giner.

El programa de ràdio *Blanco y Azul* va incorporar una novetat en 1945: un programa infantil interpretat per actors del quadre artístic anomenat *Don Policarpo, Tolito y Rechupete*.

I malgrat que en 1946 van continuar les emissions de ràdio amb el programa *Blanco y Azul*, les actuacions de la Rondalla i l'Orfeó, que va actuar en directe en Ràdio Gandia per Setmana Santa, i que el quadre artístic, dirigit per Vicente Rocher, va muntar el betlem *El prodigio de Belén*, la sàtira antirepublicana de Muñoz Seca *La oca*, les comèdies *Un tiro por la culata*, *El paraguas de Evaristo*, *Un cómico sin dinero*, de Rafael Pérez... i la passió *Jesús de Nazaret*, la crisi comença a notar-se.

A partir de 1947 l'activitat, a pesar de continuar, començà a perdre la importància que li hem donat, i dic importància perquè, fins aquest moment, pràcticament era l'única institució amb capacitat per a mantenir una programació més o menys estable a la ciutat: actuacions de la Rondalla i l'Orfeó i posada en escena de betlems i passions, peces de temàtica religiosa, comèdies, joguets còmics o peces clarament antirepublicanes, com les esmentades obres de Muñoz Seca *La Oca* (anagrama d'Obreros Cansados y Aburridos), o *Anacleto se divorcia*, que representades en el context de l'època resultarien tot un escarni per als vençuts. Hem de tenir

en compte que, si abans de la contesa, la dreta catòlica gandiana oposava el seu teatre a l'“immoral i corrupte” que es programava als altres teatres de la ciutat, ara, sense rivals, mostraven i imposaven el seu punt de vista sense cap mania, exercint una “dictadura” moral i ideològica sense cap tipus d'oposició.

Una situació que va canviar, quan el pla d'electrificació del país va començar a garantir l'energia suficient per a les necessitats industrials i particulars dels seus habitants. La programació teatral comercial als teatres Goya i Serrano començà a recuperar la normalitat, i el cinema i la ràdio es convertien en les principals distraccions dels veïns de la ciutat, i en un instrument uniformador i ideològic de primera importància per al règim franquista. A més, des de l'arquebisbat es va demanar a les autoritats eclesiàstiques locals que donaren una empenta a les joventuts d'Acció Catòlica, cosa que provocà, després d'una polèmica amb els dirigents de les Congregacions, que una part dels congregants passaren a formar part de la primera Joventut d'Acció Catòlica de Gandia, que es va potenciar aprofitant el Congrés Eucarístic celebrat a la ciutat en 1947.

El quadre artístic de les Congregacions encara manté aquest any una forta activitat. Renovat amb l'entrada de joves actors i dirigit per Vicente Rocher, que després arribarà a ser el director de l'escola dels jesuïtes a Gandia, i per Juan Ribas, tornarà a muntar el betlem *El Salvador*, que havia escrit en 1942 Joan Climent. La seua crítica, apareguda en el número de gener de 1947 de la revista *Juventud*, reflecteix bastant bé tot el que acabem de dir:

Este drama sacro-lírico, del estilo de los muchos que nos presentan en estos días navideños escenas belenistas girando en torno del nacimiento del Niño Dios, es original, podríamos decir, de la Congregación Mariana de Gandía, pues para su cuadro artístico y por miembros de la misma se escribió.

La obra, como tal, tiene todas las notas características de este tipo de representaciones, a las que genéricamente llamamos “EL BELÉN”. En conjunto responde al objeto de todas ellas, sin salirse del molde general y estructura común de las mismas.

Predomina el relieve de la opresión que sufría el pueblo de Israel y su esperanza en el Mesías, con el que acabarían todos sus males. Una gran parte argumental de la obra lleva esta orientación, con lo que se pretende alejarla un tanto de esas concepciones irreales con las que se quiere lograr el interés y la emoción al propio tiempo que la ilación argumental barajando hechos históricos respetabilísimos con otros imaginarios y estrambóticos.

Vemos, pues, con agrado, esta tendencia en *El Salvador* a ajustarse todo lo posible a las fases de la historia sacra.

Por su mérito teatral destaca el cuadro de la cárcel de Alejandro, el hijo de Herodes, en el que apreciamos un realismo acertado y espectacular, al mismo tiempo que moderno y sobrio, con lenguaje apropiado y hermo­seado por la canción del Príncipe.

La música, acertada, es del maestro Cabrera, director de la Capilla de música de la Congregación.

La interpretación no estuvo del todo mal, y en cada caso vemos al cuadro artístico que vuelve por sus pasados laureles. La verdad es que no esperábamos tanto, pues sabemos la de actores noveles y debutantes con que cuentan y las dificultades de orden técnico que habían de superarse. Felicitamos, pues, a su director D. Vicente Rocher por su interés y acierto, así como a su colaborador Juan Ribas, y hacemos votos porque este comienzo de revalorización del cuadro artístico vaya seguido de una constante superación.

Entre los actores citaremos a Miñana, muy bien en su papel del Príncipe, cuidando los sutiles pormenores y detalles en la interpretación, con expresión clara y elegante y tono adecuado en cada momento; a Fayos, percatado de su papel de Herodes, que se hacía difícil en su interpretación por las bruscas transiciones de tono que requería, y que las consiguió satisfactoriamente; a Moreno, veterano, aunque le preferimos más bien con papeles apropiados a sus peculiaridades artísticas, a Ribas, siempre muy bien en su papel de Silas; no digamos nada de López en su papel cómico de Nacor... no queremos seguir citando porque no acabaríamos. Que nos perdonen los demás, pues para todos habría algo de disponer de más espacio.

Únicamente, y vamos a precisar, no nos pareció exacta la caracterización de algunos decorados y no nos gustaron las asiduas visitas de algunos actores al

patio de butacas en los entreactos, medio pintados y disimulando en lo posible la ropa de escena bajo los abrigos.

Els mateixos actors munten, per aquesta temporada, *La venganza de Don Mendo*, de Muñoz Seca, i en ocasió del Congrés Eucarístic que se celebra a Gandia i per encàrrec de l'arquebisbat, segons conten en la revista *Juventud* de maig de 1947, l'acte sacramental *Peregrino de Amor*, de Juan Manuel Igartua, SJ., amb música del mestre Salvador Cabrera:

Desde hacía mucho tiempo que el Sr. Arzobispo había confiado la representación a nuestra congregación. Con gran entereza empezó nuestro cuadro artístico los ensayos y el éxito coronó nuestros trabajos. Nunca olvidará Gandía aquella función de gala en el Serrano; allí estaba lo más granado de nuestra ciudad que aplaudió sinceramente a nuestros actores.

Reparto: Juan Ribas – Peregrino/Jesús. José Miñana – Amor Divino. Jesús Ferrer – Alma. Emilio Domínguez – Placer. Enrique Gracia – Soberbia. Juan Martínez – Satanás. José Moreno – Posadero cascarrabias que representa la avaricia. Antonio Mayor – Ateo. Emilio Ruiz – Pecado. Fernando Chorro, Jesús Cardona y José Aparicio – Discípulos del Peregrino: Tibieza, Amor Propio y Pereza.

A pesar de tants esforços, l'activitat de les Congregacions Marianes en el camp teatral va anar decaient a poc a poc. Molts dels noms dels actors que acaben d'entrar en el seu quadre artístic, els veurem al cap de poc de temps en la companyia que actuarà als locals d'Acció Catòlica (els Enrique Gracia, Paco López, Paco Fayos..., que fundaran el grup Esplai al principi de la dècada dels cinquanta). Les Congregacions van anar abandonant aquesta activitat per convertir-se en una mena d'associació recreativa religiosa, on la gent anava per aprofitar les seues sales de jocs (futbolins, tenis de taula...) o la seua biblioteca, i on, de tant en tant, es programava una fi de festa amb motiu d'alguna festivitat religiosa, d'alguna campanya de caritat o per a ajudar alguna institució. Ja se'n veu un símptoma quan, en la festa de la

Candelera de 1947, la funció habitual de teatre és substituïda per una sèrie de diàlegs (el *Diálogo de la Felicitación*, interpretat pels congregants Català, Serra i Costa); el recitat de poesies a càrrec de Maso i Perales; el d'una poesia còmica recitada pel Sr. Garcia; l'actuació d'un tercet de corda i la d'un acordionista, i l'actuació del cor del col·legi dirigit pel mestre Salvador Cabrera.

Aquesta manera de fer, potser estava influenciada per la presència dels “tercerons” jesuïtes al Palau Ducal. Si analitzem les vetlades artístiques que aquests muntaven en les seues visites anuals al sanatori de Fontilles, veurem que tenen el mateix esquema de l'acte que acabem de descriure: recitat de poesies, cançons religioses i regionals, sarsuela, peces per a piano, acordió, instruments de vent i corda, actuacions de rondalles i orfeons... En l'organització d'aquestes excursions i representacions a Fontilles, veurem aparèixer com a responsables els SJ. Pares Tort i Lucia, que col·laboraran, en passar el temps, en el funcionament de les Congregacions Marianes a Gandia, i tindran la seua influència en la “nova manera de fer” d'aquestes.

De 1947 a 1951: Acció Catòlica, les Falles. Torna el teatre comercial

Acció Catòlica. Va ser la més nombrosa, millor organitzada i més combativa organització de l'Església. Dissenyada per a ajudar el clergat en el seu apostolat, va ser en la pràctica, almenys durant la República i la postguerra, una institució militant en el camp de la moralitat pública, que actuava en els àmbits de la vida quotidiana: la família, l'ensenyament, els comportaments de la gent al cinema, les platges, els balls... L'Acció Catòlica de Gandia va rebre una forta empenta per part de les autoritats

eclesiàstiques, no exempta d'una xicoteta polèmica amb els responsables de les Congregacions Marianes, amb motiu de la preparació i celebració del Congrés Eucarístic en 1947.

El local que la Unió Catòlica tenia a la Vila Nova de Gandia es torna a obrir al públic. Hi solia actuar el quadre artístic femení muntant betlems, sainets i peces de contingut religiós. Al març de 1946, per exemple, ja actuen, junt amb els orfeons de les Congregacions i dels escolapis, en un homenatge al papa Pius XII celebrat al teatre Goya. En anys successius, muntaran diversos festivals benèfics per al Secretariat de Caritat en el mateix teatre, i al Serrano amb motiu del Congrés Eucarístic. I continuaran amb les seues representacions al seu local, com el 2 de març de 1947, quan el quadre artístic femení estrena *La gruta de Lourdes*, amb la participació de Rafaelita Arias en el paper de Bernardette, Milagritos Arbona, Mercedes Domènech i Elisa Miret. El grup femení actuarà fins que, al principi dels anys cinquanta, aparega la companyia Esplai, ja formada per actors dels dos sexes.

A la resta de la comarca, és sobretot en pobles que ja tenien una certa tradició teatral abans de la guerra, com ara Oliva, Bellreguard, Vilallonga, la Font d'en Carròs..., on diversos grups d'aficionats, emparats per les parròquies i per Acció Catòlica, reprendran la seua activitat teatral.

A Bellreguard, esperonats per Vicent Gregori, *el Sord*, que havia estat l'ànima d'un grup d'aficionats locals abans de la contesa, tornen a reunir-se i actuar al cinema La Lira, i en un local propietat d'Emília Cremades, on representen un seguit de sainets: *Ara eres mare*, *Deixa'm la dona*, *Pepet*, *Els bous de Castelló*, *El que fan fer les dones...*, i estrenen una obra escrita per Francesc Gregori, fill de Vicent *el Sord*, anomenada *Pecado y penitencia*, un títol molt adient amb l'atmosfera de l'època.

A Oliva, la primera agrupació que comença a actuar després de la guerra, ho fa a recer de l'Acció Catòlica; són, com a Gandia, joves que interpreten papers dels dos sexes per representar betlems, sainets i obres de temàtica religiosa. Un poc després, Salvador Soler, que ja havia dirigit un grup a Oliva abans de la Guerra Civil, aglutina al seu voltant alguns membres del grup d'Acció Catòlica i altres aficionats de la població, per formar l'Agrupación Artístico Olivense. El grup va fer teatre a Oliva durant els anys més obscurs del franquisme. Muntaven sainets (del mateix Soler: *Al que es burla*, *Noblea de Cor*, *Què llarg, què curt és un dia...*, i d'altres com: *L'airet de la matinà*, d'Hernández Casajuana; *Pilar i Micalet*; *Rics improvisats*; *Deixa'm la dona Pepet*; *Nelo Bacora* i *La rosella*, de Peris Celda, i quasi tot Escalante. *Mentirola i el tio Lepe*, *Bufar en caldo gelat*, *Els nòvios de ma cunyà...*). Feien també funcions en castellà d'obres com *La herida luminosa*, de Josep Ma. Sagarra; *Las hijas del rey Lear*, de Muñoz Seca; *El perdón por la venganza...*). Salvador Cardona, jutge i exalcalde de la ciutat, ens recorda l'ambient de l'època en un article publicat, en memòria de Salvador Soler, en la revista *Rebollet*, en 1986:

En la preparación de actores y actrices aficionados locales para representar sainetes y comedias, consistió uno de los mejores servicios que don Salvador hizo a Oliva. Todos le estamos agradecidos: los que actuaban, por la formación que les dio; y los espectadores porque, gracias a estas representaciones pudimos pasar veladas muy agradables. Unas veces riendo la gracia de los sainetes; otras sintiendo los problemas amorosos, sencillos y no rebuscados, de los protagonistas; y, en una ocasión, quizá la de más alto vuelo, con la puesta en escena de "El sí de las niñas", la graciosa y algo sentimental comedia de Moratín, uno de los mejores comediógrafos de su época.

Los actores y actrices fueron bastantes. Forman en mi recuerdo una larga lista que sin duda no los comprende a todos. Pero aún a riesgo de olvidar involuntariamente a alguno –a quien pido ya disculpa– quiero dejar constancia de, entre ellos, a Pepe Colom, Salvador y Pepe Mestre, Juan Pérez, Dimas Cucart, Vicente Aznar, Vicente Puig y, en sus inicios, al que después ha llegado a ser un actor a escala nacional, es decir Vicente Parra. Y entre las actrices a Consuelo Morell, María Pellicer, Lola Savall, Matilde Arnal, Julia Pastor, Maria Llorca. No

creo exagerar si digo, que, al calor de las reuniones para los ensayos, se creó entre todos ellos y don Salvador un vínculo afectivo perdurable. Y llegado a este punto, justo es recordar la ayuda que en esta tarea prestaba el inolvidable don Ernesto Paulino, tan buen conocedor de la literatura española y del arte dramático.

De lo que nos beneficiamos los espectadores ya lo he dicho: reír, sentir y goce estético, tres placeres siempre apetecibles y más aún en una época –los años 40 y buena parte de los 50– escasa en posibilidades y, en algunos aspectos, carente de los medios que hoy tenemos para ver teatro.

Salvador Soler Soler (1907-1986), que havia ingressat en 1921 en les joventuts de Lo Rat Penat i en el seu grup de teatre, on va actuar com a galant jove sota la direcció d'Estanislau Alberola i Peris Celda, i que va destacar com a autor, en escriure nombrosos sainets valencians sol (*Carn i esperit, Nobleza de cor, Sense amor lliure, És el càstig un premi?, Tot per Ximet, Els amors de Micalet, Què llarg, què curt és un dia...*), o en col·laboració amb Estanislau Alberola (*Al que es burla..., Per una mirada, L'Hostal del Pi...*), va formar, en 1927, un grup de teatre aficionat a Oliva del qual era director i primer actor. Després de la Guerra Civil, va destacar com a poeta popular (ell s'autodefinia com a autor de poesia popular i de manera especial de “coples”), com a col·laborador en un munt de publicacions comarcals, com a animador cívic (va participar activament en la Setmana Santa, les festes patronals, les del carrer Sant Vicent, en les falles, en diverses associacions esportives...) i com a director de teatre: primer en Acció Catòlica, i després treballant amb el grup de teatre aficionat que va formar en acabar la contesa, una formació que solia actuar als cinemes Líric i Olympia, i que va fundar junt amb **Ernesto Paulino**, director de l'Acadèmia de Sant Josep, que fins aquell moment, a mitjan anys quaranta, havia estat muntant obres (*Morena Clara, Amores y amorios, El genio alegre i Las de Caín*, dels germans Álvarez Quintero...) amb els seus alumnes (allí va començar a actuar Vicente Parra).

A partir de 1947, l'Agrupación Artístico Olivense, de les mans de Salvador Soler i d'Ernesto Paulino, actuarà a Oliva, i patirà alguns daltabaixos, fins a principis de la dècada del seixanta.

Vicente Parra (Oliva 1931-1997). L'actor d'Oliva és un exemple del que havia de fer una persona de la Safor si volia, a finals de la dècada dels quaranta, dedicar-se professionalment al seu ofici. A causa de l'absència d'unes estructures teatrals mínimes a València, i al fet que quasi tota la producció teatral estava radicada a Madrid, i també al fet que la majoria de les productores cinematogràfiques estaven treballant a la capital pel trasllat de CIFESA, l'única eixida que li quedava era emigrar-hi. El seu periple teatral va començar a València, on va entrar en la companyia de Luis Prendes, per fer un xicotet paper que l'obligava a parlar amb accent andalús, en *Temple*; després va arribar a ser el seu primer actor, interpretant obres com *Llama un inspector*, de J.B. Priestley, o *En la ardiente oscuridad*, de Buero Vallejo. Va començar la seua carrera en el cinema amb *Manicomio* (1953), una farsa de Fernando Fernán Gómez. Després de participar en algunes pel·lícules, com *El pescador de coplas* (1953), una comèdia musical folklòrica d'Antonio del Amo que va obtenir un gran èxit; *Cancha vasca* (1954); *Fedra* (1956); *El expreso de Andalucía* (1956); *Rapsodia de sangre* (1957), o *Los cobardes* (1958). L'èxit i una gran popularitat li va arribar amb els films *Dónde vas Alfonso XII* (1959), de Luis César Amadori, i *Dónde vas triste de ti* (1960), d'Alfonso Balcázar. A partir d'ací, va simultaniejar cinema i teatre, amb títols com *La verbena de la Paloma* (1963), de José Luis Sáenz de Heredia; *Nobleza baturra* (1965); *Buenos días, condesita* (1966); *La guerrillera de Villa* (1967); *Varietés* (1971); *El juego del adulterio* (1973); *El espiritista* (1975); *Las largas vacaciones del 36* (1976), de Camino; *La guerra de papá* (1977), de Mercero; *El hombre que yo quiero* (1978); *Semilla de muerte* (1980); *El último penalty* (1982); *Monte bajo* (1989); *Suspiros de España y Portugal* (1995) o *Tranvía a la Malvarrosa*

(1996), en cinema, i formant companyia pròpia o en produccions de Juanjo Seoane, i en les companyies dels teatres Alcázar, Principal, de la Comedia, Calderón de la Barca o Nacional de Madrid, interpreta obres de teatre com: *Cheri*, de Colette; *El Rebelde*, de Joaquín Calvo Sotelo; *Cara de Plata* i *Miau*, de Valle Inclán; *La decente*, de Mihura; *El cianuro, ¿solo o con leche?*, de Juan J. Alonso Millán; *La jaula de las locas*, de Jean Poiret; *La fierecilla domada*, de Shakespeare; *Los padres terribles*, de Jean Cocteau; *El amante complaciente*, de Graham Greene; *La Lola se va a los puertos*, dels germans Machado; *La vida es sueño*, de Calderón; *La barca sin pescador*, de Casona; *Juana del amor hermoso*, de Martínez Mendiero, i *Isabel, reina de corazones*, de Ricardo López Aranda. També va fer alguna sèrie de televisió com *Platos rotos* (1985).

3.- I MALGRAT TOT, LES FALLES

A pesar de les penúries físiques i morals de l'època, a principis de la dècada tornen les falles a Gandia, i, en 1943, ja s'hi planten set monuments. Parlar de les falles a Gandia és parlar de teatre, ja que, des de la seua implantació a la ciutat, aficionats i professionals gandians van estar involucrats en la festa formant part de diverses comissions. Ligorio Ferrer, que va ser el president de la primera Junta Local Fallera de Gandia, constituïda en 1946, Rafael Bigné, Joaquim Roig i el grup local Talia, van participar sovint en les representacions que es feien en diversos actes de la festa com les presentacions de les belleses falleres. És així com, en reprendre's l'activitat fallera després de la guerra, Ligorio Ferrer, per exemple, aprofitant la seua amistat amb bastants professionals de València, aconsegueix que la companyia de l'actor Juli Espí represente, el 3 de març de 1943, en l'acte de presentació de la primera fallera major de la postguerra

al teatre Serrano, dues de les seues obres (en castellà, és clar): *El cantor del barrio* i *El primer fallero*.

En els anys següents, quasi no es programaran obres de teatre en les presentacions, llevat de l'any 1947, quan es va representar la sarsuela de Soutullo i Vert, *La leyenda del beso*. I no és fins al 8 de març de 1951 que es representa, per part de la renovada companyia Talia, l'obra *El tío estraperlo*, de Jesús Morante Borràs, que havia tingut un gran èxit a València des de la seua estrena en 1947, i havia estat representada a Barcelona i Madrid (traduïda).

En canvi, durant els anys 1948 i 1949 es programen festivals musicals en què participen artistes novells de diversos pobles que havien destacat en el programa *Puerta abierta* que organitzava Ràdio Gandia i que gaudia d'una gran popularitat. Una mostra de com els *mass media* (en aquest cas, la ràdio) començaven a introduir-se i dominar amb força els gustos de la gent.

Però, si en una cosa destacaven les comissions falleres, era en el muntatge del que podíem anomenar *espectacles parateatral*s: comparses i cavalcades. Ja en 1942 col·laboren en el programa de la Fira de Gandia organitzant balls de disfresses i una cavalcada amb carrosses. En les falles de 1943, van muntar, en l'acte del Bateig, un seguici de persones vestides amb roba d'època: alcalde, notari, escrivà, síndics, agutzils, veguers..., que acompanyava les falleres; potser la base de l'ajuntament de farsa que desfilarà pels carrers de Gandia llegint el ban que anunciava l'inici de les festes durant la Fira de 1944.

La Falla del Mercat muntà una comparsa d'escocesos que va batejar amb el nom de Filharmònica Escocesa de Canya, que triomfà en les seues cercaviles per la ciutat, en la seua participació en la Cavalcada del Ninot de 1944 a València, o en un festival faller celebrat al teatre Goya. La popularitat

que van assolir els “Escocesos” del Mercat va provocar que altres falles crearen en anys successius les seues comparses, com ara els “Mosqueters” del carrer Major i Passeig, o els “Moros” i els “Caníbals” del barri de Corea.

Els fallers van participar, també, en la composició de la comitiva que rep el So Quelo, un personatge que, a partir de 1947, arriba de visita a Gandia per la Fira i Festes; una paròdia del llaurador enriquit per l'estraperlo que arribava a la ciutat en tren o en autobús de línia i, com si fóra un governador o el virrei del *Ball de Torrent*, era rebut per les autoritats i les forces vives d'aquesta, que l'acompanyaven en el seu periple per ella. Com el descriu Gil Manuel Hernández en el seu article “Fiesta y sociedad en la postguerra”:

Se trata de ese ignorante pero espabilado labriego que especulaba con los precios agrícolas que escasean; el “So Quelo”, rey portador de su nuevo “haiga” y versión valenciana del “nuevo rico”, al que acuden implorantes de prebendas y suministros los pobres desgraciados.

El So Quelo va venir a Gandia, de forma intermitent, fins a la meitat de la dècada dels cinquanta, on, l'any 1955, es va arribar a cremar com si fóra una falla, i, com a remat de la seua visita, l'estrafolària carrossa amb què va desfil·lar per la ciutat.

Però la capacitat satírica dels fallers no té límits, i els del barri de Corea, cansats com tots els veïns, que després que asfaltaren els carrers de terra del barri, cap autoritat, ni municipal ni provincial, es dignara a apropar-se per inaugurar-los, decidiren que serien ells qui ho farien. I en plena època franquista, van muntar un ajuntament de farsa, i al so d'una banda de música, es van apropar a l'estació per rebre un d'ells, que disfressat de So Quelo va baixar del tren que havia agafat a Tavernes i va entrar al barri, on, honrat com una gran autoritat, va inaugurar les obres que feia mesos havien estat acabades.

No sé si a les autoritats locals els va fer molta gràcia la festeta, però el So Quelo no va tornar mai més de visita a la ciutat. Els fallers van deixar de muntar “numerets” durant una temporada, però ja havien arrelat a la ciutat, i la seua participació en l’animació del món teatral de Gandia va ser, des d’aquell temps, de primera importància. La companyia Talia, animada per Ligorio Ferrer i Joaquim Roig, i alguns quadres artístics de les comissions, van anar reprenent la seua activitat d’abans de la guerra a poc a poc, i alguns dels antics col·laboradors van reaparèixer en els seus llibrets, com per exemple Joaquín Gorrita Boles, que havia escrit en els setmanaris locals *Germinal*, òrgan republicà, i *Bayren*, abans de la guerra. No puc deixar passar l’ocasió de reproduir uns versos seus publicats en la revista de *Fira i Festes* de 1949. Pense que són una bona mostra de com, sota la forma d’una certa literatura satírica, es tenia la capacitat de *colar*, aprofitant la seua amistat amb alguns jerarques del nou règim, com Bernardino Lledó, que dirigia la revista de festes, crítiques soterrades a la situació que es vivia en aquells anys. És el que passarà en començar les emissions falleres poc de temps després. Els versos de Boles parlen de la manera de divertir-se durant la Fira, de com anava la gent al cinema, i de la gana que es passava cada dia i com es desitjaven els aliments que faltaven per culpa del racionament i l’estraperlo...

Cavallers!... Ja tinc ganetes
de que s’acoste la fira.
Pero no eixa fira boba
per la que la gent suspira,
dels barracons i del circo
i dels cavallets; pues mira
que tindria molta gràcia

si als meus anys me s’ocurrira
pucharli dalt a una foca
portant per grupa a una chica.

Pues aguarda si disparen
eixes traques de mich dia
que et fan sort com una masa

i més blanet que una figa.
No tolere cap de banda,
ni una carrera ciclista,
ni les bervenies, ni el cine...
He dit el cine?... –atísa!–
ahon al entrar eres home
i al eixir ya eres toñina?

No, no... de ninguna forma!
El tindre ganies que vinga
és per un motiu més serio
que vach a dirlo en seguida.

Jo, durant l'any, desarrolle
una ganusa infinita,
degut a que estan les coses
tan altes que ningú arriba;
un dia falta el formache,
l'atre dia la farina,
l'atre els ous, l'arròs, el sucre,
els fideus, la mantequilla,
i a voltes... per què no dir-ho?
me falta hasta la sardina.

Total: que jo fent-me càrrec
de que no és cosa de risa,
he decidit atajaro
menchant durant l'any un dia,
que serà, si Déu mos deixa
dins la semana de fira.

Al efecte, m'arreplegue
la poqueta calderilla
que em sobra tots els dumenches,
tenint com a punt de mira
que chavo raere chavo
atiborre l'alcansia.

I venen, per fi, les vespres,
reunisc a la família,
fem consell, prenim acuerdos...
Què vos pareix? –mos indica
la meua dona– si férem
un relleno de gallina?
No señor! –diu el més chove
dels meus fills– jo vullc tortilla!
I una paella? –diu l'atre–
no vos pareix més en pinta?

Calleu! –me costa intervindre–
así es fa lo que jo diga,
a saber: olla en pilotes,

posant una chirivia,
choriso, peuets de cerdo,
la suficient queradilla,
cansalà, carn de ternera
i el complet d'una gallina.
Quant el càlcul mos señale
que està l'olla casi cuita,
llevarem la tapadora
pa olorar tots una mica

i a taula, que mos pot caure
alguna mosca atrevida.

Fartarem tots com a gosos,
tindrem postre, vi, dols, sidra,
cafè, coñac i un bon puro,
que serà la despedida.

Per últim, pendrem la siesta,
siga en llit, siga en cadira,
i a esperar un atra volta
que torne a vindre la fira.

4.- EL CINEMA I EL TEATRE COMERCIAL. LA RÀDIO

L'ocupació militar de la comarca per part de les tropes del ban “nacional” va provocar el tancament momentani de cinemes i teatres. Quan van anar reobrint-se al poc de temps, sols podien exhibir-se pel·lícules prèviament censurades. Films espanyols i estrangers, acompanyats per l'inevitable *No-Do* i uns quants documentals de propaganda del règim. Durant les projeccions era obligatori saludar a la romana en aparèixer les figures de Franco i José Antonio acompanyades pels himnes corresponents; si no es feia es podia patir detenció, amonestació pública, una bona bufetada o, en el cas de les dones, ser pelades al zero.

Les pel·lícules de CIFESA: comèdies, cinema folklòric i pseudohistòric i melodrames, i el cinema de Hollywood, encara que no es van programar

pel·lícules bèl·liques aliades fins després de 1945, i tot i això, sols les que es referien al front del Pacífic, omplien les pantalles de la comarca. Al Serrano i al Goya, almenys fins a finals de la dècada, quasi no es va fer teatre, el poc que es feia es programava habitualment per les festes patronals, presentacions falleres, i per qüestions polítiques o benèfiques. I a Oliva no és fins a 1949 quan comença a anunciar-se que, als cinemes Lírico i Olimpia i a les terrasses d'estiu, a banda de pel·lícules, el seus empresaris, senyors López i Navarro, començaran a programar:

Funciones de alta comedia, zarzuela española, los mejores números de variedades y extraordinarias funciones de “Fiesta Alegre”, donde artistas noveles pueden lucir sus facultades ante el gran público de esta ciudad.

La gent anava al cinema, anava molt al cinema. És simptomàtic que el Serrano i el Goya, anomenats sempre *teatres* abans de la guerra, ara comencen a dir-se *cines*, fins i tot quan s'anuncien obres de teatre. La progressiva programació de pel·lícules en compte de teatre ja venia de lluny, el Serrano, i sobretot el Royalty, ara Goya, ja es dedicaven quasi exclusivament al cinema abans de la guerra. La nova situació política donava als seus propietaris l'excusa perfecta per a continuar fent el mateix. Fins i tot les falles gandianes reflectien aquesta situació en criticar, en els seus monuments, els abusos dels empresaris en la programació cinematogràfica. Als cinemes anava la família completa, que solia abarrotar-los; com deia *Boles* en els seus versos satírics: entraves persona i eixies aixafat com la tonyina. Es parlava, comentant la trama de la pel·lícula o l'actuació dels actors, estrelles com Catalina Bárcena, Imperio Argentina, Estrellita Castro, Roberto Rey, Miguel Ligeró, Concha Catalá..., o les noves o quasi noves cares de Lina Yegros, Amparo Ribelles, Ana Mariscal, Conchita Montes, Mercedes Vecino i sobretot el “galán” Alfredo Mayo. Converses que

provocaven discussions, crits d'“acomodador!”, “acomodador!” i la intervenció dràstica d'aquest moltes vegades. Els costums que s'arrossegaven de les funcions de teatre eixien a la llum en algunes projeccions, especialment si la pel·lícula contenia números musicals. El públic obligava a rebobinar les pel·lícules i a passar una vegada i una altra les cançons d'Imperio Argentina, Carlos Gardel, Jorge Negrete i altres.

En la segona meitat de la dècada, el teatre comercial va començar a retornar, a poc a poc, als teatres de la ciutat. Les noves normes de censura per a les *variettes* de 1946 obri els escenaris de la Safor al gènere de la revista.

Normas de censura para el género teatral de revistas frívolas

«Madrid. La alarmante frecuencia con que los empresarios y artistas del género teatral de revistas intentan montar sus obras sin el requisito previo de la censura, exige la publicación de una nota que haga recordar, a todos los elementos interesados, las obligaciones que les afectan sobre el particular. A partir de su publicación será ineficaz toda advertencia que los empresarios y directores de este género de espectáculos hagan, sobre los perjuicios económicos, alegando ignorancia de las normas que rigen en la censura de revistas, operetas y comedias musicales, sistema este que viene empleándose con inusitada frecuencia.

»Son requisitos imprescindibles, para la censura de una obra del género mencionada, los siguientes:

»Primero. Presentación por duplicado del libreto de la obra.

»Segundo. Presentación por duplicada de los figurines de la misma, en un tamaño no inferior a 18 por 22 centímetros y, precisamente, en los colores de las telas en que hayan de confeccionarse.

»Tercero Diseño, por duplicado, de los decorados de la obra.

»Cuarto. Relación de los artistas, de ambos sexos, que hayan de intervenir en la representación.

»Quinto. Hoja de ruta de las localidades donde vaya a representarse la obra.

»Presentados tales documentos, la Sección de Cinematografía y Teatro de la Vicesecretaría de Educación popular contará con un plazo mínimo de quince días para ejercer la censura previa de las obras proyectadas.

»Autorizada en su totalidad o con las correcciones que se establezcan, la representación de la misma será sometida, previamente, al visado del ensayo general dos días antes del estreno.»

Complint aquestes normes, es podien veure revistes de varietats, i folklòriques amb els Pepe Pinto, Juanito Valderrama, Pepe Blanco, el Príncipe Gitano i la parella Manolo Caracol, Lola Flores, entre altres. Açò provoca la reacció de les forces vives de la ciutat. En la revista *Juventud* de les Congregacions Marianes, de gener de 1947, es critica que:

Recientemente “De la Tierra a Venus” manchó con sus asquerosas inmoralidades el escenario donde poco después se exhibió en la pantalla la dulce evocación de Bernardette.

Un altre gènere que recobra popularitat és la sarsuela. Com diu Vázquez Montalbán en la seua *Crónica sentimental de España*:

Todavía en los años cuarenta el pueblo no había hecho revisión subconsciente de su propio gusto y la zarzuela renació después de la guerra, aunque casi con un repertorio inamovible, al que apenas se incorporaron nuevas obras, con la excepción de las del maestro Sorozábal. (pàg. 49)

Les inevitables sarsueles del mestre Serrano (*La canción del olvido*, *La Dolorosa*, *Alma de Dios* o *Los claveles*) i les d'altres autors de principis del segle XX: *Las golondrinas*, d'Usandizaga; *Doña Francisquita*, d'Amadeo Vives; *La calesera*, de Francisco Alonso, autor també de la revista *Las Leandras*, que amb els seus famosos números “Pichi” i “Los nardos” va fer internacionalment famosa la vedet Celia Gámez; *Los gavilanes* i *La rosa del azafrán*, de Jacinto Guerrero; *Luisa Fernanda*, de Federico Moreno Torroba,

o les tres grans obres del mestre Sorozábal *Katiuska*, *La del manojo de rosas* i *La tabernera del puerto*, formaven el repertori preferit pel públic. Són les que veurem representades, una vegada i una altra, als escenaris de la ciutat, tant per companyies professionals com aficionades.

No puc deixar de detallar les biografies d'una gandiana de naixement i d'un d'adopció, que es dedicaren durant bastants anys a la interpretació de la sarsuela d'una manera professional, i que en tornar a Gandia a mitjan anys cinquanta, arran de la naixença de la seua filla, van tenir una gran importància com a animadors del món teatral aficionat de la ciutat fins ben entrada la dècada dels seixanta. Parle de Lolita Durá i Fernando Heras.

Lolita Durá va nèixer a Gandia en 1925. Filla dels conserges del teatre Serrano, no tenia antecedents familiars en el camp del cant i la interpretació, però no es pot negar que és més que possible que l'assistència als diversos espectacles que es programaven al teatre despertara la seua vocació artística, encara que, com ella mateixa conta, el seu descobriment sembla que va ser fruit de la casualitat:

Empecé cantando en casa con mis labores, canciones flamencas, hasta que un día nuestro paisano y popular maestro Sánchez, ya fallecido, me escuchó y una vez me midió la voz, me alentó dándome ingreso en su cuadro artístico “Talía”, de esta ciudad, que el dirigía. (*Gandía. La Voz del Distrito*, núm. 150, del 23 d'octubre de 1954)

Posteriorment, va estudiar cant amb la famosa artista valenciana María Llácer, i va ser preparada per a la declamació lírica pel mestre Natalio Garrido, fins que debutà al juliol de 1944 amb la companyia del tenor Emilio Vendrell, interpretant el paper principal de *Doña Francisquita* al teatre Ruzafa de València. El dia 15 del mateix mes es va incorporar a la Companyia Titular del teatre Calderón de Madrid, i un temps després a la de Los Ases Líricos, amb la qual va recórrer tot el territori espanyol fins a l'any 1955, quan va nèixer la seua filla i va tornar a Gandia i abandonà a poc a poc la seua carrera

professional, encara que va col·laborar, fins ben entrats els anys seixanta, amb bastants iniciatives teatrals gandianes junt amb el seu espòs **Fernando Heras**, un madrileny de naixement que ja cantava, amb sis anys, en el cor d'una Església. Poc temps després, es traslladà, amb la seua família, a la Corunya, on continuà la seua afició de cantant en l'orfeó gallec Cántigas da Terra, del qual forma part amb tan sols quinze anys. Va estudiar cant amb el tenor Simonetti, i començà a treballar en el teatre, debutant com a professional en la mateixa Corunya, amb la companyia del mestre valencià Balaguer, interpretant *La Dolorosa* i *Al dorarse las espigas*. Després va formar part de diverses companyies com les del mestre Moreno Torroba; la de Luis Ballester; la de Pedro Terol; la del mestre Alonso, amb qui estrena a Madrid les seues sarsueles *Rosa la pantalonera* i *La Zapaterita*, i la d'Elio Guzmán. En 1940 va entrar en la Companyia Lírica titular del teatre Calderón de Madrid, i poc després en la de Los Ases Líricos, de la qual formà part durant dotze anys i on va conèixer la seua dona Lolita Durá, amb la qual vindrà a viure a Gandia en abandonar la seua activitat professional.

Així, entre revistes de varietats, flamenc, sarsueles i cinema, els veïns de la Safor van tornar a veure animada, a poc a poc, la seua trista i reprimida vida.

Però és la ràdio la que es converteix en el *mass media* per excel·lència de l'època. Encara que va ser un mitjà que col·laborà, junt amb l'ensenyament, les cançons, la premsa, la literatura de consum..., a desactivar la consciència social general, gràcies a alguns programes, va aconseguir una gran popularitat entre la gent.

En Ràdio Gandia, junt amb els inevitables *Diarios hablados* de Ràdio Nacional d'Espanya i els programes setmanals del Frente de Juventudes, les Congregacions Marianes i l'Església, als quals crec que poca gent faria cas,

van començar a tenir un fort seguiment les *Novelas habladas*, precursors dels posteriors culebrons, i programes locals com el que feia, en 1948, Adelina Bataller: *Novelitas rosa*.

Però els que s'emportaven la palma eren els programes musicals, com el concurs que he esmentat en parlar de les falles *Puerta abierta*, en el qual artistes novells de la comarca s'esforçaven a imitar els seus ídols cada setmana, somiant arribar a la gran final que se celebrava en una gala al teatre Serrano, i acabar triomfant com ells (com es pot veure, la fórmula de l'actual programa de televisió *Operación Triunfo* no és gens original). Encara que el que preferia la gent era el programa *Discos dedicados*, que feien Bernardino Lledó i Joan Climent de 12 a 2 de la vesprada. L'impacte de la ràdio en aquella època no era tan fort com ara, quan programes del tipus *Los 40 principales*, pensats per a formar el gust popular i estimular el consum dels productes que convé vendre a les grans companyies discogràfiques, no eren tan omnipresents com hui en dia. Si fem una mirada a les cançons que, segons la SGAE, es van vendre més entre 1939 i 1949:

“La morena de mi copla”, “A la lima y al limón”, “Tatuaje”, “Mírame”, “La luna enamorá”, “La Lirio”, “Yo te diré”, “Mi vaca lechera”, “Luna de España”, “Francisco Alegre”, “Mirando al mar”, veurem que són cançons que van calant a poc a poc entre la gent. Cançons com “Tatuaje” o “Francisco Alegre” sobreviuen amb total vigència durant una vintena d'anys. Qualsevol èxit de Machín, de Concha Piquer, de Carlos Gardel, es mantenia entre cinc i deu anys sense que ningú tinguera la necessitat de *consumir-lo* i oblidar-lo amb rapidesa. Eren cançons que es demanaven una vegada i una altra, durant anys, en el programa de discos dedicats de Ràdio Gandia.

Hi havia un altre tipus de cançons que formaven part del que Vázquez Montalbán anomena, en la seua *Crónica sentimental de España*, cançons de testimoni dels anys quaranta. Quan la gent substituïa la mitologia política de la Guerra Civil per la mitologia de la carestia: l'enyorança del pa blanc, de

l'oli d'oliva, de la bona carn, del pernil..., de tot allò que, a causa del racionament i les constants restriccions, obsessionava quasi tot el món en aquells anys. Cançons com “La casita de papel” o “Busco piso”, tot un exercici d'ironia sobre la falta d'habitatge; com “El gasógeno” o “El topolino”, o bogeries com “Rascayú” amb la seua popular tornada:

Rascayú, Rascayú,

cuando mueras,

¿qué harás tú?

Tú serás, tú seràs

un cadáver nada más...

que va provocar que les autoritats eclesiàstiques aconseguiren la seua prohibició temporal, perquè asseguraven que posava en dubte la possibilitat del “més enllà”, o la genial “Tengo una vaca lechera”, una burla total a aquells anys de fam i estraperlo:

Tengo una vaca lechera,

no es una vaca cualquiera,

me da leche merengada,

ay, que vaca tan soñada.

¡Tolón, tolón! ¡Tolón, tolón!

A finals de la dècada, amb la difusió per la ràdio d'aquest tipus de cançons, i amb els permisos que començaven a donar-se autoritzant festes i revetles, comencen a fer furor nous tipus d'orquestrs i de balls com la conga o el *boogie-woogie* (no deixa de ser simptomàtic que en un ambient bastant beat dominat pels jesuïtes, com era el sanatori de Fontilles, els malalts aconseguiren formar una orquestrina Rael y sus Chicos, que, a ritme de *boogie-woogie*, alegrava les ensopides tardes de festa dels residents en la

leproseria de la Marina). Amb açò, es va aconseguir que l'alegria general pujara, envoltada de cançons frenètiques i divertides.

Pot semblar una miqueta paradoxal que, en un llibre sobre teatre parle tant d'altres mitjans, com ara la ràdio, la música o el cinema, però és que crec que és important, perquè mostren com anava canviant l'ambient social d'una societat beata, mediocre i avorrida com era la de la Safor dels anys quaranta, i ens ajudarà a entendre els canvis que anaven a produir-se en el seu panorama social, cultural i teatral durant els anys cinquanta.

SEGON ACTE:

L'ASSENTAMENT DEL FRANQUISME

(1951-1959)

A partir de 1950, amb la fi del bloqueig internacional, el retorn dels ambaixadors, la firma del tractat amb els Estats Units i la posterior entrada a l'ONU, el regim franquista, afavorit pel nou context de la Guerra Freda,

rep un baló d'oxigen que facilita la seua supervivència. La desaparició de les rigideses autàrquiques més grans, els crèdits nord-americans i una sèrie d'excel·lents collites que asseguraren l'abastament i la desaparició de les “cartillas de racionamiento” el 1952, van provocar la desaparició del mercat negre i el retorn al cultiu de productes comercials tradicionals.

L'exportació de la taronja recobrà l'impuls d'abans de la guerra. El port de Gandia, que havia estat comprat per l'Estat a la companyia anglesa que l'explotava en 1946, va recuperar tota la seua antiga força exportadora. En 1956, es va fundar la Naviera Gandiense, amb la qual els exportadors i comerciants locals controlaren tota l'activitat exportadora de cítrics, que va pujar en proporcions geomètriques fins a suposar en 1959 el 98% de les eixides del port; exportacions afavorides per la creació en 1958 de la CEE, una zona econòmica europea que arreplegaria el 74% de les exportacions valencianes, principalment Alemanya Federal i França. A pesar que les gelades de 1956 i 1957 van fer revivre l'emigració, el negoci de la taronja va créixer sense parar fins el *boom* dels anys seixanta. Així, en la dècada dels anys cinquanta, l'agricultura visqué una etapa de clara recuperació del desastre del ple intervencionisme dels quaranta, una recuperació que prepararà, en certa manera, el seu creixement dels seixanta. Van ser els darrers anys d'esplendor de l'agricultura tradicional, que elevaren la depauperada vida dels llauradors. Mentrestant, les creixents possibilitats de trobar treball al camp o als magatzems de la comarca, va motivar l'arribada d'immigrants provinents d'altres terres de l'Estat, cosa que va provocar alguna tensió amb els veïns de la ciutat de Gandia. Els primers immigrants, sembla que van arribar a la nostra comarca una mica abans del que es creia; a principis de la dècada, en 1952, en la premsa local, ja en tenim notícia en una sèrie d'articles apareguts en *Gandía. La Voz del Distrito*, que critiquen els nouvinguts que comencen a viure a les barraques que ells mateixos

construeixen al barri de Santa Anna, conegut popularment aleshores com Natzaret. Ligorio Ferrer publica en el setmanari un poema sobre la qüestió titulat, significativament, “¿Natzaret o Andalucía?”, i en la mateixa publicació es denuncien les construccions il·legals al barri (núm. 57, del 14-2-1952), i es demana, en diferents articles, una solució dràstica al problema. Com en un publicat en el número 37, del 12 de juliol de 1952, en el qual es diu:

[...] al margen estas gentes de toda ley y toda moral, son constante elemento de perturbación.

[...] la autoridad debe obrar enérgicamente y remitirlos a sus punto de origen. Es el mejor remedio y, sin exagerar, todos nos sentiremos aliviados.

Com es pot veure, la premsa dretana no és molt original quan demana solucions a un problema, sols cal comparar estes paraules amb les que es poden escoltar hui en dia referents a la immigració provinguda de països de l'anomenat *Tercer Món*. De totes maneres, les mesures que es demanaven o no es van poder o no es van voler aplicar, i l'arribada cada vegada més massiva d'immigrants va doblar la població de Gandia en vint anys, i la de la comarca en un terç.

Un altre tipus de gent comença a arribar també a la Safor: els turistes. El fenomen havia començat en 1950, encara que pràcticament localitzat en la Costa Brava catalana, atesa la seua proximitat a França i al fet que quasi tots els visitants provenien del país veí. Es diu que 600.000 estrangers van creuar la frontera en 1950, i 1.000.000 en 1951, xifra que va anar augmentant fins a arribar als 3.200.000 de 1957.

Aquella invasió va topar de front amb la mentalitat beata dominant de l'època. La manera de vestir i de comportar-se dels nous visitants era considerada quasi com una indecència pels cànons en vigor. Però, a pesar de les reticències de les forces vives del règim, que atacaven aquella

presència exòtica a les nostres terres, com, per exemple, feia el periodista Luis de Galisonga, director de *La Vanguardia Española*:

No nos alegra, ni nos conturba, esta invasión estrambótica de turistas extranjeros que se ha producido desde hace unos meses y, singularmente, en los del verano, en nuestra Patria. Más claro: no nos da ni frío ni calor. Respetamos todo otro criterio, más o menos entusiasta, respecto a las ventajas de semejante inmigración eventual. Desde luego, nos explicamos que quienes hacen su agosto y su septiembre... a cuenta de los excursionistas de marras no estén conformes con nuestra indiferencia... Nosotros tenemos el deber de examinar estos fenómenos migratorios a la luz de un criterio que nada tiene que ver con los libros de caja, ni con los saldos a precio de baratillo. Y, sobre todo, nos incumbe la misión de refrenar una porción de lugares comunes y de vanas ilusiones engañosas que ya están circulando por ahí, como moneda tópica en la ilusa congratulación incondicional, ante este “descubrimiento de España”...

I de l'espant de l'Església, que considerava aquella “invasió” pacífica una agressió immoral, que va provocar que fins i tot s'arribara a convocar a València, en 1952, el Primer Congreso Nacional de Moralidad en Playas y Piscinas, organitzat per la Comisión Episcopal de Moralidad y Ortodoxia de España, amb un programa que contenia, entre altres, les ponències següents:

“La playa y los baños, preocupación angustiosa de las Vocalías de Moralidad de Acción Católica”, por el doctor Francisco Yarza. “La obra del Apóstol Santiago en Madrid”, por el doctor Lazcano. “Consideraciones de un sacerdote médico acerca de la moral playera”, por el doctor Janini. “La mujer en la playa: cómo comportarse”, por doña Mercedes Castellar y “Cómo se pierden”, por la directora del Reformatorio de Godella en Valencia.

i una resolució final en la qual es preveia instar els poders públics perquè:

[...] mantengan la prohibición de tomar el sol conjuntamente las personas de ambos sexos.

el turisme es va convertir en un fenomen imparable, que, a pesar d'aquestes

reticències i oposicions, finalment esdevindrà un dels principals motors de l'economia espanyola. A la nostra comarca, ja en 1951, es mamprèn la remodelació de la platja nord de Gandia, encara que no va ser fins a 1957, quan començà a notar-se l'arribada progressiva d'estrangers en època estival, que es va encetar un creixement més seriós, en donar, una associació de contribuents, una forta empenta al procés d'urbanització. Ja a l'agost de 1959, es va inaugurar l'hotel Bayren, i poc després la Colònia Ducal. Mentrestant, en diversos articles en *Gandía. La Voz del Distrito*, es parla de la importància de la platja amb vista al turisme que comença a arribar, de la necessitat de construir un hotel amb sala de festes, de posar un bon enllumenat en la part ja urbanitzada, de la renovació de les casetes de fusta, o de tenir uns bons "merenderos"..., i els residents dels pocs xalets i barraques que hi ha, alcoians i gandians principalment, comencen a imitar el que sembla que fan en altres poblacions costaneres ja plenes de visitants estrangers, quan, segons conta el setmanari en el seu número 93, al setembre de 1953, elegeixen la senyoreta Lolita Chicote "Miss Playa de Gandía 1953", en una festa amenitzada per l'orquestrina El Mellat y sus Muchachos.

Taronja, turisme i construcció es convertiren en els motors econòmics de la comarca. Però en el pecat està la penitència, i el contacte dels veïns amb els nous visitants, o la dels emigrants amb la realitat social dels països on emigraven, que els feia descobrir noves mentalitats i punts de vista diferents, contribuirà, a la llarga, al deteriorament del franquisme. L'augment del poder adquisitiu de la gent s'ajunta amb la relativa obertura del règim, que consolidat en l'àmbit interior i exterior políticament i socialment, comença a permetre l'aparició i les activitats de noves associacions de tota mena: des de l'Ateneo Filarmónico de Gandia, que organitzarà un munt de concerts fins a la seua desaparició en 1973, o l'Aula

de Cultura Gregorio Mayans d'Oliva, que animarà la vida cultural de la ciutat durant uns quants anys a la creació de noves germandats de la Setmana Santa i el renaixement d'antigues: la Flagel·lació, l'Ecce Homo, la Soledat i el Silenci, en 1952; la Santa Faç i la del Crist de les Angoixes, en 1954; la del Natzarè i la del Descendiment, en 1955; la del Crist de la Bona Mort, en 1956, i la de Sant Pere, en 1960; l'aparició de noves comissions falleres, com les de Corea en 1950, o les de Marqués de Campo i Grau en 1955; o la recuperació de les filades de Moros i Cristians a Oliva.

El que podríem anomenar *resultat* de totes aquestes activitats econòmiques, socials i culturals que es fan al llarg de la dècada, es podria veure resumit en un altre any emblemàtic: 1959.

En ell ens trobarem amb el port de Gandia exportant taronges a ple rendiment; amb la inauguració a l'agost de l'hotel Bayren, punt de partida de la posterior urbanització de tota la costa; amb la construcció de l'edifici de la Caixa d'Estalvis de València al passeig de les Germanies de Gandia, que posà en marxa tot el procés de construcció salvatge a la ciutat; i, en el camp cultural, amb la convocatòria del primer premi Ausiàs March, guanyat en la seua primera edició per José Agustín Goytisolo en castellà i Pere Quart en català. Fets que són, en certa manera, un resum de tot el que havia començat a coure's en els anys cinquanta, i un presagi del que esclatarà de manera definitiva en els anys seixanta.

És dins d'aquest ambient social i cultural en el qual es mou l'activitat teatral de la comarca en la dècada dels cinquanta.

I.- EL TEATRE COMERCIAL

La programació comercial a la ciutat recupera tota l'empenta que

havia tingut en els anys trenta. Les varietats, les revistes musicals, les flamencades folklòriques, alguna comèdia, sarsueles..., tornen a prendre els escenaris gandians. Una mirada a les obres representades a la ciutat segons la cartellera del setmanari *Gandía. La Voz del Distrito*, de 1952 a 1955, ens pot donar una idea de quin era el nivell de la programació. (Les dates corresponen a les d'edició del setmanari on es publica l'anunci de l'espectacle.)

1952:

23-2-1952. Teatre Goya. Companyia Juanito Valderrama.

Pena y Oro.

29-3-1952. Teatre Goya. Companyia Antoñito Moreno.

Sortija de Oro, d'Antoñito Moreno.

19-4-1952. Teatre Goya. *Luces de Broadway*,

procedent del teatre Mayo de Buenos Aires.

Amb Joe Grifoll, divo de la trompeta i

artista cinematogràfic, i les vedets Mayra Derri i

Kat Moren.

10-5-1952. Teatre Goya. Companyia Pepe Pinto.

Espectacle de flamenc, “cante” i “baile”.

Del corazón a los labios.

7-6-1952. Teatre Goya. Companyia de comèdies de

Pepita Serrador.

Filomena Marturano, d'Eduardo De Filippo.

Los maridos se divierten de 7 a 9.

9-8-1952. Capitol Cinema (sala d'estiu) espectacles
de varietats amb cançons de Quintero,
León i Quiroga.

Mosaico español nº 2.

Rango y solera nº 2.

7-11-1952. Teatre Goya. Companyia Juanito Valderrama.

21-12-1952. Teatre Goya. Sainet arrevistat.

La blanca doble.

1953:

21-2-1953. Teatre Goya. Espectacles de varietats.

Una mentira nada más.

Día y noche de Madrid.

14-3-1953. Teatre Serrano. Companyia Juanito Valderrama.

18-4-1953. Teatre Goya. Companyia Pepe Codoñer.

El baile, d'Edgar Neville.

25-4-1953. Teatre Serrano. Companyia El Príncipe

Gitano i Dolores Vargas.

Su alteza el pirata.

Espectacle de revista de la companyia

América Imperio, Antonio Amaya i Alady.

Alegría para usted.

20-6-1953. Teatre Serrano. Juanita Reina.

El puerto de los amores.

21-11-1953. Teatre Serrano. Companyia procedent

del teatre Romea de Barcelona.

Amb la vedet abissínia, Princesa Menem,

I el cantor de melodies d'Oliva,

Domingo Collado, amb música del mestre

Verdú de Gandia.

A dos colores.

28-11-1953. Teatre Serrano. Antonio Machín i la vedet

Virginia de Matos. Revista.

Salud y pesetas.

1954:

3-1-1954. Teatre Serrano. Revista amb la vedet cubana María
de los Ángeles Santana, la més famosa de l'època. (Amb més de 1.500
representacions del seu espectacle per tot l'Estat, on ella
s'anunciava com "Yo seré la tentación que tú deseas".)

Tentación.

16-1-1954. Teatre Serrano. Companyia Carmen Morell i Pepe Blanco.
Espectacle amb música de Quintero, León i Quiroga.

Alegrías del querer.

23-1-1954. Teatre Serrano. Fantasia còmica arrevistada amb Tony Leblanc,
Manolo Gómez Bur, Ruth Moly i Mary Luz Ortiz.

Devuélveme a mi señora.

30-1-1954. Teatre Serrano. Gran Compañía de Arte Español de Antoñita Moreno.

14-2-1954. Teatre Serrano. La famosa vedet cubana María de los Ángeles Santana anuncia que farà a Gandia l'última representació a Espanya de la seua revista:

Conquistame.

Companyia de teatre d'Ismael Merlo.

La vida en un block, de Carlos Llopis.

1-5-1954. Teatre Serrano. La companyia de l'actriu Maria Teresa Cremades reposa l'obra de Josep Ma. Beltran, amb la qual ha estat sis mesos a València:

Eixa dona és ton pare.

5-8-1954. Cinema d'estiu Palacio de los Deportes. Espectacle de flamenc i varietats.

Colorido andaluz.

7-8-1954. Cinema d'estiu Palacio de los Deportes. Revista amb les vedets Aida i Elena Maya, famoses de la ràdio i el teatre. Va presentar el popular locutor de ràdio Juanito Cordet, que segons diu la ressenya: [...] abusó un poco de la prosa vernácula”.

Mosaico español.

10-8-1954. Cinema d'estiu Palacio de los Deportes. Varietats amb Mercedes Vecino i Manolo el *Malagueño*, que canta una cançó de Francisco Codoñer *Lito* de Gandia. (Aquest músic i compositor gandià va fer la música d'una de les cançons més populars dels anys cinquanta: “Me debes un beso”, que cantaven Pepe Blanco i Carmen Morell.)

Cabalgata cinematográfica.

28-8-1954. Capitol Cinema (terrassa d'estiu). Espectacle arrevistat amb les vedets Aida i Elena Maya i el Gran Fele.

Mosaico nº 2.

30-10-1954. Teatre Serrano. Companyia Lolita Durá i Fernando Heras. Sarsuela.

Los claveles, La viejecita i Doña Francisquita.

13-11-1954. Teatre Serrano. Companyia de revistes d'Antonio Casal i Ángel de Andrés.

¡A lo loco, a lo loco!

1955:

15-1-1955. Teatre Serrano. Companyia d'Amparo Ribelles.

Requiebro d'Antonio Quintero.

12-2-1955. Teatre Serrano. Espectacle de Juanita Reina.

5-3-1955. Teatre Serrano. Revista.

Que sí, que sí.

23-4-1955. Teatre Serrano. Companyia de Marcos Redondo. Sarsuela.

La revoltosa de Chapí, La canción del olvido de Serrano, i Luisa Fernanda de Moreno Torroba.

2-6-1955. Cinema d'estiu Palacio de los Deportes. Espectacle del professor Alba. Hipnosi i mentalisme.

Com es pot veure, a Gandia, com a la resta de l'Estat, els empresaris sols buscaven l'èxit econòmic immediat. Mostraven un desinterès total per qualsevol tipus de teatre que no fóra el de les clàssiques i tòpiques revistes, varietats i folklore d'aires andalusos. I això quan els interessava. Es pot veure com el teatre Goya va portar espectacles teatrals mentre no va tenir la

competència del Serrano, que va estar fent obres de reparació del sostre, teulada, escenari i camerinos, fins a 1953; a partir d'aquesta data va abandonar, a poc a poc, la programació teatral per fer únicament cinema. A partir d'aquell moment, els únics locals on es van programar representacions teatrals amb una certa assiduitat van ser el teatre Serrano, i, a l'estiu, les terrasses Palacio de los Deportes, situat al costat de la carretera d'Albaida, al costat de Benipeixcar, i Capitol cinema, oberta al passeig de les Germanies, enfront del teatre Serrano. Durant els anys que hem esmentat, es programaren catorze espectacles de varietats que giraven al voltant de la "canción española", i que van fer que per Gandia passara la "flor i nata" de les folklòriques i folklòrics espanyols, famosos per les seues actuacions a la ràdio, sobretot en el popularíssim programa de la SER *Cabalgata fin de semana*, presentat per Bobby Deglané, i per la seua aparició en un seguit de revistes que van començar a publicar-se per aquesta època i on començava a crear-se tota una mitologia popular a força de contar tota la vida i secrets d'un munt "d'estrelles" nacionals i estrangeres: eren les *Hola*, *Fotogramas*, *Primer Plano*, *Semana*...

Actuen en la ciutat des de Juanito Valderrama, Pepe Pinto i el Príncipe Gitano, a Antoñita Moreno, Juanita Reina o Dolores Vargas, amb uns espectacles i unes cançons que marquen tota una època. Una manera de fer que va intentar la creació d'una cançó nacional, espanyola, amb unes cançons d'estil andalús en la melodia, la pronunciació i la imatge, que es volien vincular, de la manera que fóra, amb tot allò que es considerava espanyol: unes particularitats racials determinades, un destí històric inventat, les excel·lències dels seus productes més tòpics: les dones, el vi, la música pseudoandalusa... Unes melodies que intentaven uniformar gustos per crear una única consciència nacional. Un estil que va tenir en Antonio

Quintero, Rafael de León i Manuel Quiroga els seus millors creadors. Alguns espectacles firmats per ells van visitar Gandia per aquells anys.

Les revistes de varietats, amb les seues esculturals vedets, amb catorze espectacles programats, competien de tu a tu amb els espectacles folklòrics. Mites eròtics de l'època com la cubana María de los Ángeles Santana ("Seré la tentación que tú deseas") o Virginia Matos, van passar per la ciutat. També ho van fer alguns espectacles de moda en aquells moments, com la revista *La Blanca Doble*, que va fer famosa una tornada que repetia sense parar en cada representació:

En un carro de basura
me he subido el otro día,
que por sucio y por cansino
me creí que era un tranvía.
¡Ay que tío!
¡Ay que tío!
¡Qué puyazo le ha metió!

L'espectacle de varietats: *¡A lo loco, a lo loco!*, i la seua popular tornada:

¡Ale, ale! ¡A lo loco!
¡A lo loco se vive mejor!
¡A lo loco, a lo loco, a lo loco!
¡A lo loco se vive mejor!

I altres que intentaven aprofitar la fama que començaven a donar als seus intèrprets, el cinema i la música: els d'Antonio Machín, Tony Leblanc o Manolo Gómez Bur.

La resta de la programació la completaven les sarsueles i alguna companyia de teatre: com la de Pepita Serrador, mare d'Ibáñez Serrador, el popular director i productor de televisió, que va portar a Gandia un sorprenent programa que incloïa la *Filomena Marturano* del millor representant del “teatre d'art” napolità, Eduardo De Filippo. O les d'Amparo Ribelles, Pepe Codoñer i Ismael Merlo.

Aprofitant la Fira i Festes, es van portar companyies com la del Teatro Universitario de Valencia, que en 1958 representà *Hipólito*, d'Eurípides, i *Entre bobos anda el juego*, de Zorilla, al cinema d'estiu El Pino. El teatre en la nostra llengua quasi va desaparèixer de la programació comercial, sols una companyia, la de Maria Teresa Cremades, amb un dels darrers èxits del teatre comercial valencià, la peça *Eixa dona és ton pare*, de Josep Ma. Beltran, passà durant aquells anys per Gandia. Per a veure espectacles d'aquest tipus havia d'esperar les presentacions falleres amb les actuacions de l'incansable grup local Talia, l'actuació del quadre artístic d'alguna falla o la programació de la sala que Acció Catòlica tenia al carrer de la Vila Nova de Gandia.

A mitjan dècada, l'Ajuntament de Gandia començà a programar, per la Fira i Festes d'octubre, festivals infantils al cinema el Pino; organitzades pel Teatro Guiñol, s'hi feien titelles, pallassos, malabaristes, i actuaven mags com el gandià Professor Cabo, un els personatges més populars de la ciutat durant alguns anys. *El Cabo*, natural de Dénia, va treballar netejant sabates al passeig de les Germanies i tenint cura de la placeta del Segó, en abandonar aquesta feina. Mag aficionat, va actuar al teatre Alkazar de València i en diversos festivals a Gandia, encara que el que més solia fer eren actuacions a cases particulars per comunions i aniversaris. Podríem considerar-lo el precursor de les representacions infantils a la ciutat. *El Cabo* va intentar convertir-se en mag professional, però segons conta *Gandia. La Voz del Distrito*, el 22 d'agost de 1953:

El profesor Cabo quería pasar a profesional, y para ello se presentó ante el Sindicato del Espectáculo en el teatro Alcázar de Valencia. Como hablaba mezclando dos idiomas (el español y el valenciano), los miembros del jurado le recomendaron que actuara sin hablar y así lo hizo. El jurado creyó oportuno que se quedara aficionado, porque en España hacían falta muchos aficionados. Además, como le tomaron simpatía, acordaron que se presentase todos los años hasta que se hiciese antipático.

Gracietes a banda, el que estava clar és que, en aquella època, parlar un idioma que no fóra el castellà era un entrebanc per a segons quines professions.

A Oliva, en canvi, hi va haver una interessant iniciativa que va permetre l'arribada a la ciutat d'un seguit de grans companyies teatrals a un bon preu. L'amistat d'alguns membres de l'Aula de Cultura Gregorio Mayans amb l'oliver Salvador Pons Muñoz, que té un càrrec influent en Televisió Espanyola, permetrà veure a la ciutat diverses formacions artístiques, com la d'Alejandro Ulloa, que va representar algunes obres de Calderón; la de Luis Prendes, amb obres com *Temple* i *Llega un inspector*, i les de Tina Gascó, Vicente Parra i María Fernanda D'Ocón.

Els teatres itinerants. Si la programació comercial als teatres es dedicava quasi exclusivament a les revistes i els espectacles folklòrics, els aficionats locals tenien l'oportunitat de veure una programació, més o menys estable, en els teatres itinerants que visiten la ciutat durant la dècada dels cinquanta. Eren companyies que actuaven en carpes que es muntaven en algun descampat de la ciutat. Empreses com el Teatro Circo Hércules, que va muntar les seues instal·lacions a la plaça del Cabo Pastor, per representar un espectacle de circ i varietats; o el teatre Victoria, de l'empresa Circuitos Orts, que es va instal·lar a l'Hort de Gaspar, al final del carrer Sant Vicent,

prop de Benipeixcar. Per aquesta carpa van desfilar diverses companyies de revista, i altres que representaven un teatre més tradicional:

2-8-1952. Companyia Modestita Calandia i Paco Terol. Espectacles de varietats. *Atrévete Susana* i *No-Do de Estrellas n° 1*.

9-8-1952 Compañía de Comedias Leiva-Calvet. Amb la comèdia *Cobardías*, i una fi de festa on la senyoreta Leiva recitarà un “poético pasaje andaluz”; el Sr. Calvet una escena còmica on farà ell sol tres personatges, i el còmic de la companyia, *Caoba*, contarà una sèrie d'anècdotes, ocurrències i acudits.

Dos dies després, la mateixa companyia representarà les peces: *La mujer X*, de Luis Ramírez, i *El idiota*, d'Emilio Gómez. i, durant la segona quinzena d'agost: *Un caradura* i *La Papirusa*, d'Adolfo Torrado; *Diego Corrientes*, de José M.ª Gutiérrez; *Cancionera* (varietats); *Tierra Baja*, traducció castellana de l'obra de Guimerà; *El conflicto de Mercedes*, de Muñoz Seca; *Doña Clarines*, dels Quintero; *Morena Clara* i *La Malquerida*, de Benavente. Totes les funcions anaven seguides d'una fi de festa. Van acabar la temporada amb la representació de *¿Quién me compra un lío?*, de José de Lucio, i una queixa reflectida en la premsa local:

[...] es de lamentar que el público no acuda en el número que se mereció esta formación, pues todos sus componentes ponen su alma e interés en el trabajo... (*Gandía. La Voz del Distrito*, núm. 43)

Com que les obres de teatre convencionals no havien funcionat, durant el mes de setembre, els empresaris del teatre Victoria van portar noves companyies que posaren en escena espectacles de revista i varietats: *Maravillas del hongo*, *Brisas de España...*, fins que van desmuntar les seues

instal·lacions i van marxar de Gandia. Uns mesos després, en la premsa local s'anunciava que el teatre s'havia incendiat a Càceres.

Els empresaris es van recuperar del colp, i un any després, per la Fira, van tornar a Gandia amb una revista: *Brisas Levantinas*, on s'anunciava que actuarien vedets, un imitador de Cantinflas, els “cantaors” Juanito el Malagueño i Amparo Triguero, la “bailaora” de quinze anys Maruchi Valero, la parella de ball Marimar y Reyes...

El teatre Victoria restà a Gandia fins a finals d'any posant en escena tot un seguit de revistes: *Buscando estrellas*, *Dos frescos con suerte*...

El públic omplia les funcions, que tenien un gran èxit. Acostumats a veure espectacles d'aquest tipus, tant als teatres de la ciutat com als itinerants, la seua assistència a aquests era massiva. Però si al Serrano i al Goya encara es podien veure les primeres figures del gènere amb espectacles ben muntats, el nivell baixava en les carpes. El resultat és que les revistes van anar rebaixant el seu nivell de qualitat a poc a poc, i el comportament dels espectadors semblà acompanyar-lo. En *Gandía. La Voz del Distrito*, del 2 d'agost de 1954, es denuncia que:

[...] cuando más nudismo y carne, menos espíritu y virtud. Cuando más pudor, honestidad y decencia, menos aparece el hombre bestia.

Tot pel comportament dels assistents a aquest tipus d'espectacles, als quals qualifiquen de “gamberros teatrales”:

El público que grita y chilla pidiendo que las escenas sean movidas... a lo que no hay derecho es a esos gritos desaforados que tanto molestan a los asistentes y a las “vedettes”. Gritos acompañados de palabras malsonantes que se convierten conforme avanza el espectáculo, en palabras groseras. Se debe dar un escarmiento a los que se salten a la torera las más elementales leyes de urbanidad y con ello conseguiremos una revalorización de la afición, actualmente en descrédito.

L'actitud d'uns quants provoca que la resta dels espectadors suporten escenes pujades de to i bastant desagradables. Encara que els cronistes també atribueixen la seua part de culpa a la baixa qualitat dels espectacles, dels quals diu un articulista:

Son pocos los espectáculos que se pueden ver hoy en día, dada la medianía que alcanzan las representaciones. Por regla general, los libretos son insustanciales y, además, sobados en demasía. Luego su música parece estar hecha más a propósito para tocar en un organillo por las tabernas que para representarse ante un público.

A pesar de totes aquestes reflexions, els espectacles aniran baixant cada vegada més de qualitat i programant-se, quasi en exclusiva, en els teatres itinerants del tipus el Teatro Chino de Manolita Chen o el Teatro Argentino, que passaran per Gandia durant uns quants anys amb motiu de la Fira i Festes.

Però si hi ha un exemple de companyia itinerant que s'acomoda en la ciutat durant una llarga temporada, aconseguint els seus components crear-se una xarxa d'amistats entre els seus veïns, que fa que acaben participant i col·laborant en el muntatge d'actes socials diversos, aquesta és la de Tomás Carrasco, que ocupa la carpa del Teatro Portátil, de l'empresa Hermanos Largo. Una companyia pareguda, salvant les distàncies, a la que ens mostra Fernando Fernán Gómez en la seua pel·lícula *Viaje a ninguna parte*.

Durant els primers anys de la dècada dels cinquanta, la companyia va actuar a Gandia a recer de la seua carpa, passant per les més variades vicissituds, com al gener del 52, quan, segons ens conta la premsa de l'època:

A causa del vendaval de la pasada semana, sufrió desperfectos de alguna importancia el Teatro Portátil. Por ello tuvo que suspender su actuación la

compañía de dramas y comedias de Tomás Carrasco. Reparadas las averías, este abrirá sus puertas al público poniendo en escena la graciosísima comedia en tres actos “Préstame a tu suegra”.

La companyia de Tomás Carrasco, com totes les del mateix tipus, posseïa i representava un amplíssim repertori teatral. Entre novembre i desembre de 1951, per exemple, segons anunciaven en la premsa local, van programar les obres següents:

24 novembre: *El difunto es un vivo*, de Francisco Prada.

25 novembre: *Soltero y solo en la vida*, d'Antonio Paso.

26 novembre: *Valeriana la churrera*.

27 novembre: *De mala raza*, d'Echegaray.

28 novembre: *Anacleto de divorcia*, de Muñoz Seca.

29 novembre: *El soldado de San Marcial*, de Valentín Gómez.

30 novembre: *Manda tu madre a Sevilla*, de José de Lucio.

8 desembre: *El orgullo de Albacete*, d'Antonio Paso.

9 desembre: *Allá en el rancho chico*.

10 desembre: *La papirosa*, d'Adolfo Torrado.

12 desembre: *¿Qué hacemos con los viejos?*, de José de Lucio.

13 desembre: *La malquerida*, de Benavente.

14 desembre: *María Fernández*, de Muñoz Seca.

15 desembre: *Dos paletos en Madrid*, de Muñoz Seca.

16 desembre: *Lluvia de hijos*.

El repertori i el ritme d'actuacions, com es pot veure, era demencial; però l'èxit de la companyia entre el públic era més que acceptable. En *Gandía. La Voz del Distrito*, del 29 de desembre de 1951, es diu:

La notable compañía de dramas y comedias del celebrado actor Tomás Carrasco, que con tanto éxito viene actuando en nuestra ciudad, puso en escena últimamente las comedias “En mi casa mando yo” y “Lluvia de hijos”, dos obras de alta calidad del género cómico, en las que el público celebró la gracia a raudales de estas dos comedias y el acierto de sus autores en todas cuantas incidencias y equívocos presenta en sus divertidas tramas, que fueron ovacionadas constantemente.

Los artistas de la compañía pusieron a contribución del respetable toda su voluntad y cariño en el desempeño de sus papeles, logrando sin cesar muchísimos aplausos.

Després de l'accident amb el vendaval, la companyia continuà actuant amb el mateix ritme que abans. A *Préstame a tu suegra*, li van seguir el drama *El cura de la aldea*, *¿Quién me compra un lío?* I l'estrena d'*El niño de las coles*, de la qual destacaven a...

[...] Carmen Echevarria, actriz de carácter; al dinámico y gracioso Tomás Carrasco, ambos principales protagonistas... y a Mari Carmen Navarro, Carmen Molina, Julita Largo, Arturo Martín, Paco Sanz, Manolito Hernández y los señores Varó, Biseca, Ocaña...

Després de programar durant el mes de febrer de 1952 les obres: *El refugio*, *Nosotros, ellos...* y *el duende*, *En mi casa mando yo*, *La madre guapa* i *Santa Genoveva de Bravante*, la companyia va tancar la temporada per preparar, per encàrrec de la ciutat, una passió titulada: *La Vida, Pasión y Muerte de Nuestro Señor Jesucristo*, que seria representada, segons contava la premsa:

Con toda clase de detalles tanto en vestuario como en decorados.

Mentre preparaven l'obra, van actuar en la presentació de la fallera major de Gandia amb una de les comèdies del seu repertori que més èxit havia tingut entre el públic: *Manda tu madre a Sevilla*.

Al mes de març van representar al teatre Goya *La Vida, Pasión y Muerte de Nuestro Señor Jesucristo*, amb un èxit espectacular. La crítica va destacar l'actuació de l'actor Paco Sanz en el paper de Jesús, els decorats, els jocs de luminotècnia i l'escena de la resurrecció.

A mitjan del mateix mes, la Creu Roja els dona un pergamí agraint-los el fet d'haver organitzat una funció benèfica per a ells. I per fi s'acomiadaren de la ciutat, que els organitzà dues funcions d'homenatge. El primer dia representaren *María Fernández*, i en acabar l'obra el públic els dedicà una gran ovació i els va fer diversos regals. Després, alguns artistes gandians van fer una fi de festa musical. El segon dia representaren *Un hijo, dos hijos, tres hijos*. Al final de cadascun dels tres actes, els actors van rebre presents del públic. En la fi de festa va tocar el concertista de guitarra gandià Salvador Garcia, *Panxa Verda*, i Ligorio Ferrer, que tenia una bona amistat amb Tomás Carrasco, va llegir una poesia que havia escrit en honor de la companyia.

A pesar de la festa d'acomiadament i la carta que la companyia va publicar en la premsa donant les gràcies a la ciutat per l'acollida que els havia donat, el Teatro Portátil encara va haver d'allargar la temporada, davant la demanda que tenien, programant les obres: *Mujercita mía*, *La pluma verde*, de Muñoz Seca; *La tonta del bote*, de Pilar Millán Astray, i *El idiota*, d'Emilio Gómez.

La companyia de Tomás Carrasco va tornar a Gandia per fer noves temporades, i va actuar en la Gala Fallera de 1953 amb l'obra: *María*

Fernández. A finals de 1954, amb la comèdia *Un caradura*, d'Adolfo Torrado, esgotà totes les localitats; però la situació ja no era la mateixa. Les revistes i les obres folklòriques arrasaven, i, com es veu en la premsa de l'època, el teatre a la ciutat semblava haver entrat en crisi:

Los amantes de Talia quedaron reducidos a corto número... y mientras nuestras juventudes se han apartado por completo de nuestros escenarios.

Unos lo achacan a la influencia del cine; otros, a la rápida invasión del folklorismo gitano, y los menos a la falta de producción de obras de solidez literaria y poética...

Una crisi que podem veure reflectida en els casos de Ligorio Ferrer i la parella Durá-Heras.

Ligorio Ferrer, arran de la publicació en 1952, en l'editorial Ya, del sainet musical en tres actes *La de la falda de céfiro*, que havia escrit junt amb Alfonso Paso (fill) i A. González Álvarez, es queixava que, malgrat haver escrit 31 peces entre valencià i castellà, totes estrenades menys quatre (les sarsueles: *Alma cordobesa* amb música del mestre Terol, i *La última diva*, amb música del mestre Romo, i els sainets *Che, que plancha!* i *Tot per una chala*), tenia dificultats per a trobar alguna companyia que li volguera estrenar les seues obres, tal com li passava abans de la guerra. El dramaturg gandià, que havia estat elegit l'any 52 per a la junta de la SGAE, amb veu i vot, atribuïa les culpes al fet que ningú volia ja obres ben escrites i els empresaris preferien muntar revistes o espectacles de varietats de consum ràpid i rendibilitat immediata. Durant els anys cinquanta, l'escriptor envia constantment, i ho anuncia en la premsa local, obres seues a diverses companyies per intentar estrenar-les, sense aconseguir-ho en la majoria dels casos. Com al març de 1952, quan el seu sainet *Che, que plancha!* és llegit per la companyia de Pepe Codonyer, titular del teatre Alkazar de València,

sense que s'arribara a estrenar. O quan a l'agost del mateix any anuncia que està preparant una opereta amb música del mestre Gonzalo Ortola. L'any següent, en una entrevista publicada en *Gandía. La Voz del Distrito*, el mestre José Verdú diu que col·labora amb el compositor madrileny Emilio Lemberg en la creació de la música d'una revista basada en un llibret de Ligorio Ferrer que es titularà *Nos vamos a Hollywood*. A finals d'any, el mateix mestre Verdú, que comenta que ha acabat la música per a la revista *A dos colores* i de les cançons "Noches del Benacantil" i "En tus ojos", la lletra de les quals també és d'ell, revela que el projecte que tenia amb Ligorio Ferrer ha quedat en suspens. Al novembre de 1954, en una nota publicada en el setmanari *Gandía. La Voz del Distrito*, es diu:

Éxito de lectura de Ligorio Ferrer. En el teatro Apolo, han sido leídas a la empresa lírica del barítono Antón Navarro, las bellas zarzuelas de gran éxito *La bien querida* y *La canción del pirata*, de la que es autor del libro nuestro querido amigo y compañero Ligorio Ferrer.

La lectura de estas dos zarzuelas, fue un verdadero éxito i ambas han quedado incorporadas al repertorio de esta notable compañía para su estreno en Barcelona y Madrid, respectivamente.

Sols a principis de 1955 aconseguix que la companyia del seu amic Tomás Carrasco, que ha tornat a Gandia, faci una lectura, assaigui i estrene la comèdia en tres actes *Sublime abnegación*, que havia escrit junt amb Augusto Román. Estrena que va tenir lloc, amb motiu de la Gala Fallera d'aquell any, al teatre Serrano, encara que amb uns resultats bastant decebedors:

[...] no todo fueron triunfos, a la mayoría de los actores les faltaron muchos ensayos... y otros no tenían ni idea de lo que llevaban entre manos...

Lolita Durá i Fernando Heras van tornar a Gandia, on es van casar al novembre de 1952, i va actuar de testimoni Ligorio Ferrer. La parella que portava vuit i dotze anys, respectivament, en la companyia de sarsuela Los Ases Líricos van decidir establir-se a Gandia en 1953, amb motiu del naixement de la seua filla. Com deia Fernando Heras en una entrevista en *Gandía. La Voz del Distrito*:

Mi apartamento del teatro es relativo. No pierda usted de vista que soy padre y no quiero que mi hija, que llena mi vida, ande por trenes y hoteles a que tanto obliga nuestra profesión.

Encara que a continuació afegia que havien format una companyia amb la qual havien començat a actuar per diverses ciutats valencianes. L'onze d'octubre de 1954, es presentà la companyia a Gandia, al teatre Serrano, amb *Los claveles*, de Serrano; *La viejecita*, de Caballero, i la sarsuela preferida de Lolita Durá: *Doña Francisquita*, del mestre Vives. La companyia, que funciona fins a 1957, actuarà a Ondara, Carlet, Castelló, Borriana, Vila-real..., i unes quantes vegades a Gandia. El seu repertori estava format per les sarsueles que hem esmentat i: *La alegría de la huerta*, del mestre Chueca; *Molinos de viento*, del mestre Luna; *La alsaciana*, *La del soto del parral*, *La dolorosa*, del mestre Serrano; *La del manojo de rosas*, de Sorozabal; *La Verbena de la Paloma*, de Bretón...

A pesar d'aquest intent, la situació dels circuits teatrals no donava per a més, i tots dos cantants van abandonar la seua carrera professional per viure definitivament a Gandia. Malgrat les queixes de Fernando Heras en parlar de la crisi del teatre líric:

¿Crisis de la zarzuela? ...lo que ocurre es que la juventud de ahora no conoce aquellas obras. La solución, una protección más amplia del Estado al género lírico. Abaratamiento de ferrocarriles para las compañías... obligación en todas las capitales y ciudades de relativa importancia, de hacer temporadas de

género lírico por lo que se daría un gran impulso a la educación musical de los pueblos.

ja no tornaran a actuar com a professionals; a partir d'aquell moment, es convertiran en animadors del món teatral aficionat local. Amb diversos actors i cantants aficionats de Gandia, provinents principalment dels grups Esplai d'Acció Catòlica i el veterà Talia, actuaran en diverses funcions benèfiques amb el nom de quadre artístic La Farsa. Al novembre de 1957 actuen al teatre Serrano en benefici dels damnificats de la riuada de València amb la sarsuela *Katiuska*, de Sorozabal; en 1958, en la proclamació de la fallera major de Gandia, posen en escena *La Calesera*, del mestre Alonso, i, en una funció organitzada pels empleats de banca locals, interpreten *Las hilanderas* i *La canción del olvido*, del mestre Serrano. En el repartiment de les sarsueles apareixien noms d'aficionats locals veterans, com Joaquim Roig i Ligorio Ferrer, animadors principals del grup Talia, i nous valors com Paquita Bisquert, Ramon Sanz, Jaume Pérez, Enrique Gracia, Vicent Femenia, Joaquim Gonga, Pasqual López..., alguns d'ells components del grup Esplai. És la gent que durant un munt d'anys, i formant part de diversos grups, seran els principals protagonistes del teatre d'aficionats a la ciutat.

2.- LA FALANGE I LES CONGREGACIONS MARIANES

La Falange. El Frente de Juventudes i Educación y Descanso encara van tenir una certa activitat durant els anys cinquanta. L'organització falangista va col·laborar en diversos festivals benèfics com el que van muntar en 1954, pro Preventori de Gandia, *Ramillote de Arte*, en el qual actuaven els artistes infantils del programa de Ràdio València *Escenario Infantil* i el Gran Fele, a més de la rondalla del Frente de Juventudes. O el que van fer en 1955 al

Serrano, a benefici propi, amb el Gran Fele una altra vegada i un concurs infantil de disfresses.

Continuen organitzant el concurs de teatre d'esquadres, al qual van intentar donar una empenta a partir de 1954, deixant que hi participaren actors de fins a vint-i-cinc anys i dotant-lo de diversos premis. Les obres representades eren jutjades per un jurat format per l'alcalde de la ciutat, Manuel Cascales, i alguns representants del món de la cultura "oficial" i del teatral de la ciutat: Vicente Gilabert, Vicente Gurrea, el reverend José Cánovas, Ligorio Ferrer, Juan Beltrán, Vicente Rocher, José Romaguera i Juan Ribas.

A Oliva, la Secció Femenina continuà organitzant els festivals de danses populars de la Fira, ara portant grups de fora com el de la Secció Femenina de València, els Coros Maitea de Sant Sebastià, el grup de danses Las Tres Regiones o el de la Casa de Andalucía.

Però, malgrat tots els esforços que fan, continuaven convertint-se, a poc a poc, en unes organitzacions residuals. I més encara, a partir de 1959, amb el canvi d'orientació del Govern amb l'entrada dels tecnòcrates de l'OPUS, cosa que provocarà la progressiva pèrdua d'influència dels falangistes durant els anys seixanta.

Les Congregacions Marianes. Continuaven les seues activitats, encara que havien desaparegut les actuacions teatrals, funcionant tan sols l'orfeó. Es notava l'activitat dels "tercerons" jesuïtes, que eren els que animaven culturalment les Congregacions. En les seues visites a Fontilles, llevat de quan convencen alguna primera figura que actua a Gandia perquè faça una representació en la leproseria, com és el cas de Juanito Valderrama en 1952, ens mostren el tipus de festivals i fi de festes que solien organitzar en les

Congregacions: en 1951, 1952 i 1953, munten festes amb números de sarsuela, declamacions de poesies, diàlegs morals, concerts de guitarra i bandúrria..., la desaparició del seu quadre artístic ens ho confirma el fet que, en la vetlada que munten al novembre de 1954 als seus locals, per a celebrar la clausura de l'Any Marià, ha d'actuar el quadre artístic d'Acció Catòlica de Sueca, que representa una obra que ells havien fet un munt de vegades: *El divino impaciente*; seguida d'una fi de festa composta d'un recitat de poesies que titulen *Las mejores glorias de nuestro siglo* i un recital dels tenors Rafael Mateu i Salvador Boix. Moltes vegades, en les excursions benèfiques a Fontilles, aconsegueixen portar a actuar grups aliens a les Congregacions, com els artistes novells dels programes de Ràdio Gandia en 1954; una estudiantina i la soprano Matilde Juan en 1955; o el locutor de Ràdio Gandia que presenta dues hores i mitja d'espectacle en 1956, amb l'actuació de Jesús Martínez, *el Florero*, amb el seu acordió, a qui acompanya a la bateria Juan García, *el Negre*; del concertista de guitarra Salvador Garcia, *Panxa Verda*, i tot un seguit de jotes, cançons, flamenc, un trio d'harmòniques, paròdies, acudits, diàlegs humorístics, romanços..., una espècie de paròdia beata i moralista dels espectacles de varietats i revistes que feien furor a Gandia durant aquells anys. Una rutina que va provocar la progressiva davallada de les Congregacions, almenys en la seua vessant més lúdica, la programació teatral.

3.- L'ESGLÉSIA. EL TEATRE AFICIONAT

Acció Catòlica. Si en les Congregacions Marianes ja quasi no es programava teatre, l'Acció Catòlica es va convertir en el centre del teatre

aficionat de la ciutat, gràcies a l'aparició del grup de teatre Esplai, que començà a actuar amb regularitat al seu local de la Vila Nova de Gandia. En el número 16 del setmanari *Gandía. La Voz del Distrito*, del 16 de febrer de 1952, trobem l'acta de naixement d'aquest grup:

Salón de Actos de Acción Católica. Con la comedia *La tía de Carlos*, se presentó en este salón el Cuadro Artístico "Esplai". Un conjunto de jóvenes aficionados que rindieron culto a Talía con esta comedia, interpretándola muy requetebién y logrando del distinguido público que asistió, constantes y prolongados aplausos.

Formaron el reparto de esta comedia las señoritas África Rausell, Lolita Escrivá, Amparín González y Amparín Fayos, en unión de los jóvenes Enrique Gracia, Raúl Bravo, Pascual López, Ramón Sanz, José Seguí y Jaime Román.

Todos desempeñaron con verdadero acierto sus papeles, sobresaliendo las señoritas Amparo González y Lolita Escrivá, y los jóvenes Pascual López, Enrique Gracia y Ramón Sanz, que demostraron verdaderas dotes artísticas.

La dirección, a cargo de los señores Francisco Fayos y Jesús Lloret, muy acertada.

El grup, en el qual trobem bastants components de l'antic quadre artístic de les Congregacions Marianes (els Fayos, Enrique Gracia, Pasqual López...), no deixarà d'actuar, durant bastants anys, al local de la Vila Nova, convertint-se en un planter d'actors aficionats que animaran i formaran part d'un munt d'agrupacions *amateurs* de la ciutat.

Per Acció Catòlica passen alguns quadres artístics de la comarca i es programen algunes conferències musicals acompanyades de concerts, mentre el grup Esplai prepara i estrena els dies 17 i 18 de maig *La vida es sueño*, de Calderón, de la qual la crítica local diu:

[...] tan solo el actor que representó el papel de Clotaldo, seguramente por no haber ensayado, omitía párrafos enteros en ciertas escenas...

[...] nos gustó sobremanera la actuación de la señorita Lolita Escrivá en su papel de Rosaura; Francisco Fayos en el de Segismundo y el autor que representó la figura de Clarín.

Nuestra más efusiva felicitación a todos los jóvenes y entusiastas actores.

La temporada següent, que començà després de la Fira de 1952, Esplai va posar en escena tot un seguit de comèdies interpretades pel mateix quadre artístic:

Novembre: *Los marqueses de Matute*, de Luis Fernández, i *El conflicto de Mercedes*, de Muñoz Seca.

Desembre: *La tía de Carlos*, *El conflicto de Mercedes*, i es prepara *Las de Caín*, dels germans Álvarez Quintero, que s'estrenà al febrer de 1953, dirigida per Francisco Fayos i interpretada per Conchita López, Amparo i Marujita Fayos, Vicenta Hernández, María Rosa Soliva, Josefina Bohigues, Carmen Puig, Rosita García, Raúl Bravo, Pasqual López, Enrique Gracia, Jaime Román, Joaquim Gonga, José Seguí, Jaume Pérez i Antonio Bernal.

L'entrada de nous actors va provocar que la companyia començara, a poc a poc, a incorporar peces valencianes al seu repertori. Un article aparegut en *Gandía. La Voz del Distrito*, del 7 de novembre de 1953, ens mostra el que diguem i la manera de treballar (robant hores al seu temps lliure) d'aquest grup d'aficionats.

Compañía “Esplai” de Acción Católica. Con callada labor, gran ilusión y el mayor entusiasmo en sus pechos, los componentes de este cuadro titular, sacrificando sus cortas horas libres, asisten diariamente al ensayo de sus obras, tanto en lengua vernácula, como en verso o prosa del más castizo idioma castellano, para poder representarlas en domingos inmediatos.

[...] el principal objeto de este cuadro es representar modernas comedias, que con poco movimiento histriónico puedan llenar una tarde de domingo. *La tía de Carlos*, *Los marqueses de Matute*, *El conflicto de Mercedes*... han llenado lo que podría llamarse la cartelera del “Esplai”.

Su historia es bien corta. Fue fundado hará dos o tres años por su actual director y gran amante del buen teatro Francisco Fayos. Como todos, en sus principios tuvieron mil inconvenientes, que con la fe que la obra les había infundado y ellos se habían propuesto, fueron vencidos totalmente, constituyendo hoy por hoy uno de los mejores cuadros escénicos de la provincia y puede ser que también de la región, hablando, naturalmente, de cuadros amateurs.

El día 15, próximo domingo hábil para representaciones teatrales, mañana es Santa Misión, se pondrá en escena la graciosa comedia de lengua valenciana *Els quatre zeros*, una de las obras más jocosas de nuestro teatro provinciano.

Un sàinet que és el primer d'una llarga sèrie que representarà la companyia des d'aquell moment. Entre novembre i desembre de 1953, posaren en escena els sàinets:

Els quatre zeros, en el qual destaca Joaquim Gonga en el paper de Llorenç, Ramon Sanz en el de Don Fèlix, Salvador Marco en el d'Arturo, Fina Sarrió en el de Donya Filo i Amparín Fayos en el de Paquita.

Al més listo li la peguen, amb Enrique Chiva i Ramon Sanz.

Per voler ser consejal, amb Amparín Fayos, Ramon Sanz, Salvador Marco, Vicente Chordá, José Esquerdo, Jaume Pérez i Juan Sanroendo.

El vigilant de la placeta, de Carles Quevedo, amb Joaquim Gonga, Ramon Sanz, Jaume Pérez, José Esquerdo, Amparo González, Fina Sarrió i Amparo Fayos.

Segons la premsa de l'època:

[...] vimos con alegría el teatro abarrotado de público, que sabe valorar este arte y premia con grandes aplausos este sacrificarse, saliendo además satisfecho.

Felicitamos al director de las obras en valenciano, don Ramón Sanz, para que siga por el camino del éxito.

Todos los domingos se agotan las localidades.

L'èxit dels sainets entre el públic popular, que omplia cada diumenge per la tarda el xicotet local d'Acció Catòlica, provocà que, a la llarga, els d'Esplai finalment van programar aquest tipus de teatre, encara que, de moment, l'alternaren amb obres en castellà com *Los marqueses de Matute*, que van reposar per a la temporada de 1954 per programar-la junt amb les estrenes de *Los tres BBB* i *Fue en Molokai*.

Aquesta temporada la van acabar amb la representació dels sainets *El xic soldat* i *Quelo Chufeta*. Una tònica que es repetirà durant els anys següents al local de la Vila Nova, l'únic que mantindrà una programació més o menys estable a Gandia de teatre en valencià.

Però la importància del fenomen Esplai va ser la del seu treball com a creador d'un planter de gent de teatre que, durant un munt d'anys, escamparan i mantindran el teatre aficionat a la Safor. Als seus actors els veurem ficats en mil i una activitats a la comarca. Així, els seus noms apareixeran en el repartiment de les sarsueles que munten a finals de la dècada, junt amb la companyia local La Farsa, Lolita Durá i Fernando Heras. Hi veurem cantar i actuar Ramon Sanz, Enrique Gracia, Jaume Pérez, Salvador Marco, Joaquim Gongà, Pasqual López...

A Joaquim Gongà i Fina Sarrió els trobarem amb el grup d'aficionats de la comissió de les festes de la Creu del carrer Beat Joan de Ribera al barri de Corea. El grup actuarà al local que l'empresa Avilés té al costat del xalet dels París, i en algunes cases: la de l'Hortet, la de la família Sanfèlix, la de la família Miguel, padrina de les andes de la creu..., que tenen patis prou amplis per a contenir tota la gentada que hi assistia per veure sainets com *Sels de novençà*, *Nelo Bacora*, *Pulmonia triple*, *L'oreneta*..., i que serà la base del

grup de la falla del seu barri (Corea), que uns anys després mantindrà una gran activitat teatral a la ciutat.

Quasi tots col·laboraran amb Joaquim Roig i el grup Talia, que rebrà una nova empenta de la mà dels nous actors i que muntarà obres per a diversos actes a Gandia, com ara presentacions falleres o la gala benèfica que es fa al teatre Serrano per a recollir fons per a la nova parròquia de la Sagrada Família (Corea), on representen el sainet *Hi ha que tindre caràcter* i la sarsuela *Molinos de viento*, en la qual col·laboren Lolita Durá i Fernando Heras.

En 1954, amb el jesuïta P. Bengoetxea, munten *La divina tragedia*, escrita pel també jesuïta José Julio Martínez en 1946, amb música de *La passió segon sant Mateu*, de Bach, i fragments de l'òpera *Salomé*, de Strauss, que es representa al teatre Goya el 8 d'abril en dues sessions, a les 19.30 i les 10.30 hores. Que s'anuncien dient que Gandia, com Oberamengau i Esparreguera, també tindrà la seua Passió. La premsa local diu de *La divina tragedia*:

En cuanto a la presentación o parte escenográfica, es de una magnificencia estruendosa. Aquí se puede decir que se “ha tirado la casa por la ventana”, pues se pudieron conseguir decorados grandiosos y magníficos, junto un vestuario digno de tal espectáculo.

Destacan... Jaime Román, que supo hacer de su papel de Lucifer una obra de arte; Gloria Fuster, la Virgen; Enrique Gracia, el divino maestro; Pascual López, Judas...

Lo más conseguido, plásticamente, la Cena, el Descendimiento y la Ascensión.

Al Grau de Gandia, nova parròquia des del febrer de 1954, i on s'ha parlat moltes vegades de la necessitat de construir una església nova, trobarem Ramon Sanz, Joaquim Gonga, Pascual López i Joaquim Roig, a finals

de la dècada, actuant junt amb un grup d'aficionats de la barriada (Suni Frasset, Amparín Cabanilles, Maruja Pons, Vicente Martí, Camilo Ortolá, Paco Frasset...), que amb el nom de Cuadro Artístico Parroquial, representaran al cinema Levante del Grau, a benefici de la nova església, un munt de sainets (*Pulmonia triple, Deixa'm la dona, Pepet, Sels de novençà...*) i un *Don Juan Tenorio*.

Un exemple bastant representatiu del que va fer, al llarg d'un munt d'anys, aquesta gent tocada del verí del teatre, el podem trobar en els trets biogràfics de **Ramon Sanz**. En la Gandia gris i avorrida de la segona dècada després de la Guerra Civil, un desert cultural i social dominat per les forces vives del franquisme vencedor, què podia fer un jove amb inquietuds en aquella Gandia apagada i beata? Moure's el poc que podia fins trobar allò que podia omplir-lo. Així trobarem el jove Ramon i el seu amic Enrique Gracia entrant a formar part de la que va ser la seua gran troballa, la companyia de teatre aficionat Esplai, que actuava quasi tots els caps de setmana als locals que l'Acció Catòlica tenia a la Vila Nova de Gandia. Allí és on es va produir l'encontre amb altres joves com ells que anaven a acompanyar-los damunt els escenaris locals durant anys (Enrique Gracia, Ximo Gongga, Vicent Femenia, Pasqual López *Calibre*, Jaume Pérez, Tere Escrivà...), i que van xafar aquell escenari quasi cada setmana amb el nom de companyia de teatre Esplai.

Poc temps després, es va produir un inevitable encontre generacional en coincidir, en la companyia La Farsa, que havien muntat Lolita Durá i Fernando Heras, amb algunes de les persones que abans de la guerra havien animat el món teatral de Gandia. Noms com els de Ligorio Ferrer, Ximo Roig, Rafael Bigné, les germanes Mascarell..., que amb el nom de la Companyia de Teatre Talia, i amb una actitud semiprofessional, havien

arribat a estrenar peces teatrals, musicals i sarsueles a la nostra ciutat, abans que arribara el gran tall de la guerra.

Allí va ser on va conèixer la seua dona, Paquita Bisquert, amb la qual va formar parella còmica en innumerables espectacles, i que va ser la seua parella sentimental durant la resta de la seua vida.

Tota aquella gent, que vivia en diverses barriades de Gandia, va començar a animar el món teatral als seus barris i com que tenien una gran capacitat per a col·laborar els uns amb els altres, formaven part, alhora, dels nous grups que van sorgint arreu de la ciutat. Així trobarem Ramon actuant en el grup parroquial del Grau de Gandia a finals de la dècada dels cinquanta, o en el de la Falla de Corea en els anys seixanta. I tots plegats en la representació de diverses comèdies muntades a propòsit per a les presentacions de les falleres majors de Gandia al teatre Serrano durant la mateixa època.

Quan en els anys seixanta acaba el teatre en l'Acció Catòlica, Ramon, com els altres actors, busquen noves alternatives. La Falla de Corea ha inaugurat la seua llar fallera. És un local que ha condicionat per a poder fer teatre, i que pren l'alternativa al de la Vila Nova. Durant els anys seixanta i principis dels setanta del segle passat, els Ramon Sanz, amb Joaquim Roig i Ximo Gonga, i un grup de joves fallers i falleres, continuen muntant sainets, farses i comèdies que competeixen, miraculosament, amb les noves modes que s'imposen en el veïnat.

Però el canvi de gustos i costums comença a fer-se notar. Les noves generacions tenen unes altres inquietuds, i la pràctica del teatre comença a abandonar-se. Encara hi haurà algun grup, dins de les falles, que continuarà muntant sainets, però la tendència general és la d'abandonar aquest tipus d'espectacle.

El teatre no s'acaba, però, per a Ramon. A Corea ja no es fa teatre, i les falles sols convoquen els seus grups artístics d'una manera esporàdica. La vida teatral, però, continua en altres llocs. Ramon Sanz, que sembla que no pot viure si no està damunt d'un escenari, comença a actuar, cridat per Dimas Cucart, que havia dirigit el grup d'Acció Catòlica a Oliva, en el grup de teatre aficionat del Real de Gandia i, posteriorment, en el de la Falla Institut d'Oliva. Continua interpretant comèdies i sainets, i ara fent valer la seua experiència d'anys, comença a dirigir els muntatges d'aquestes companyies. Així, entrem en els anys vuitanta del segle que acaba de passar. L'any 1984, entre novembre i desembre, amb motiu del primer centenari de les falles a Gandia, se celebra el primer concurs de teatre en llengua valenciana per a grups artístics de falles. La gent que participa en aquell primer premi de teatre a Gandia, amb molt poques excepcions, ja no deixa de fer teatre fins hui en dia, gràcies, sobretot, a l'aparició i consolidació dels concursos de teatre aficionat Ligorio Ferrer a Gandia i Salvador Soler a Oliva. Ramon Sanz, dirigint el grup de la Falla de l'Institut d'Oliva, resulta premiat diverses vegades en els concursos que hem esmentat, al mateix temps que participa en diversos projectes locals, com els grups La Popular, creat al si de la Universitat Popular de Gandia, o el Teatre del Desig, format per gent relacionada amb el món de les falles gandianes, i actuant i dirigint sense descans fins a la seua mort el 2001.

Per l'escenari del local d'Acció Catòlica a la Vila Nova de Gandia, passaren també, durant els anys cinquanta, uns quants grups d'aficionats de diversos pobles de la comarca. En 1952, actuà el quadre artístic parroquial de Rafelcofer:

El cuadro artístico de Rafelcofer, que dirige el reverendo señor cura Miguel Portolés, representó la zarzuela del maestro Chueca *La alegría de la huerta*. El coro gitano, como el de beatas y la jota, tuvieron una magistral actuación. El tenor Juan Peris y la tiple Rosario Soldevila, nos deleitaron con sus dulces voces...

Igualment son dignos de menció Manolo Gregori en D. Heriberto; Jesús Puig en el Tío Piporro y Vicente Máñez en “Troncho”. Causó gran hilaridad la banda de música con su eximio director...

En plan serio, casi nos hicieron llorar, Jesús Puig en “el mendigo”, y la encantadora niña Patrocinio Martínez en “Antoñita”, representando el emotivo drama *Amor de padre*.

El grup de Rafelcofer és el cas típic d'un quadre artístic que munta i anima una persona en un poble, i que pràcticament desapareix quan aquesta l'abandona. Segons ens conta Gabriel Garcia Frasset en *La tradició musical a Rafelcofer*, en arribar al poble el nou rector, Miguel Portolés, un bon músic que havia estat organista de la catedral de València, i descobrir la sala d'actes que tenia a la parròquia amb un bon escenari, decorats i 150 butaques, no va dubtar a muntar un grup artístic d'Acció Catòlica amb el qual va preparar la sarsuela *La alegría de la huerta*, amb la col·laboració de Juan Peris, de Bellreguard, un tenor aficionat amb bones facultats per al cant.

El grup, en el qual el sacerdot, al piano, marcava les pautes musicals i escèniques, va representar 13 vegades la sarsuela. Durant els set anys que el rector de Lliria va estar al capdavant de la parròquia, el grup va muntar i representar un munt de sarsueles (*La marcha de Cádiz*, *La del manojo de rosas...*) i sainets (*L'oroneta*, *L'alcalde de Favara*, *El tio estraperlo*, *Als bous de Castelló...*).

Un altre grup que va passar pel local d'Acció Catòlica en 1952 va ser el de Bellreguard, que continuava amb les seues activitats. Representen les obres *Una conferència* i *Nelo Bacora*. Durant aquests anys, quasi sempre a benefici de les obres de la nova església del poble, van muntar diversos sainets i obres com: *El derecho de los hijos*, que van portar a Xeresa; *La enemiga*; *El soldado de san Marcial*, o *La herida luminosa*, on Rosa Borràs, de divuit anys, interpreta el paper de la comtessa de Bernois, i el de la seua filla

el fa Àngels *la Petorrina*, una veterana del grup que ja voreja els seixanta. Rosa Borràs, Emília Escrivà, Emili Ballester i Joan Bataller, són altres components destacats del grup.

A Oliva, en 1952, es fundà l'Aula de Cultura Gregorio Mayans, que va intentar comprar, sense aconseguir-ho, el teatre Lírico, on s'efectuaven les representacions teatrals del grup local dirigit per Salvador Soler, que de moment va continuar actuant allí i a El Catòlic, fent un munt de sainets (*Deixa'm la dona, Pepet, És el càstig un premi?, Al que es burla..., Quelo xufeta, Una sogra de castanyola...*), i, gràcies a la col·laboració d'Ernesto Paulino i don Vicente Cantarino, plebà de la parròquia de Santa Maria, van disposar també del local del carrer Major de l'Aula Gregorio Mayans, l'Olympia. Actuaren durant tota la dècada dels cinquanta amb una cadència de dues o tres funcions al mes. A banda dels sainets, representaven obres en castellà com: *El genio alegre* (1952), *Las de Caín* i *El flechazo*, dels germans Álvarez Quintero; *El difunto es un vivo* (1954), de Francisco Prada; *La Muralla* i *La herencia*, de Joaquín Calvo Sotelo; *La mala ley* (1955), de Linares Rivas; *La mordaza* (1956), d'Alfonso Sastre; *La herida luminosa* (1957), de Josep Ma. Sagarra, en versió de Pemán; *El sexo débil*, d'Antonio Ramos; *La venganza de don Mendo*, de Muñoz Seca; *Dos docenas de rosas rojas*, d'Aldo Benedetti; *Cuando el fuego se apaga*, de Jean Jacques Bernard; *Los que quedamos*, de Giovanni Cenzatto; *Duda*, d'Hernández Pino; *La casa de Quirós*, de Carlos Arniches; *La heredera*, de Ruth i Augustus Goetz, i *Llama un inspector*, de J.B. Priestley, amb actors com Pepe Colom, Vicente Puig, el Lejiero, Paco Just, Pérez Pericás, Salvador i Pepe Mestre, Dimas Cucart, Conchita Frasset, Matilde Arnal, Consuelo Morell, Lola Savall... Amb el muntatge de *Don José, Pepe i Pepito* (1960), de Luca de Tena, la companyia pràcticament va deixar d'actuar, encara que alguns dels seus membres van continuar implicats en altres projectes teatrals de la ciutat.

En 1957, es creà l'Agrupación Cultural Olivense, que va integrar, en 1958, l'Aula Gregorio Mayans. Organitzaven disconfòrums, conferències, actuacions d'orfeons i representacions teatrals, una passió inclosa.

4.- LES FALLES

La presència de Ligorio Ferrer i Joaquim Roig, dos dels membres fundadors de l'agrupació Talia, en diverses de les executives de la Junta Local Fallera de Gandia, fa que els aficionats locals que la formen munten diverses vegades obres en valencià amb motiu dels dos actes que organitzen les falles de la ciutat: la presentació de les reines falleres de les comissions (a l'octubre, per la Fira) i la presentació de la fallera major (al mes de març).

Talia actua al teatre Serrano, al març de 1951, representant *El tio estraperlo*, de Morante Borrás; al novembre del mateix any, en la presentació de les belleses falleres del 52, posa en escena *El bastardo* i *Sels de novençà*. A l'octubre de 1954, fa *Quico Sentències* i *Cavallers, visca la vida*; en 1957, *El tonto del panerot*, i en 1958, *Mentirola i el tio Lepe* i *L'escaleta del dimoni* d'Escalante. El grup està dirigit per Joaquim Roig i formant part d'aquest trobarem alguns dels actors que ja hem esmentat: Tere Escrivà, Joaquim Gonga, Ramon Sanz, Jaume Pérez...

La Junta Local Fallera va aprofitar les presentacions falleres per programar uns altres espectacles que, potser per la mentalitat coenta de l'època, es consideraven de més categoria que els dels aficionats locals. Així, veurem passar pels escenaris gandians des de la companyia de Tomás Carrasco, que, com ja hem vist, en aquella època passava llargues temporades a la ciutat, que participarà en la presentació de la fallera major de Gandia en 1952, amb *Manda tu madre a Sevilla* (teatre Goya); en 1953,

amb *María Fernanda*, de Muñoz Seca (teatre Goya), i amb l'estrena de l'obra dels autors locals Ligorio Ferrer i Augusto Román, *Sublime abnegación* en 1955. Altres vegades, es programarà l'actuació dels artistes novells que destaquen en els programes de Ràdio Gandia (*Puerta abierta; Nido de artistas...*); sarsueles: *Molinos de Viento*, de la companyia de Lolita Durá i Fernando Heras, a l'octubre de 1956, i *La del manojo de rosas*, de la mateixa companyia, en 1958; o contractarà companyies professionals valencianes, com la de Julio Espí, titular del teatre Alkàzar de València, que representa al teatre Serrano, a l'octubre de 1953, *Els tres nòvios de Toneta* i *La pesca de la ballena*, i al març de 1956, *Se cambia moto per sogra*. O la de l'actriu Maria Teresa Cremades que, al març de 1954, interpreta l'èxit de Josep Ma. Beltran, que havia estat representat durant sis mesos a València, *Eixa dona és ton pare*.

Si bé les cavalcades i comparses falleres ja estan convertint-se en un de tants rituals de la festa, la vena “crítica i satírica” dels fallers ha trobat una altra porta d'eixida: les emissions falleres que emet Ràdio Gandia des de 1948. Emissions arriscades, fetes en directe des de l'emissora, en les quals destaquen aquelles comissions que tenen com a col·laboradors els inevitables Joaquim Roig, Ramon Sanz, Enrique Gracia, Joaquim Gongga..., en les quals, les crítiques a qüestions que estan d'actualitat a la comarca, com a la construcció d'infraestructures:

Carretera la d'Almoines
és l'orgull del concejal,
no me la canvies de puesto
perquè em partix el bancal.

a una fira massa elitista, a les deficiències dels serveis d'aigua i llum a la ciutat, a la falta de noves cases, a la situació d'alguns barris:

Mira i voràs, Corea com està,
igual que la porquera;
mira i voràs, com no dónes un pas
per la bruta Corea.

va provocar que l'any 1960 es creara una comissió de censura prèvia dels guions en la Junta Local, amb l'excusa dels problemes que les emissions provocaven per estar plenes d'al·lusions personals poc afortunades.

5.- EL CINEMA I LA RÀDIO

El més gran competidor del teatre a la comarca continuà sent el cinema, el que més consumien els veïns de la Safor. Com comenta Vázquez Montalbán en el pròleg del seu *Cancionero general del franquismo*:

El plan de electrificación que va a desarrollarse en las décadas de los años cuarenta y cincuenta no sólo tiene como objetivo, aunque fuera el primordial, garantizar la energía para una industrialización sui generis. El Estado buscaba afanosamente la posibilidad de crear una radiodifusión auténticamente nacional, instrumento uniformador e ideológico de primera necesidad. El control de la prensa tenía una rentabilidad poco apreciable al lado de lo que representaba la influencia de la radio, el cine y posteriormente la televisión.

Així que, a banda de produccions espanyoles, un cinema qualificat per estudiosos de l'època com a “*políticamente ineficaz, socialmente falso, intelectualmente ínfimo, estéticamente nulo i industrialmente raquíto*”, van a veure pel·lícules americanes. El cinema espanyol ha de competir amb una autèntica invasió del cinema americà; les grans companyies americanes han descobert un gran mercat per als seus productes a l'Estat espanyol, i han instal·lat les seues distribuïdores a Barcelona. A pesar del control de la

censura i de l'Església, que publica la seua:

Calificación moral de los espectáculos

La Junta de Calificación de Espectáculos, dependiente del Ministerio de Información y Turismo, establece para las películas que pasan el control de la censura la siguiente clasificación:

1. Apta para todos los públicos, como *Garbancito de La Mancha*.
2. Para jóvenes de 14 a 18 años, como *Mujercitas*.
3. Para mayores de 18 años, como *Cantando baja la lluvia*.
4. Para mayores con reparos, como *Cuando ruge la marabunta*.
5. Gravemente peligrosa, como *Gilda*.

el cinema gaudeix d'una gran popularitat, que es veu reflectida en les pàgines de la premsa local. En la secció "Teatrales", del setmanari *Gandía. La Voz del Distrito*, comencen a aparèixer crítiques de pel·lícules, com la de *Lo que el viento se llevó*, que causava furor en aquella època.

A Gandia funcionaven els cinemes Serrano, Goya i Fantasio; les terrasses d'estiu: El Pino, Capitol Cinema, Palacio de los Deportes, que anunciava que gaudia d'una pantalla panoràmica, i El Bulevar, que publicitava com a gran novetat la seua pantalla "cinemascope". Tots s'omplien de gom a gom en totes les sessions. A partir de 1953, són freqüents els articles sobre cinema en la premsa (articles d'autèntics cinèfils sobre Marilyn Monroe, Orson Wells, Clark Gable..., sobre pel·lícules com *Viva Zapata*, *Niágara*, *Las nieves del Kilimanjaro*, o l'espanyola triomfadora en Cannes *Bienvenido Mister Marshall*); i hi va aparèixer una secció de xafarderies titulada "Ocurrió en Hollywood", firmada amb els pseudònims Puk i Star, on es parlava de tot el que els passava als actors més populars del món del cinema.

Però el *mass media* per excel·lència és la ràdio. Si ens situem en els anys cinquanta, principis dels seixanta, del segle passat, descobrirem que la ràdio és un fenomen semblant al que és hui la televisió. La vida de quasi totes les famílies girava al voltant d'aquell aparell que emetia programes com *Cabalgata fin de semana*, de Bobby Deglané, per on passaven la flor i nata de les folklòriques nacionals i de les estrelles que actuaven a les sales de Madrid, i on es van fer populars l'humorista Gila i el ventríloc argentí Pepe Iglesias, *el Zorro*, que fa populars els diversos personatges als qual posa veu, com el "Finado Fernández", del qual "nunca más se supo", o frases com aquella que tothom repetia: "Viejo, ¿tomate la pastilla?".

Les retransmissions esportives, sobretot el futbol, el gol de Zarra a Anglaterra en el mundial del Brasil de 1950, retransmès per Matías Prats, va entrar en la mitologia de la ràdio i és recordat des d'aleshores, i la música (*Trabajando con música, Discos dedicados...*), estaven entre els programes més seguits. Encara són populars les cançons folklòriques, arrasen "Doce cascabeles" o les cantants Lola Flores i Carmen Sevilla, però comencen a imposar-se les melodies de Bonet de San Pedro, Jorge Sepúlveda, José Guardiola i Luis Mariano, que es converteix en el cantant nacional per excel·lència amb la seua cançó "Violetas Imperiales". Comencen a triomfar tota una sèrie de xiquets cantors de Pablito Clavo a Joselito, que són els precursors d'una sèrie que acabarà en els anys seixanta amb Marisol. Estan de moda els ritmes trepidants dels mambos de Pérez Prado i de les típiques cançons d'estiu, com les populars "la Raspa" "la raspa la inventó / Kubala con su balón..." i "María Cristina" "María Cristina me quiere gobernar / y yo le sigo, le sigo la corriente / porque no quiero que diga la gente / María Cristina me quiere gobernar". Arriba la música anglo, la definitiva obertura a Occident de la mà d'Elvis Presley i Paul Anka, que van frustrar el progrés de les cançons andaluses.

En Ràdio Gandia, són ben populars els programes de promoció d'artistes novells del tipus *Nido de artistas*, que emet en directe des dels estudis del carrer Alcalá de Olmo, i celebra les seues finals en una gala al teatre Serrano. A Oliva, l'Ajuntament convoca, per la Fira, un concurs de “cante flamenco” per a aficionats locals.

Però si hi ha un tipus de programa que els guanya a tots en popularitat són les novel·les radiofòniques, els serials. La gent s'enganxava a les trames sensibleres i lacrimògenes que els contava la ràdio. Títols com *Ha desaparecido un collar* o *La pasión de Bernardette*, ja van marcar una època. Però l'autèntica bomba va ser el serial *Lo que nunca muere*, escrit per Guillermo Sautier Casaseca i Luisa Alberca, que s'emetia en la SER l'any 1952, de cinc a cinc i mitja de la vesprada. Va ser tan gran l'èxit de la sèrie, que es va rodar una versió cinematogràfica, es va muntar una obra de teatre i es va editar un llibre sobre ella. *Lo que nunca muere* va obrir el camí a tot un seguit de serials (*Se abren las nubes*, *La sangre es roja*, *Un arrabal junto al cielo...*), dels mateixos autors, que van continuar l'èxit del culebró que havia obert la sèrie.

Potser fóra per aquest motiu que Gandia, a través de la seua emissora, es va enganxar a la SER, segons conta en una entrevista el director de Ràdio Gandia en el número 107 del setmanari *Gandía. La Voz del Distrito*, quan diu:

Nuestra emisora local, Radio Gandía, conocedora de sus posibilidades, ha ido encauzando paulatinamente sus emisiones asociándose a la gran cadena de la SER, cosa que no se hubiera conseguido de no haber demostrado previamente que cuenta con un considerable número de oyentes, ampliando el horario de sus transmisiones, ofreciendo populares seriales, interpretados por magníficos cuadros artísticos (novelas radiofónicas, seriales, radio teatro, cuentos...) a los que se irán uniendo nuevos programas sumamente interesantes.

Els serials de la SER arriben a gaudir d'una popularitat tan gran, que la companyia titular de la cadena arriba a la ciutat per representar l'adaptació

teatral d'un d'ells: *Un arrabal junto al cielo*, de Guillermo Sautier Casaseca i Luisa Alberca, interpretada per Pedro Pablo Ayuso, Julio Varela, Eduardo Lacuera, Ramiro Muñoz, Rafael Fuster, Matilde Conesa, Matilde Vilariño i Juanita Ginzo, al Palacio de los Deportes de Gandia a l'agost de 1954, on s'han de fer dues sessions davant la gran demanda d'entrades, ja que se n'ha fet una gran propaganda a la comarca ([...] pueblo a pueblo –los 30 del distrito– con potentes altavoces).

Ràdio Gandia té els seus propis programes locals “estrella” on s'emet teatre parlat: *Sobremesa nocturna*, que presenten Sebastià Dénia i Rosa Orquín, on es representa un esquetx teatral titulat *Él y ella se enfrentan*, que amb guió de Vicente Gurrea, interpreten Ma. Àngels Moreno i Ramon Sanz. O el programa *Radio Teatro*, dirigit per Jaime Román, on actors com Rosa Orquín o Enrique Gracia interpreten diverses peces de teatre, com *Crimen perfecto*.

En 1954, a l'Institut Ausiàs March de Gandia es crea l'emissora Ausiàs March. L'institut es va convertir durant uns quants anys en un referent cultural de la comarca de la Safor. Organitzaven cursets nocturns, conferències (per exemple, al març de 1956: “El baile español: su evolución y transcendencia cultural”, por Maria Gaspar, licenciada en filosofía y letras y auxiliar de la Universidad de Valencia), i la seua sala d'actes estava oberta a un munt d'activitats. Darrere la iniciativa de l'emissora, trobem Joan Climent, secretari del centre i professional de la ràdio. Els programes diaris es repartien entre la música, els comentaris culturals i d'actualitat i els esports. Hi havia programes com *Globos de colores*, fet per alumnes i dirigit per Joan Climent, amb cançons, lectura de poesia, contes, fragments de teatre i paròdies de serials; *Melodía y tiempo*, d'Adelina Bataller, introductora de l'obra de Sartre en el món cultural de la ciutat, cosa que va causar alguns problemes al cercle d'animadors de l'emissora, que hi llegia poemes i

adaptacions de contes (com *El príncipe feliz*, *El amigo fiel* i *El gigante egoísta*, d'Oscar Wilde; o adaptacions de llegendes gregues com *El vellocino de oro* i de literatura hindú *El juez*), i la secció quinzenal *Teatre*, lectures d'obres que seleccionava Adelina Bataller i dirigia Joan Climent, i que interpretaven actors locals com la mateixa Adelina, Enrique Gracia, María Pilar Carrera, Emiliana Furió, Josep Moragues, Antoni Casanova..., que van fer lectures representació d'entre altres: *Los motivos del lobo*, de Rubén Darío; *Historia de una escalera*, de Buero Vallejo; *El paso de las aceitunas*, de Lope de Rueda; *La vida es sueño*, de Calderón, o *Llama un inspector*, de Priestley.

Per iniciativa del grup de professors de l'institut, es convoca el primer premi Ausiàs March per a celebrar el 500 aniversari de la seua mort, que guanyaren José Agustín Goytisolo i Pere Quart.

El panorama social i cultural de Gandia comença a moure's, i esclatarà per totes bandes a partir de la dècada dels seixanta. Hi ha tot un món en moviment sota l'aparent fortalesa del franquisme.

TERCER ACTE:

MÚSICA, TURISME I LA FI DEL FRANQUISME

(1960-1975)

Els primers plans de “desarrollo” del franquisme comencen a notar-se. La taronja continua sent la reina de l'economia comarcal, almenys fins a 1970, quan s'estanquen els preus i comença a parlar-se de la seua crisi. Els diners de la terra es dediquen a aconseguir més terra. S'abancalen muntanyes i hi ha més fanecades dedicades al regadiu. Del port de Gandia no paren d'eixir tones de taronges cap els països de la Unió Europea. Però les coses comencen a canviar. Si prenem com a referència l'any 1960, veurem que un 51% de la població activa de la comarca es dedica a l'agricultura; deu anys després, el percentatge ha baixat al 40%. A partir d'ací, la situació encara canvia d'una manera més radical: la construcció i el turisme comencen a guanyar en importància a l'agricultura. L'hoteleria i el comerç, esperonats pel turisme, assimilen la majoria de la població activa de la comarca. La construcció experimenta una inusitada activitat; els guanys

de molts exportadors comencen a invertir-se en aquest sector. A Gandia, de 17.309 habitatges en 1970, es passa a 31.906 en 1981 (un 84% més). A la costa, l'augment és encara més espectacular. El resultat és un peix que es mossega la cua: el turisme promou la construcció, i les rendes que aquesta genera (venda de sòl, de primeres i segones residències...) s'inverteixen en la mateixa construcció o en activitats relacionades amb el turisme. El sector turístic es dispara: una potent oferta de platges, la generalització europea de l'automòbil i una connexió per carretera més o menys directa amb Europa en són la causa; només cal veure el curiós recompte que fa un setmanari local de Gandia:

Se contaron 2800 vehículos en tres horas en la plaza Marqués de Campo. Todos ellos con matrícula extranjera. (*Ciudad*, 3 d'agost de 1963)

Uns preus clarament inferiors als europeus i el clima mediterrani provoquen un desenvolupament turístic desconegut fins aleshores per la seua amplitud. Hotels, blocs d'apartaments i càmpings apareixen per tot arreu sense cap ordenació urbana. Es tractava d'acumular turistes sense més. Allò que es demanava en la premsa local en la dècada dels cinquanta:

Es imprescindible la creación de un hotel para los turistas. A Gandía le interesa, ya que con ellos se benefician los comercios y la industria en general.

Al ritmo que se llevan las obras que se proyectan en nuestra playa, no dudo que en cinco años, Gandía logrará desbancar a Benidorm.

Hay que construir un club o un casino, con instalaciones deportivas, salones donde pasar la tarde, buena discoteca y, de poder ser, un Club Náutico, idea que ya ha sido comentada por ahí... (*Gandía. La Voz del Distrito*, núm. 144)

ja és una realitat. La platja ja no és tal com la descrivia la premsa local en uns apunts de minihistòria local en 1968:

[...] la playa de *Gandía* era hasta 1950, algo así como un anexo del desierto del Gobi... (*Ciudad*, núm. 232)

Tot havia començat amb la construcció de l'hotel Bayren en 1959, i havia continuat amb la Colònia Ducal, la urbanització del passeig marítim Neptú, les primeres sales de festa, els primers blocs d'apartaments...; la destrossa paisatgística i mediambiental que es va iniciar en la dècada dels seixanta no va ser mai sospesada; la concepció turística de la comarca anava enfocada més a la funció de rebre forasters que a presentar una oferta consistent. La costa de la Safor va acabar per especialitzar-se en un turisme de baix nivell econòmic, sobretot procedent de la Meseta, alhora que, segons augmentava el nivell econòmic dels autòctons, apareixia el fenomen del segon habitatge.

A la Costa Blanca es passà de quasi 100.000 turistes a 4 milions, concentrats sobretot a l'eix Benidorm-Alacant, i de manera semblant, encara que no amb tanta força, es comportà l'eix El Perelló-Oliva, que abasta centres turístics que es desenvoluparen ràpidament, com Cullera, Tavernes de la Valldigna, Xeraco, Gandia i Bellreguard.

El transport per carretera es convertirà en el mitjà de comunicació principal, plasmat en l'augment espectacular del parc de camions per a transportar mercaderies. En 1975, el volum de taronges que passen per l'estació duanera de Xeresa (en camions) quadruplica el que ix pel port. La construcció de l'autopista A-7, tot i que privada, va connectar el País Valencià amb Catalunya, i consegüentment amb França i la resta d'Europa. La rapidesa i l'autonomia dels camions va ser una competència massa forta per al port de Gandia, que va anar perdent, fins a desaparèixer, la seua especialització en l'exportació de cítrics.

A més, hi va haver una utilització cada vegada més pronunciada del vehicle propi. El cotxe sempre havia estat considerat com una mena de mesura per a calcular el grau de prosperitat del país. Després de la guerra, les raquítiques patents nacionals sols van poder arribar a traure el Biscúter; la fundació en 1954 de la Sociedad Española de Turismos, la SEAT, va provocar l'aparició del primer automòbil utilitari que van conèixer els espanyols: el popular 600. En 1960 hi havia un parc automobilístic de 67.000 cotxes, en 1970 n'eren 492.000. El Sis-cents, quedaria com a símbol d'una prosperitat que permetia als ciutadans gaudir de mobilitat i viatges de vacances.

A principis de la dècada, però, encara continuaven funcionant algunes dinàmiques de temps passats: la Safor era una comarca de monocultiu i la més minifundista del país: el 70% de les explotacions tenien menys d'una hectàrea. La gent treballava en el que anomenava *lo seu*, i després, formant "colles", sobretot en temps de collita, per a propietaris majors i comerciants, o bé a l'estiu en activitats relacionades amb el turisme. Encara trobem en la premsa local de Gandia referències a l'eixida de famílies saforenques cap a la verema francesa (una altra font tradicional d'ingressos durant bastants anys):

Comenzó la salida a Francia de los vendimiadores. Los autobuses salen de la comarca rumbo a Figueres. (*Ciudad*, 7 de setembre del 1963)

Encara que, com sempre, la capacitat d'anàlisi de la premsa gandiana, de mentalitat bastant dretana, no passa de considerar açò una pura anècdota, un caprici de la gent, que emigra per pura cobdícia:

Dentro de poco no encontraremos un carpintero... ni nada. Hay un afán desmesurado de aventura. De aquí, de Gandía, salen miles para Francia, con ánimos de vendimiar y traerse francos... pero nos quedaremos sin carpinteros y sin mano de obra.

Els diners de l'emigració temporal i la permanent, de la taronja, del turisme i la construcció, van augmentar el nivell de vida dels veïns de la Safor. El contacte amb els turistes, o amb altres realitats socials en el cas dels emigrants, i la relativa “obertura” del règim, atès que la implantació progressiva de la televisió i altres *mass media* (la ràdio, el cinema, les companyies discogràfiques...) va començar a provocar un imparable, rapidíssim i sorprenent canvi de costums que ningú va poder deturar, i que prepararà la fi del franquisme. Gandia començà a convertir-se en una ciutat “moderna” i bolcada al turisme: apareix la primera agència de viatges (Viajes Universal, 1963); es funda un Institut d'Estudis Turístics que munta el primer Curs de Tècnica i Economia del Turisme (1963); creixen un munt de càmpings a les platges de Gandia i Oliva; tot un seguit de botigues s'adapten als nous temps: les botigues d'electrodomèstics omplin la premsa local d'anuncis de televisors (Peralta, Gavilà, Lafarga, Carbó...), i es creen nous tipus de negocis més adequats als temps que corren: el Passatge Brunel, una mena de minicentre comercial que es construeix a la vora del carrer Major, i que s'anuncia d'una manera “agressiva” amb campanyes en la premsa i la ràdio; els primers grans magatzems: Casbel, després anomenat Borjan's; el primer autoservei de la ciutat: Noel, que disposava de servei a domicili i dels primers productes congelats; apareixen les primeres agències de publicitat, que anuncien que disposen d'un sistema de diapositives per a anunciar-se als cinemes de la ciutat, o que organitzen caravanes publicitàries com la de La Casera, “[...] treinta vehículos repletos de regalos desfilarán por Gandía”; s'inauguren els primers semàfors i les primeres cabines telefòniques (1966); apareixen els primers guàrdies municipals motoritzats, i obri la primera acadèmia especialitzada en l'ensenyament d'idiomes: Mangold Institute...

La fusió de Beniopa i Benipeixcar amb Gandia feia imprescindible algun tipus de planificació urbana; però, la ciutat comença a créixer a colp d'especulació, cosa que va provocar la pèrdua del patrimoni històric de la ciutat: el palau del Marqués de Vasto, l'antiga torreta del carrer Pérez de Culla...; l'activitat urbanística i constructora era frenètica, la premsa anava plena d'anuncis de promotores oferint pisos, i hi ha una xicoteta polèmica arran de la construcció del Grup Porta (¿Tierras para naranjos o para pisos?, es pregunten en el setmanari *Ciutat*). S'enderroca el vell mercat municipal (1965) i se'n construeix un de nou; es fa un institut nou (1968) i noves escoles (Cervantes, Calderón i Juan XXIII al Grau...); s'obri el nou hospital San Francisco de Borja (1973); s'inaugura el nou estadi de futbol, el Guillermo Olagüe (1967), nucli del futur poliesportiu municipal; l'Ajuntament compra als jesuïtes un solar al costat del riu de 8.000 metres quadrats, cosa que provocarà una futura polèmica sobre els seus usos: parc o pàrquing?; arriba el ferrocarril de via ampla a la nova estació de mercaderies (1972), i un ramal de la nacional 332 conduirà els turistes directament a la platja nord de Gandia, mentre es construeix alhora l'autopista A7. A la platja s'inauguren hotels (San Luis, Safari...); apartaments (Tropicana, Les Motes, la ciutat residència San Paulo de l'opus...); la terrassa d'estiu Miami Park; el Club de Tennis; el Club Nàutic (1967)...

La bonança econòmica semblava haver deixat la política en un segon pla. El "movimiento" havia desaparegut pràcticament de les estructures de poder locals; de fet, en 1971 és designat alcalde de la ciutat Miguel Pérez Valdés, que no n'havia estat mai militant. No obstant això, el règim va intensificar els seus mecanismes de coerció: censura, prohibició i repressió pura i dura, quan van aparèixer tota una sèrie de grups conscienciats, que a l'empara de diverses organitzacions, com cineclubs, ateneus, centres

culturals..., van desenvolupar les seues activitats culturals i més o menys polítiques, al marge de la uniformadora cultura “oficial”.

A més a més, l'Església, fins ara un dels puntals del règim, ha començat el seu *aggiornamento*, que acabarà en el Concili Vaticà II i en la ruptura de molts dels seus components amb el franquisme.

L'evolució del teatre a la comarca durant aquests anys és similar a la de la societat d'on naix i es desenvolupa.

I.- EL TEATRE COMERCIAL

A principis de la dècada dels seixanta, el teatre comercial a la comarca segueix les pautes que hem descrit en parlar de la dècada anterior. Les revistes de varietats i els espectacles de folklore pseudoandalús són els que dominen la programació. Un seguiment de les cartelleres que es publiquen en la premsa local durant aquesta època ens ho mostra:

1962:

Octubre. Teatre Serrano. Sarsuela. Companyia del baríton Francisco Bosch, amb cors i orquestra de València.

1963:

10-8-1963. Terrassa Alameda (cinema estiu). Revista. Estrellita Castro i Rafel Conde *El Titi*.

24-8-1963. Plaça de bous. *En pos de la fama*, programa d'artistes novells de Ràdio València.

Octubre de 1963. Fira i Festes. Teatro Argentino (carpa). Revistes.

23-11-1963. Teatre Serrano. Revista. Companyia Gina Baró, ballarina i cantant negra. Revista.

14-12-1963. Teatre Serrano. Companyia de Manolo Gómez Bur.
Las que tienen que servir, d'Alfonso Paso.

1964:

4-1-1964. Teatre Serrano. Companyia Antonio Amaya, amb Rafael Conde
El Titi i la tonadillera Julita Díaz. Revista de varietats.

11-1-1964. Teatre Serrano. Companyia de La Greca. Revista de varietats.

18-1-1964. Teatre Serrano. Manolo Escobar. *Brindo mis canciones*.

1-2-1964. Teatre Serrano. Companyia Gracia Imperio i Manolo Codeso.
Revista de varietats.

23-1-1964. Teatre Serrano. Companyia Núria Espert i Armando Moreno.
Deseo bajo los olmos, d'Eugene O'Neill.

20-2-1964. Teatre Serrano. Companyia Rafael Farina, el Rey de los
Gitanos.

21, 22 i 23-2-1964. Teatre Serrano. Companyia de sarsuela de José
Tamayo. *La viuda alegre*. *Doña Francisquita*, del mestre Vives. *Alma de Dios*,
del mestre Serrano. *Gigantes y cabezudos*, de Manuel Fernández Caballero
sobre un libreto d'Echegaray.

7 i 8-3-1964. Teatre Serrano. Companyia de Ramon Clemente. *La corbata*,
d'Alfonso Paso. *La buena sociedad*, d'Alfonso Paso.

12-3-1964. Teatre Serrano. Companyia d'Ismael Merlo, Carlos Larrañaga i
Zoe Dacos. *Vivir es formidable*, d'Alfonso Paso.

18-3-1964. Teatre Serrano. Companyia Marifé de Triana. *La maestra
giraldilla*.

Del 15 al 23-3-1964. Teatro Chino (carpa). Revistes de varietats.

6-4-1964. Teatre Serrano. Companyia Maestro Cabrera, amb Quique Camoiras i la supervedet Àngela Beoni. Revista de varietats. *Dos ladrones en apuros*.

11-4-1964. Teatre Serrano. Companyia Colsada, amb Luis Cuenca, Finita Rufett, Pedrito Peña i Carmen del Río. Revista de varietats.

25-4-1964. Teatre Serrano. Companyia de Paquito de Jerez. Revista. *Billetes verdes y caras bonitas*.

30-4-1964. Teatre Serrano. Companyia Ricardo Canales i Asunción Sancho, amb Florinda Chico. *Un 30 de febrero*, d'Alfonso Paso.

13-5-1964. Teatre Serrano. Companyia Queta Claver i Arturo López. *Micaela*, de Joaquín Calvo Sotelo.

13-6-1964. Teatre Serrano. Revista de varietats. *Champán y mujeres*.

27-6-1964. Terrassa Alameda (cinema d'estiu). Revista de varietats amb Rafael Conde *El Titi* i Antonio Amaya. *Mano a mano*.

11-7-1964. Teatre Serrano. *Diviértase con ritmo*. Dúo Dinámico. Victoria de la Torre i el Gran Fele.

18-7-1964. Terrassa Alameda. Revista de varietats. Amb vedets, parelles de ball i còmics, i, com a gran novetat, el conjunt Los Rockers. *Bombones de España*.

8-8-1964. Terrassa Alameda. Revista de varietats amb Juanito Valderrama, Adolfo Soto, La Niña de la Puebla.

10-10-1964. Teatro Argentino. Revista de varietats amb Las Paquiras, Antonio Almería i el còmic Linarín. *Estampa deportiva*.

7 i 14-11-1964. Davant el rumor de la possible desaparició de la UAMS San Francisco de Borja, que necessita 1.000 socis per a continuar, es fan uns concerts de la banda al teatre Serrano per recaptar fons per la institució.

28-11-1964. Teatre Serrano. Companyia de Ricardo Acero i María Fernanda D'Ocón. *Las entretenidas*, de Miguel Mihura.

24-12-1964. Teatre Serrano. Companyia Enrique Montoya. Revista de varietats.

1965:

18-1-1965. Teatre Serrano. Revista de varietats. Ethel Rojo “la bomba atómica en Gandía”. *Al Rojo vivo*.

2-2-1965. Teatre Serrano. Companyia de comèdies Elvira Quintilla, anunciada com a “gran éxito en TV” i “la mujer más popular de España”. *Escuela de maridos*.

6-2-1965. Teatre Serrano. Revista de varietats, amb la supervedet Bebe Palmer. *¡Oh, la dulce vita!*

20-2-1965. Teatre Serrano. Companyia de Paquita Rico i Pepe Pinto. Una nota en la premsa lloa la famosa artista perquè:

Como el lector recordará, Paquita Rico estaba casada con Juan de la Palma, muerto hace breves semanas, y por cuyo motivo, en el espectáculo que presenciamos en el teatro Serrano, Paquita Rico lucía detalles de luto.

Paquita Rico ha pasado por Gandía como una gran artista, porque ella canta, baila, hace cine, televisión; en fin, es una gran “emperaora” de nuestro baile. (*Ciudad*, núm. 81)

28-2-1965. Teatre Serrano. Rafael Farina. *Bronce y solera*.

29-2-1965. Teatre Serrano. Companyia de comèdies d'Ismael Merlo i Mercedes Alonso. *Ninette y un señor de Murcia*, de Miguel Mihura.

10-10-1965. Teatre Serrano. Antonio Machín. Varietats. *La vida empieza a las 7*.

1966:

26-1-1966. Teatre Serrano. Revista de varietats, amb Addy Ventura.

21-5-1966. Teatre Serrano. Revista de varietats, amb Franz Joham i Gustavo Re, *Los Vieneses*. Franz Joham, junt amb Arthur Kaps, es van fer

famosos a la tele. Van introduir un nou tipus de revista amable i sentimental, basada en la comicitat i la espectacularitat dels seus trucatges i els efectes lumínics.

8-10-1966. Carpa passeig Cabo Pastor. Festival infantil, amb el Gran Fele i Tomy Castel (de la TVE). Sarsuela. *La del manojo de rosas*. Revista de varietats. Companyia titular del teatre Apolo de València. *Els gamberros*. 5-11-1966. Teatre Serrano. Companyia de Luis Aguilé.

1967:

Octubre 1967. Carpa passeig Cabo Pastor. Teatre en valencià. Sarsuela. *La Dolorosa* i *Los Claveles*.

7-10-1967. Teatre Serrano. Companyia de Luis Aguilé.

1968:

Octubre de 1968. Carpa passeig Cabo Pastor. Teatre en valencià. Sarsuela. Revista de varietats.

1969:

Teatre Serrano. Compañía Nacional de Teatro. *La Celestina*. Octubre 1969. Carpa passeig Cabo Pastor. Revista de varietats. Sarsuela.

1970:

14-10-1970. Teatro Argentino (carpa). Revista de varietats. *Cocktelera 70*.

1971:

Del 10 al 15-3-1971. Torreón Cinema. Companyia Elisa Ramírez i Julián Mateos. *La Celestina*.

10-10-1971. Teatre Serrano. Companyia La Cassola d'Alcoi. *Los justos*, d'Albert Camus.

10-10-1971. Companyia Radio Teatro (carpa). Revista de varietats. *Las reinas del oeste*. Octubre 1971. Cinema Paz. Real Ballet de Cámara de Madrid.

3-11-1971. Teatro Argentino (carpa). Revistes de varietats.

1972:

28, 29 i 30 de juliol i 4, 5 i 6 d'agost de 1972. Sala d'Armes del Palau Ducal. Companyia Teatro de Cámara y Ensayo de València. Direcció de Juan Gil Albers. *Borja, duque de Gandia*, amb motiu del IV centenari de la mort de Sant Francesc de Borja. Col·laboren la banda i l'orfeó de la UAM San Francisco de Borja de Gandia, dirigits per José Báguena i el mestre Verger, i el grup de danses de la Secció Femenina de Gandia.

13-10-1972. Teatre Serrano. Companyia Guillem de Castro. Dirigida per Juan Gil Albers. *La mamma*, de Roussin.

1973:

3-10-1973. Teatre Serrano. Sarsuela. *La dolorosa*, del mestre Serrano. I una antologia de cançons del mateix músic.

1975:

Octubre 1975. Cinema Paz. Companyia Tirso de Molina. *Un enemigo del pueblo*, d'Ibsen. Companyia Guillem de Castro. *La quinta de don Juan*, de Gil Albers.

1976:

Octubre 1976. Cinema Paz. Sarsuela. Companyia José María Damunt, titular del teatre Romea de Barcelona. *Los gavilanes*.

Fins a la meitat de la dècada, la programació cultural va seguir les pautes marcades en els anys cinquanta. Els usos dels empresaris gandians i els gustos dels seus clients semblen no haver canviat massa. Es programen espectacles de varietats, folklòrics i alguna sarsuela. Al teatre Serrano a l'hivern i a la Terrassa Alameda a l'estiu, es fa el 90% de la programació teatral a la ciutat. La resta la trobarem en les carpes que es solen muntar a la ciutat per la Fira: Teatro Argentino, Teatro Chino..., que sols porten revistes de varietats, i en la carpa que durant uns anys munta l'Ajuntament al passeig per programar espectacles per festes, i on sols es veuran revistes, sarsueles i, ocasionalment, algun sàinet en valencià.

Pels escenaris de Gandia continuaven desfilant les primeres figures

d'allò que s'anomena *canción nacional*: Juanito Valderrama, Pepe Pinto, Antonio Amaya, Estrellita Castro, La Greca..., i els nous valors Marifé de Triana i Manolo Escobar, encara que la seua presència va anar decaient a poc a poc, fins a desaparèixer quasi per complet a partir de principis dels setanta. Les revistes de varietats cada vegada tenien menys qualitat. Es podien veure algunes companyies de valor: Antonio Machín, Franz Johan i Gustavó Ré..., fins i tot les dels Colsada i la de Camoiras; però allò més habitual era veure la desfilada d'una sèrie de vedets de moda: Ethel Rojo, Addy Ventura, Bebe Palmer..., o els espectacles d'una qualitat ínfima que per la Fira portaven els teatres Argentino, Chino, Radio Teatro...

A l'estiu, i lluitant amb la forta competència que ja és la platja de Gandia, a la ciutat, en terrasses d'estiu i a la plaça de bous portàtil, es programaven espectacles de varietats i *catch*. No puc deixar d'anomenar la lluita lliure, perquè pense que dins del món de la cultura o dels gustos populars de l'època, com vulgueu dir-li, entraria més dins de la categoria d'espectacle teatral, amb les seues pròpies regles i rituals, que de l'esportiva. Tot en la lluita lliure funciona amb un registre de simulació, tot són moviments perfectament estudiats. Cada acció ha estat concebuda per a generar un producte que ens parla de violència, però d'una violència falsa, teatral, que legitima el *catch* com a obra preparada, com a espectacle. Els lluitadors, alhora atletes, acròbates i actors, solien assumir uns rols molt marcats amb els quals el públic els identificava i s'hi identificava. Hi havia els durs (com Cabeza de Hierro) i els bons (com Blasco, Montoro, Nino Pizarro, Pastor..., tots ells valencians); els herois (com el mexicà El Santo, *el Enmascarado de Plata*, que va arribar a ser protagonista de pel·lícules, tebeos i fotonovel·les) i els dolents (Hércules Cortés, Ab del Kader, Cabeza de Toro, i tot un munt d'emascarats salvatges...); hi havia combats individuals i combats de relleu (Blasco i Montoro solien fer sempre de bons, i

s'enfrontaven a tota una legió de parelles de dolents als quals habitualment guanyaven). L'estructura de la lluita lliure s'incrustava en l'eterna lluita entre el bé i el mal, i potser aquesta elementalitat, adreçada per una posada en escena plena de maneres exagerades, colps de mentida, travades de cama, claus, projeccions i salts en l'aire, trampes, coreografies, màscares i disfresses, és a dir, pura expressió teatral, va ser el que durant una època, sobretot en la dècada dels seixanta, va convertir el *catch* en un espectacle de masses que no es deixava de programar a la nostra ciutat als estius.

El teatre comercial va estar pràcticament monopolitzat per Alfonso Paso a principis de la dècada. Les companyies que passaven per Gandia programaven quasi en exclusiva obres del prolífic autor. Llevat d'algun espectacle que aprofitava un èxit de la televisió per a fer el seu agost particular, com ara la companyia d'Elvira Quintilla amb la seua *Escuela de maridos*, de tant en tant, es deixava caure per Gandia alguna companyia de prestigi amb obres com *Deseo bajo los olmos*, el drama rural americà d'Eugene O'Neill interpretat per Núria Espert; *Micaela*, una comèdia humanista de Joaquín Calvo Sotelo, interpretada per Queta Claver; dues comèdies de Miguel Mihura, que, amb la seua revista, *La Codorniz*, havia imposat i acostumat el públic a un estil humorístic absurd i càustic, i que mostraven aquesta manera de fer de l'autor en l'escenari: *Las entretenidas* i *Ninette y un señor de Murcia*; o un clàssic com *La Celestina* de la Compañía Nacional de Teatro. A pesar d'esta activitat teatral, el Serrano no escapa d'una xicoteta polèmica quan, en el setmanari *Ciutat* del 19 de setembre de 1964, un article reivindica un nou teatre (Un teatro de verdad), ja que el vell teatre té una mala acústica a causa del trànsit de la carretera d'Albaida i una magra vida teatral (...unas pocas obras teatrales, algún que otro recital y pare usted de contar...), cosa que provoca la contestació dels empresaris del teatre, que asseguren que una sala de 1.400 localitats és un luxe per a una ciutat de vora 30.000 habitants; i que, tot i això, omplint un 30% de la

programació en companyies líriques i un 20% en companyies de comèdia, no cobreix ni la meitat de la seua capacitat en aquestes funcions, i una miqueta més en la resta de la programació: revistes i espectacles de flamenc.

En entrar en els anys setanta la programació teatral comercial a Gandia era quasi inexistent. El teatre Serrano està a punt de desaparèixer i quasi no programa teatre, fins i tot s'ha planejat enderrocar-lo pel seu estat de deteriorament; en el setmanari *Ciudad* es publica una fotografia de la seua façana amb el peu: *Adiós al Teatro Serrano, va a ser demolido en breve (Ciudad, 7 de juny de 1970)*, encara que uns dies després es rectifica en assegurar que:

Teatro Serrano: ¿adiós o hasta luego? No existe tal demolición, sólo finaliza el contrato con los inquilinos actuales... por él han pasado las mejores compañías de comedias de España. (*Ciudad*, 14 de gener de 1970)

De fet, el teatre sols s'omplia en moments molt puntuals, quan es feia algun festival benèfic, per salvar la banda de música o quan es va formar i actuà per primera vegada l'Orfeó Gandiense:

El lunes, en el teatro Serrano, tendrá lugar la sensacional presentación del Orfeón Gandiense, compuesto por más de 400 actuantes. (*Ciudad*, 13 de maig de 1967)

El teatro Serrano resultó incapaz para la inmensa cantidad de público asistente. (*Ciudad*, 20 de maig de 1967)

o quan s'omplí a vessar en un festival pro Fontilles on actuaven els més destacats grups de música *pop* locals.

Al Goya sols es feia cinema, i l'Ajuntament i les falles, quan havien de fer actes per la Fira o presentacions falleres, havien d'anar a buscar els nous locals que havien aparegut a la ciutat: els cinemes Paz i Torreón. O com quan munta durant tota la dècada dels seixanta els festivals infantils Curruqui, del Teatro Petit Guignol de María Luisa Gómez, per la Fira i Festes, ha de fer-ho a terrasses d'estiu (El Pino, Alameda...) o en la carpa que munta al passeig Cabo Pastor. El poc teatre que passa per la ciutat se solia programar amb motiu de les festes. Així veurem des d'una *Celestina*

interpretada per la companyia d'Elisa Ramírez, a *Los justos* d'Albert Camus, un clàssic de l'existencialisme que planteja dubtes morals sobre la puresa de les intencions revolucionàries: donar o no l'ordre per cometre un atemptat. L'obra estava interpretada per La Cassola d'Alcoi, un grup de teatre del que s'anomenava *de cámara y ensayo*, fundat en 1955 i amb el suport de més de 300 socis, que havia traspassat l'àmbit de la seua ciutat i actuava per tot l'Estat, arribant a fer-ho fins i tot a la Televisió Espanyola. Altres companyies d'aquest tipus que passen per la ciutat són: la companyia Tirso de Molina, amb *Un enemigo del pueblo*, el drama d'Ibsen que mostra el grau de corrupció pública a què pot arribar tota una ciutat a causa dels interessos econòmics dels seus veïns, i la companyia Guillem de Castro porta *La mamma*, de Roussin, un clàssic del teatre de bulevard francès, i *La quinta de don Juan*, de l'alcoià Gil Albors. Precisament aquest director i autor teatral, format en ambients teatrals universitaris i guanyador dels premis València, amb les seues obres *La barca de Caronte* i *El cubil*, i Joan Senent per a obres escrites en valencià, amb *Barracó 62*, una incorporació del teatre existencialista a la nostra llengua, és l'encarregat de muntar en 1972, amb el seu grup, i amb motiu de la celebració del IV centenari de la mort de sant Francesc de Borja, l'obra *Borja, Duque de Gandía*, que va ser patrocinada per l'Ajuntament de Gandia i el Ministeri d'Informació i Turisme.

El muntatge, del qual es van fer sis representacions al juliol i a l'agost de 1972, al pati d'armes del Palau Ducal de Gandia, i una el 15 d'abril de 1973, al teatre Principal de València, amb motiu d'un homenatge al Sant Calze, va suposar tot un esdeveniment artístic i social a la ciutat de Gandia dins dels fastos del centenari.

El públic va abarrotar el Palau Ducal per veure un muntatge multidisciplinari, amb grans efectes i contrastos de llums i una escenografia espectacular, en el qual van col·laborar la banda de música local la UAMS San Francisco de Borja i el seu orfeó, que van interpretar peces musicals

compostes per al sant patró de la ciutat, i el quadre de Coros y Danzas de la Secció Femenina de l'OJE, que va ballar entre altres la *dansà* de Gandia.

A Oliva, a banda d'alguna revista de varietats, com ara les que es programen per la Fira i Festes, com els espectacles que porta l'empresa Circuitos Levante (1962); les diverses versions de la revista *Noches de España*, que passarà per la Fira de 1963 a 1965; el gran espectacle "cómico musical", *La revoltosa* (1964 a 1966), que s'anunciava: "[...]con renovadas atracciones y originales juegos de luces"; i els espectacles infantils del Teatro Guiñol, que amb els seus titelles de guant, el Gran Fele, el mag May Royer i els pallassos musicals Tony, Pepito y Pepele, actuaran durant tota la dècada a la Fira; sols de la mà de l'Agrupació Cultural continua arribant teatre d'una certa qualitat. En 1963, Vicente Parra i la seua companyia actuen gratis (per un dinar), a benefici de la guarderia infantil de la localitat, amb l'obra *El Rebelde*, de Joaquín Calvo Sotelo. Pel teatre Savoy, passa, al gener de 1964, la companyia de Núria Espert i Armando Moreno, amb *La sirena varada*, d'Alejandro Casona. El mateix any, la companyia d'Isabel Tortajada representa *La barca de Caronte*, de Gil Albers, dirigida pel mateix autor, i repeteix actuació en 1974, junt amb l'actor Roberto Bartual, representant *La pareja*, de Jaime de Armiñán.

La programació teatral comercial desapareix i no tornarà a reprendre's amb força fins que els ajuntaments comencen a comprar els vells teatres de les seues ciutats i a construir noves sales municipals, per programar teatre de bell nou, ja ben entrada la dècada dels vuitanta. I és que, com deien en la revista *Cuadernos para el diálogo* en 1966,

El teatro constituye hoy uno de los sectores más deprimidos dentro del contexto cultural español. La centralización, la insuficiente libertad, la carencia de sentido crítico, la discriminación de otras culturas distintas a la imperante, las dificultades a los autores jóvenes y menos jóvenes que intentan plantear sus obras dentro de su perspectiva ideológica, son hechos ciertos e innegable. La historia

del teatro español en España en estos últimos años es en muchos aspectos la historia de una frustración.

El pueblo no va al teatro, no le interesa el teatro... el teatro es, por regla general, un producto exquisito, envuelto en el papel de celofán de las frases retóricas dando vueltas y vueltas a las mismas y particulares cuestiones.

Mentrestant, seran altres institucions (ateneus, cercles culturals, clubs, grups parroquials...) les que munten i programen teatre durant tota l'època de la transició.

2.- MÚSICA I TURISME. LA TELEVISIÓ. CANVIS DE COSTUMS

Mentre els espectacles de varietats i els cantants folklòrics que passen pels teatres de la comarca van baixant a poc a poc de nivell, es produeix un canvi, una mena de transvasament als nous locals que s'obrin a les platges. Les primeres figures hi comencen a actuar. Les classes més acomodades de la ciutat i els turistes els omplin, i deixen els teatres, les terrasses d'estiu i les carpes per a un públic més popular.

El Jardín de Verano Pepe, la terrassa Hukako, la Boîte Restaurant Ducal i els salons de l'hotel Bayren s'omplin de persones que pensen que allò és el més *chic* i modern que es pot fer. Comença a formar-se a Gandia una classe mitjana que procura separar els seus gustos dels de la massa popular, uns gustos que denoten la seua nova capacitat econòmica: pertànyer a un club privat (abans Foment, ara el Club Nàutic o el Club de Tennis), o assistir a uns espectacles que, pel seu preu, no estan a l'abast del comú dels veïns, es fa més per mostrar una posició social que per una altra cosa.

El programa de les sales de festa solia estar format per un sopar, l'actuació d'alguna figura i un ball animat per algun conjunt en directe. Si fem una mirada als anuncis de les sales en la premsa local, ens farem una idea de quina era la seua programació:

3-8-1963. Jardín de Verano Pepe. 8 i 9 agost Carmen Amaya y su ballet español. Ball animat pel conjunt The Michigan.

31-8-1963. Boîte Restaurante Ducal. Ball amb conjunt musical.

31-8-1963. Jardín de Verano Pepe. Festival Pro Beneficència. Presentat pel locutor de Ràdio Intercontinental Ángel de Echenique.

7-9-1963. Cartellera platja: Jardín de Verano Pepe, Boîte Ducal, Hukako i hotel Bayren: tots anuncien balls, sopars amb ball i balls amb atraccions.

14-9-1963. Jardín de Verano Pepe: (fi de temporada). Actuació de Carmen Amaya i Los Tres de Castilla.

13-6-1964. Balls amb conjunts: Hukako (Gil Martí y Los Relay. Bernandino y Los Serenade). Boîte Ducal (Los Supersons, Los Rangers, Conjunto Niágara i Elisín Alemany).

27-6-1964. Jardín de Verano Pepe. Inauguració temporada. Trío Álvarez y Jezabel (primera ballarina). Orquestra Dany Marty y The Comets.

6-7-1964. Hukako. Los Leny's, procedents del Mocambo Club. Hotel Bayren, sopar amb ball amenitzat per Gil Martí y Los Relay.

8-8-1964. Jardín de Verano Pepe. Actua el gandià Ángel Herrero i el seu conjunt Los Álamos, procedents de París, on han triomfat amb un disc dedicat a l'actriu Brigitte Bardot, i que han actuat en el programa *Gran Parada* de TVE.

La tendència de les sales és a especialitzar-se. A la sala Pepe, on

acudeix un públic més benestant, es programaven balls amb sopar amenitzats per conjunts locals i actuacions de primeres figures de l'espectacle: Carmen Amaya i el seu ballet (la balladora farà la seua última actuació en aquesta sala abans de la seua mort); Lola y Pavón i el seu ballet clàssic espanyol; Dorita i el seu ballet; el ballet de Rafel Cruz; Mikaela, "arte puro español"..., el que abans es presentava en els teatres com a "folklore andaluz", i que moltes vegades havia estat criticat en la premsa local, ara, com es pot veure, s'havia convertit en ballets d'art espanyol, denominació que s'adequava més a la mentalitat dels espectadors que omplien la sala. Per als espectadors menys acomodats i els turistes que busquen el més genuí del que ells pensen que és el *typical spanish*, ja estan Los Mimbres, un "patio flamenco", i el "tablado flamenco" La Cueva de l'hotel Safari, on es muntaven uns succedanis d'espectacles flamencs que s'anunciaven amb el coent anunci de: "Andalucía transportada a Valencia".

La sala Pepe, per la qual també passen les primeres figures de la cançó lleugera: Los Tres de Castilla, Los Sirex, Los Tres Sudamericanos, Basilio, Raphael, Julio Iglesias, Las Hermanas Benítez, El Dúo Dinámico..., conjunts de carnaval andalús de moda en aquells anys, com Los Beatles de Cádiz i Los Tontos..., i que organitzava, de tant en tant, nits temàtiques com les "Noches del Champañ Freixenet" o l'elecció de "Miss Camping Gandía", sols tindrà la competència de l'hotel Bayren, que es dedicava a muntar actes del tipus "Primer Festival Playa de Gandía" (1964), que va organitzar junt amb el setmanari local *Ciudad*, i en el qual s'elegirà la primera "Miss Playa Gandía" (resultarà elegida una francesa –Catherine Cabette– amb dues dames d'honor alemanya i austríaca), i actuaran Ángel Herrero y Los Álamos, Chicho Gordillo, Viky Santel i Los Iruña-ko, amb una desfilada de moda patrocinada pels grans magatzems Ademar de València (els preus del festival eren: amb sopar, 275 pessetes; sols les actuacions i la consumició,

125 pessetes); o festivals benèfics amb el ballet clàssic i modern (interpreten *Un americano en París*, de Gerswin), de la professora local Rosmary Bellot (1966); festival que es repeteix l'any següent en el qual interpreten *Harlem nocturno* i *La boutique fantastique*, inspirada en una òpera de Rossini, i tot un seguit de sopars amb ball.

El Hukako i la Boîte Ducal s'han especialitzat a muntar balls amb conjunts, el primer per a un públic més popular i el segon per a un de més jove. Les sales de festa comencen a omplir com a bolets la ciutat, funcionant a l'hivern i a l'estiu: Casa Paco, al Grau de Gandia; Sala Capri, a la Vila Nova de Gandia, que s'anunciava com el primer local refrigerat, i les que va obrir successivament l'empresari local Antoni Climent, *Misteri*, primer en la seu de l'Atlètic Club Gandia a Benipeixcar, després en un local de la plaça del Prado, l'Hostal Fallero, i, finalment, el que va inaugurar amb el nom de Sala Gesmil, al passeig Lluís Belda de Gandia. Fins i tot una falla, la de Corea, programava sessions de ball els diumenges als locals de la seua llar fallera. És en aquests locals i en les discoteques que s'obrin a partir de 1970 (Stefany, Rompeolas 77, Hexágono, Kentucky...), on els joves de la comarca cercaven les joves, que agrupades en quadrilles els esperaven assegudes a la sala. Allí, abans de sonar la música, les observaven, com els soldats observen l'exercit enemic abans d'entrar en la batalla, pensant si alguna d'elles voldria ballar o no. Entre cançó i cançó es produïa un moviment circular, una immensa filada de jovenets que passava pel davant de les xiques per demanar-los eixir a ballar al so de les melodies de Peppino de Capri, Mina, Rita Pavone, Nicola de Bari, Domenico Modugno, Adamo..., o del *pop* de Los Brincos, Los Mustang, Los Sirex, Los Bravos..., interpretades pel més selecte de les bandes locals. Les primeres pels Gil Martí y Los Relay o Bernardino y la Serenade; els altres per Los Duendes, Los Cuervos, Los Duques, Los Rockers..., i tot un seguit de nous grups *pop* que havien aparegut per la ciutat anunciant els seus noms que anaven acompanyats,

quasi sempre, per l'inevitable apòstrof saxó: Ranger's, Kramer's, Mickel's..., i que van portar la democràcia a les pistes de ball amb els nous ritmes de moda. A base de *twists*, *yenkes* i *rock-and-rolls*, cadascú podia eixir a ballar pel seu compte sense estar pendent de si alguna jove li deia que sí o que no.

Si els joves canviaven de costums, els seus pares, sobretot els que pertanyen a les classes més benestants de la ciutat, també ho feien. Les sales de festa i la seua manera de fer, fan que apareguen els pavellons per la Fira. Carpes luxoses i selectives, on s'imitava allò que es feia en aquelles. Sopars i balls de gala, i actuacions de les primeres figures que ja han passat a l'estiu per la platja: Dúo Dinámico, Georgie Dann, Karina, Nino Bravo, Luis Aguilé, Massiel..., fins i tot per les falles de 1965, a pesar de l'existència d'un parador hogar fallero, que havia funcionat durant uns quants anys a la ciutat (es va cremar al desembre d'aquell mateix any), es va muntar un parador So Quello a la platja de Gandia, en el qual, per un abonament per a set dies que costava 1.500 pessetes, es podia gaudir de balls amenitzats per l'orquestra de Nelo Costa, i de les actuacions de Luis Gardey i Michel, el cantant de Pego que va triomfar a la Rússia soviètica, i d'un espectacle de varietats amb la supervedet Angelines del Prez.

La cosa sembla que comença quan, en la Fira i Festes de 1963, nomenen la filla de Fraga, per aquella època ministre d'Informació i Turisme, reina dels Jocs Florals de Gandia. Per aquest motiu, Fraga visità la ciutat, i per la TVE es van passar una sèrie de documentals sobre ella i la seua platja, que suposaren una forta empenta per publicitar-la. Dos anys després, aquest contacte sembla que comença a donar els seus fruits, i per primera vegada s'organitzen a la ciutat els "Festivales de España".

Els festivals, un intent de l'Administració central per aconseguir una espècie de "pedigrí cultural" amb vista a l'opinió pública i el turisme

estranger, sols es feien a l'estiu, a l'aire lliure, amb el perill de veure's afectats per les inclemències meteorològiques, i quasi sempre en sessions úniques. Es programaven des de ballets espanyols i estrangers, fins a comèdies clàssiques o sarsueles i companyies folklòriques, per intentar aconseguir tots els públics possibles.

Els primers festivals d'Espanya celebrats a Gandia es fan a la terrassa d'estiu Miami Park, que és en aquell moment el local de més capacitat de la platja (2.000 localitats). La programació va ser la següent:

Dilluns 9 de juliol de 1965: se celebra el Dia del Turista. La ciutat és adornada amb arcs a la seua entrada, garlandes, banderes i pancartes, i les falleres de les diverses comissions de Gandia reparteixen taronges i diversos detalls als turistes que la visiten. S'inaugura l'Oficina Municipal de Turisme. A la nit, es projecta la pel·lícula *Sinfonía española* de Sam Broston.

Dimarts 10 i dimecres 11 de juliol: ballet espanyol de Pilar López, germana d'Encarna López *La Argentinita*.

Dijous 12: *El conde de Luxemburgo*, opereta de Franz Lehar. Divendres 13: *Katuska*, sarsuela del mestre Sorozaal.

Dissabte 14 i diumenge 15: ballet d'Antonio.

En totes les funcions toca l'Orquestra Municipal de València. En 1966 es van repetir amb el següent programa al Miami Park:

6 d'agost: Dia del Turista. Les falleres reparteixen obsequis pels carrers. Als comerços es fa un 10% de descompte als turistes. S'inaugura una exposició turística al Foment, on es mostren plànols i projectes: del poliesportiu municipal, de les urbanitzacions Montepino i Les Motes, de la urbanització Santo Duque, que Rústicas projecta fer a la platja de l'Ahuir, amb heliport inclòs; un estant de material nàutic i fotografies i informacions del Club Nàutic, el Càmping Ros, la Setmana Santa..., i una mostra de pintura titulada

“Seis artistas españoles”. S’anuncia que el turista 11 milions d’aquest any passarà dos dies convidat a Gandia. A la nit, Ballet de Luisillo y su Teatro de Danza Española *Capricho Español*, de Rimsky Korsakoff, amb l’Orquestra Municipal de València i el cantaor flamenc *Parrita*.

7 i 8 d’agost: Ballet de Luisillo, amb *Sinfonía Sevillana* del mestre Turina, amb el mateix acompanyament.

11 i 12 d’agost: *Gitano*, ballet de Luisa Ortega i Arturo Pavón.

13 i 14 d’agost: Ballet clàssic de París, companyia de Janine Charrat i Milorad Misròvitx.

A l’agost de 1967, i atès que ja no hi arriben els festivals, és l’Ajuntament el que munta la seua pròpia programació:

12 d’agost: Gran revetla al Club Nàutic i elecció de “Miss Playa Gandía”, nomenament que recau en la francesa Michele Veris. Actuació en la gala de Robert Chantal.

13 d’agost: Dia del Turista. Les falleres continuen repartint obsequis (taronges i sucs) pels carrers. A la nit “Coso de Colores”, amb carrosses a la platja.

14 d’agost: Dia de la Natació a la piscina del Club Nàutic. Festival infantil i, a la nit, revetla al mateix club.

15 d’agost: festival infantil i volada de milotxes.

La pèrdua de qualitat de la programació és tan evident que provoca algunes protestes en la premsa local, on apareixen articles que denuncien que les autoritats i les forces vives locals estan venudes al “becerro de oro” dels diners i s’obliden de la cultura, ja que no són capaces de muntar ni “[...] los Festivales de España, ni las justas poéticas de la Feria...”. Però, a pesar

de les queixes, la cosa continuarà igual en anys successius: el Dia del Turista, amb les inevitables falleres repartint regalets; festivals infantils a la platja; un eslàlom automobilístic, i les actuacions de Bruno Lomas i Tony Bernan, com a novetats, en 1968. En 1969 les festes turístiques són semblants, i en 1970 sols se celebra l'elecció de "Miss Playa" al Club Nàutic; les celebracions turístiques se'n van per a no tornar mai més.

A la resta de les platges de la comarca –Daimús, Miramar, Bellreguard, Oliva...–, no deixen de celebrar-se tots els estius festes de confraternitat francoespanyola, cosa que denota la classe de turisme que omplia aquelles platges durant la dècada dels seixanta i principis dels setanta.

Mentre la nova classe mitjana de la comarca adequa els seus gustos als temps que corren, els seus fills comencen a experimentar una transformació generacional, que toparà amb la dels seus antecessors. L'aparició del microsolc, la comercialització del tocadiscos, i la seua conversió en una mercaderia de consum massiu, a l'abast del poder adquisitiu de quasi tot el món, acompanyada pels nous programes que els *mass media* dediquen en exclusiva als joves, programes com *Escala en Hi-Fi* en la televisió o *Los cuarenta principales* en la ràdio, provoquen que els joves comencen a adoptar i a identificar-se amb una nova estètica: melenes, camisetes de flors, minifaldes, pantalons acampanats, botins de punta fina, plataformes, llargues patilles, les habitacions decorades amb pòsters, la música sonant a tot volum a casa, als bars, a les discoteques..., la joventut, els adolescents, començaran a decidir sobre què és o què no és moda, sobre quina és l'expressió musical que els agrada, a mantenir nous models de relació entre sexes, cosa que provoca un fort augment dels embarassos fora del matrimoni; fins i tot els cabells es convertiran, com la música *pop* i *rock*, en un signe de la seua "consciència" de pertànyer a un grup diferenciats.

Els joves, per tradició de caràcter notablement gregari, solien ajuntar-se en grups d'amics per anar junts al cinema, als bars o als balls. A mesura que la moral es feia més permissiva, les relacions entre generacions i dins de la família es van tornar més igualitàries. Els joves ho van aprofitar per encetar relacions sentimentals i sexuals més obertes entre ells. Els pares començaven a perdre el control de la conducta moral dels seus fills.

Uns pares que, sols uns anys abans, escoltaven cançons que entenien, que tenien un sentit per a ells, que podien identificar, sentimentalment, amb algun moment important de la seua vida, i que ara descobrien que, les que agradaven als seus fills tenien una lletra, habitualment en anglès, que la majoria no entenia, i que estava supeditada al seu ritme frenètic. Si abans, tota la família compartia el gust per les mateixes melodies, ara hi havia una separació radical, estaven les que els agradaven als grans, i les dels joves, que els grans no suportaven. Ni les cançons, ni el comportament que provocaven en els seus fills. La paraula yeyé designava tota una manera de ser i de comportar-se dels joves dels anys seixanta. Fins i tot la revista *Sant'Ana* d'Oliva publica en alguns dels seus números de 1966 un diccionari yeyé.

El canvi de gustos comença a notar-se. En els típics concursos que organitza la ràdio per a artistes aficionats, com el que patrocinen el *Pasaje Brunel* i el setmanari *Ciudad*, en Ràdio Gandia, *El domingo a las 11*, que guanyen en la gran final de 1964, celebrada a la Terrassa Alameda, presentada per María Pilar Palmer i Miguel Ángel Saiz: Bataller de Beniopa, en cançó melòdica; Cloquell de l'Orxa, en cançó popular; la senyoreta Carrió, en "estilos", i Los Roc Man de Pedreguer, en conjunts, secció en la qual queden finalistes Los Tres de la Fuente, un trio de la Font d'en Carròs, ja trobem grups amb noms "moderns" en el darrer apartat. Però és que a l'estiu d'aquell mateix any, la Boîte Ducal de la platja de Gandia anuncia

l'actuació en directe, els dies 15 al 19 de juliol, del grup *pop* The Mosquitos, que publicita:

En vuelo directo de Liverpool a Manises para actuar en la más destacada y atractiva sala de fiestas de Gandía: Boite Ducal. "The Mosquitos" son la atracción musical más directa rival de "Los Beatles". Primera atracción inglesa en la Boite Ducal.

En la crònica de l'actuació, la premsa local diu que:

Verdadera locura colectiva. Se dieron casos de desmayos... los componentes del grupo firmaron centenares de autógrafos.

¿Quién vencerá en la lucha: "Mosquitos" o "Escarabajos"? (*Ciudad*, núm. 50)

El fenomen *teenager* acabava d'esclatar a Gandia. És el punt de partida per a tot un seguit d'actes del mateix estil que són pedra d'escàndol de les persones de mentalitat més conservadora de la ciutat. A la Fira de 1965, s'organitza un concurs de "bailes modernos" [*sic*]: *rock*, *twist*, *madison*, *yenka*..., amenitzat per conjunts de noms tan apropiats als temps que corren, com Dynos, Protones, Top-son... En 1966, en el clàssic Festival Pro Sanatori de Fontilles, que es munta des dels anys quaranta a Gandia, i en el qual s'havien representat fins aquell any, teatre de text, sarsueles i, alguna vegada, actuacions dels artistes novells més destacats en els concursos radiofònics, s'organitza un recital dels grups *pop* més destacats de la ciutat: Diapason, Duques, Duendes... L'escàndol que es munta és dels que marquen època:

Los chillidos y el estruendo inenarrables, atentaron contra la firmeza de las paredes del teatro Serrano y de los tímpanos de muchos de los aterrados espectadores, que, rápidamente, optaron por poner los pies en polvorosa... (*Ciudad*, núm. 142)

I la culpa de tot li l'atribueixen a les modes que arriben de fora, com el conjunt anglès The Beatles, ja que el culpen que:

Sus imitadores provocaron en Gandía, casi, casi, un temblor de tierra. (*Ciudad*, núm. 148)

Però, a pesar d'aquestes queixes i de tot un seguit d'articles publicats en el setmanari *Ciudad*, com un, protestant i escandalitzant-se per la celebració d'una missa yeyé [sic] a Roma, el moviment és imparable. La falla estudiantil de les Escoles Pies de Gandia munta una fi de festa en la seua presentació fallera amb els grups locals Los Quintos, Los Duendes i Los Duques; a Oliva s'organitza un festival de la cançó per la Fira des de 1966 fins a principis dels setanta, en el qual participen els grups gandians Los Trader's i Los Duques. Fins i tot s'hi munta en 1967 una desfilada exhibició de moda *pop* per la *boutique* Grand Style, al carrer Major de Gandia, que acaba amb un escàndol paregut al del Festival Pro Fontilles. L'educació sentimental d'un munt de joves, que uns pocs anys després col·laboraran en l'ampli moviment politicocultural que contribuirà a l'arribada de la democràcia, tindrà les seues arrels en moltes d'aquestes experiències. La música *pop* i *rock*, i la televisió, seran d'una importància capital en esta educació.

La tele es va convertir en pocs anys en el mitjà de comunicació favorit dels habitants de la Safor. De la primera televisió, inaugurada en 1956 pel ministre d'Informació i Turisme Arias Salgado ("Hoy día 28 de octubre, día de Cristo Rey, a quien a sido dado todo el poder en los cielos y en la tierra, se inauguran los nuevos estudios de Televisión Española"), i amb la programació següent:

A las 18.00: Carta de ajuste. A partir de las 18.15: Cabecera de presentación. Misa oficiada por monseñor Bulart. Discursos inaugurales del Ministro de Información y Turismo, señor Arias Salgado, y del camarada José Ramón Alonso, director de Programas y Emisiones. Programa dedicado a Santa Clara. España Hoy. Actuación de Coros y Danzas de la Sección Femenina; del Distrito de la Latina. Estreno de NO-DO A. Más actuación de Coros y Danzas. Estreno de

NO-DO B. Documental “Blancos Mercedarios”. Documental “El Greco y su obra maestra”. Grupo provincial de Coros y Danzas de Málaga. La orquesta de Roberto Ingles. Actuación de José Cubiles, pianista. Himno Nacional y banderas de cierre.

a la dels anys seixanta, hi ha bastant diferència. L'aparell va entrar ben prompte a les cases més benestants; quan el nivell per càpita no arribava, es podia veure-la als bars del barri o del poble, i on no arribava ni als bars, el Ministeri d'Informació i Turisme va crear els teleclubs. Una imatge habitual en l'època, sobretot a l'estiu, era veure un munt de veïns d'algun carrer de la ciutat, asseguts per veure la televisió que havia tret a la porta de sa casa l'afortunat veí que ja la posseïa; cosa que provocava les queixes de més d'un a qui no deixaven dormir. Queixes que compartien els empresaris cinematogràfics de la ciutat, que li atribueixen la culpa de la crisi del cinema; encara que en un article en el setmanari *Ciudad*, els contesten que:

Se quejan los exhibidores cinematográficos, y achacan la culpa a la TV que les ha quitado la parroquia con sus series fílmicas a domicilio. Y yo digo: ¿No será que los argumentos no llaman la atención? (*Ciudad*, núm. 8)

Però el cas és que els cinemes van desapareixent l'un darrere de l'altre: a Gandia, el Fantasio, el Capitol, el Boston...; a Oliva, el Lírico, el Gascó..., i els pobles més menuts es queden sense sales. La televisió no té competència. Els telefilms americans tenen una gran popularitat: *Perry Mason*, *Embrujada*, *Bonanza*, *Superagente 86*, *Misión imposible*, *El Santo*, *Los invasores* i *El fugitivo*, sobretot *El fugitivo*, un autèntic fenomen de masses que provoca que en 1966 s'arribe a publicar en la premsa local un article de protesta per la seua desaparició temporal de la programació, sense saber quin és el seu final:

El final del Fugitivo. Desaparece de la programación y no se sabe el final. ¿Encontrará el Fugitivo al manco? ¿Lo atraparé el teniente Gerard?

Noche del sabado, Estudio I; La casa de los Martínez, El Séneca, Sesión de noche, Esta es su vida i Reina por un día, un programa que causa sensació a Gandia quan hi intervé com a protagonista Teresa, una resident de la seua casa de beneficència; o concursos com *Cesta y puntos, Un millón para el mejor* o *La unión hace la fuerza*, on van participar un grup d'alumnes i professors de l'Institut Laboral de Gandia, encapçalats per Josep Camarena, eren els preferits entre les produccions espanyoles.

És necessari fer una reflexió com la que hem fet sobre la música i la televisió, perquè si molta gent protagonista del món cultural a la Safor en les dècades anteriors s'havia format “sentimentalment” al voltant de les sarsueles, el cinema de Chaplin, els boleros de Machín, els tangos de Gardel o la cançons de les *tonadilleres* andaluses, ara, uns anys després, els protagonistes del nou despertar cultural de la comarca ho faran amb els ritmes de la música *pop* i *rock*, del compàs de “Satisfaction”, de “She loves you, yeah!” o “Black is black”; de les aventures televisives de *Perry Mason* i *El fugitivo*, i de les aventures de paper del Capitán Trueno i el Jabato. Els animadors de clubs, ateneus, cineclubs i associacions de tota mena i color que van a sorgir durant els darrers anys dels franquisme i els primers de la transició, hauran mamat d'aquesta cultura de masses, i això es notará en les seues actuacions.

3.-LA TRANSICIÓ DE LA TRANSICIÓ. CLUBS, ATENEUS, ASSOCIACIONS

La gent preocupada per la cultura busca nous camins legals a través dels quals pugua realitzar, amb les mínimes traves possibles, les seues activitats.

Com ara el cineclub Calasancio, creat en les Escoles Pies de Gandia en 1958, i que va mantenir la seua activitat fins a principis dels seixanta gràcies als esforços del pare escolapi Josep Ma. Iborra. Inscrit en la federació de cineclubs en 1959, programava una sèrie de cicles temàtics on es podien veure pel·lícules impensables de programar en aquells anys a la ciutat (cicle Elia Kazan: *La ley del silencio*, *Viva Zapata...*; cicle Poesia, Art i Color: *El globo rojo*, de Lamorisse; *Romeo y Julieta*, de Castellani; *El mundo del silencio*, de Cousteau; *Fantasia*, de Disney; cicle Expressionisme Alemany: *La muerte de Sigfrido*, de Fritz Lang; *La balada de Berlín*, de Stemle; cicle Humanisme: *La gran ilusión*, de Renoir; *Los traperos de Emaús*, *El manatí*, de King Vidor; *Qué bello es vivir*, de Franz Capra; *El ladrón de bicicletas*, de Vittorio De Sica; *La strada* i *Las noches de Cabiria*, de Fellini). Si, en un principi, els col·loquis posteriors a les pel·lícules eren dirigits per pares escolapis o rectors de diverses parròquies de Gandia, amb excepcions com la de José Pérez Lozano, crític de cinema i director de les revistes *Film ideal* i *Vida nueva*, que va fer una conferència sobre cinema seguida de la projecció de *Rashomon* de Kurosawa. Després, van ser convidats a participar-hi professors com Adelina Bataller i Josep Lloret, exalumnes com Vicente Palmer o alumnes com Emili Mengual i José Pedro García Canet. Van continuar programant-se cicles i pel·lícules (*El gabinete del doctor Caligari*, de Wienn; *Calle Mayor* i *Muerte de un ciclista*, de Bardem; *Otelo*, d'Orson Welles; *Calabuig*, de Berlanga; *Cagançero*, de Barreto; *Mi tío*, de Tati; *Julio César*, de Mankiewicz...); mentrestant, les Escoles Pies fundaven la revista *Ruta*, que dirigida per Francisco Cubells, primer, i després per Josep Ma. Iborra, va agafar un bon to intel·lectual amb crítiques de cinema i col·laboracions literàries que parlaven sobre la Renaixença, Verdaguer, Camus, l'existencialisme, Faulkner, Ausiàs March, Kafka..., i amb la publicació d'un número extraordinari dedicat al Concili Vaticà II; i el Club Gaudemus (1961), que entre altres activitats va formar un grup de teatre, del qual

formaven part Ana Luz Adrover, M.ª Jesús Porras, Pepita Alfonso, M.A. Trilles, Antonio Prats, Fortunato Ortí..., que, a banda de les clàssiques festes de fi de curs i de Nadal, amb recitat de poemes, actuacions musicals, esquetxos, diàlegs escenificats, com *Un trabajo para el niño Jesús...*, va muntar diverses obres, com: *El médico a palos*, de Molière; *Las de Caín*, dels Quintero; *Romeo y Julieta* Martínez, de Tono; *La barca de Caronte*, de Gil Albors...

La influència del Concili Vaticà II començava a notar-se en els àmbits de les organitzacions eclesiàstiques. En la premsa local, comencen a llegir-se articles del pare Llanos S.J., que parlen del Che Guevara i d'antimilitarisme, o de Rafael Moral sobre el bisbe brasiler Helder Camara. El canvi es nota sobretot en les Congregacions Marianes: en la revista *Nuestra Voz. Juventud*, que editen un grup de joves congregants: Salvador Rovira, Juan Antonio Hontanilla, Lola Miñana..., apareixen, cosa impensable uns anys abans, articles sobre Alberti i García Lorca, sobre Teilhard de Chardin, sobre ètica cristiana ("la ética cristiana es siempre crítica". Asseguren en un d'ells); crítica de discos (Beatles, Bee Gees, Crosby, Still & Nash); articles sobre el Festival d'Eurovisió, sobre la nova cançó, Serrat, Bob Dylan..., i és que, com deia aquest cantant americà, els temps estaven canviant. És la gent que organitza l'Aula de Cultura de les Congregacions i que crea un grup de teatre del qual formen part Salvador Rovira, que fa el paper de director moltes vegades, Fermín Puig, Rafael Álvarez, Juan Antonio Hontanilla, Vicente Roger, Lola Miñana, Pepita Bonet, María Ángeles Martí, Rosabel Ferri..., que comença a muntar una sèrie de comèdies que representen a la seua sala d'actes, a Fontilles, en la seua ja clàssica visita anual, i quan alguns dels seus membres (Rovira, Lola Miñana...) comencen a col·laborar en l'Ateneo Juvenil, als locals d'aquest. Així els veurem representar *Los ángeles mueren de pie*, *Cosas de papá i mamá*, d'Alfonso Paso, i *Niebla en el bigote* (1966); *Muy alto, muy rubio, muy muerto* (1967); *Vamos a*

contar mentiras, d'Alfonso Paso, i *El cepillo de dientes*, de Jorge Díaz, amb decorats de José Martí Esteban (1968).

Els jesuïtes, que organitzen festivals pro Fontilles tots els anys, solien convidar artistes locals a participar-hi. Així, veurem passar pels escenaris de Gandia i Fontilles el músic brasiler Tony Braid, resident en aquells anys a la ciutat, i Lolita Durá i Fernando Heras, que continuaran muntant els seus espectacles lírics per aquest motiu durant quasi tota la dècada dels seixanta.

En 1965, l'emissora de l'Institut Laboral va deixar de funcionar després que el Ministeri d'Informació i Turisme els notificara que ho havien de fer fins que reberen el nou equip radiofònic que havien decidit enviar-los i que encara estan esperant. Les activitats culturals que portaven a terme tots aquests grups començaven a molestar el règim, que mirava amb preocupació tot aquell reviscolament. Els membres més inquiets de l'emissora promouen noves activitats a l'institut: una tertúlia a la sala de professors on es parla de temes literaris i es fan lectures d'obres de teatre com *A puerta cerrada*, de Jean Paul Sartre; *Esperando a Godot*, de Samuel Beckett, o *Medea*, d'Eurípides, en versió d'Alfonso Sastre. Un cineclub que projecta pel·lícules d'art i assaig i que convoca, a l'octubre de 1964, el Primer Festival de Cinema Amateur, el premi local del qual guanya José Miguel Borja amb el curt *El mayor tesoro*. Es col·labora amb algunes iniciatives, com el Festival Benèfic Pro Preventori Infantil, que munta el ballet de Rosmary, que ja coneixem per les seues actuacions a l'hotel Bayren, i que interpreta entre altres peces *Canción sin palabras*, de Mendelssohn; *Los años 20*, de Cahn Bees, i *Un americano en París*, de Gershwin, amb dissenys de Juan Francés i vestuari de María Pérez. Totes aquestes activitats provoquen les crítiques de molta gent afecta al règim, denúncies i vigilància policial. El grup de l'Institut Laboral, encapçalat per Joan Climent i Adelina Bataller, finalment es dissol, i s'integra en el recentment fundat Ateneo Juvenil, on tindran una major cobertura legal per a fer les seues activitats.

L'Ateneo Juvenil comença les seues activitats a finals de 1965. En 1963 va arribar a Gandia, a treballar en el Banc Exterior, el murcià José Pérez Palmis; a la ciutat va fer amistat amb un grup de joves amb inquietuds culturals i munta amb ells el cineclub Ducal, que programarà diversos cicles cinematogràfics amb la col·laboració de Josep Rausell, Birgit Köster, José Zacarés i altres. Del cineclub ix l'Ateneo Juvenil, que tindrà la seua seu en un local de la Vila Nova de Gandia, que els cedirà, per un lloguer simbòlic, l'exportador gandià José Román. Fins a l'aprovació dels seus estatuts en 1966, sota la presidència de Pérez Palmis, l'Ateneo, que es proposava programar tot un seguit de:

[...] conferencias, exposiciones, recitales poéticos y musicales, concursos, lecturas teatrales y sesiones cinematográficas. (*Ciudad*, núm. 121)

comença les seues activitats amb un concurs de “Christmas” [sic] pel Nadal de 1965, un recital de guitarra d'Andrés Martí, una conferència sobre el “Plan de desarrollo” i un homenatge a Joan Climent.

Al gener de 1966 la policia clausura el local per falta de permisos, i no és fins al juliol de 1966, quan s'aproven els seus estatuts, que reprèn la seua programació cultural amb una conferència del premi Planeta Rodrigo Rubio. Des d'aquest any fins a 1977, quan desapareixerà després d'un temps de poca activitat, i sota les successives presidències de Pérez Palmis, Francesc Moragues, Miguel Pla i l'escriptor Josep Iborra, professor aleshores de l'Institut Nou de Gandia, l'Ateneo es convertirà en l'aglutinador i difusor del món cultural de la ciutat. Hi convergiran la gent del cercle de l'Institut Laboral: Joan Climent, Josep Camarena, Adelina Bataller...; alguns dels membres més actius de les Congregacions Marianes i el Club Gaudeamus de les Escoles Pies: Salvador Rovira, Miguel Ángel Trilles, Lola Miñana..., i Josep Rausell i la seua dona Birgit Köster, el llibreter Josep Ferrer, Josep Piera, Francesc Candela, el pintor Pastor de Velasco, Ximo Vidal...

Els actes que es programen al principi, en 1966, són semblants als que ja s'havien fet fins al moment del seu tancament provisional: alguna conferència, la convocatòria del concurs de "Christmas" per Nadal i d'un concurs de contes que guanya *Records inútils*, de J. Andrés Ferrer Solivares ,en valencià, i *El arroz*, de María Rosa Lledó, en castellà, i la lectura de l'obra de teatre de Benavente *La honradez de la cerradura*.

En 1967, es programen dos recitals poètics, un a càrrec del pintor i poeta Enrique Pastor de Velasco (a la sala d'actes de les Escoles Pies), i un altre de poetes saforencs, en el qual Juan Orengo, Araceli Banyuls, Josep Piera i Joan Climent llegeixen els seus poemes inèdits. Es fan un seguit de conferències sobre els temes més variats: "La teoría de la relatividad", de Salvador Rovira; "La publicidad y sus medios", de Sebastián Denia; "Teatro contemporáneo", d'Adelina Bataller; "El pensamiento de Teilhard de Chardin", de José Pérez Palmis; "Aclaraciones sobre el existencialismo", de Josep Rausell, i "La verdad sobre el espiritismo", de Miguel A. Trilles. I continuen les lectures representacions d'obres de teatre: *Lo que nunca escribió Roberto Martí*, de Pascual Pérez Palmis, germà del director de l'Ateneo; *Historia del zoo*, d'Edward Albee; *La sirena varada*, d'Alejandro Casona; *Asesinato en la Catedral*, de T. S. Elliot, i *Ciugrena*, de Fernando Arrabal.

En 1968, el grup de teatre de l'Ateneo representa *Strip tease*, de Slawomir Mzozek, i *La rosa de papel*, de Valle Inclán, i fa lectures representació de *La colección* i *El amante*, de Harold Pinter, i d'*El soplón* i *Aria, hermana mía*, de Bertolt Brecht. L'entitat inaugura un cineclub al maig de 1968 amb la pel·lícula *Las noches blancas*, de Visconti, i un cicle de cinema txec.

En 1969, es fan recitals poètics sobre Miguel Hernández, Juan Ramón Jiménez i Guillem de Castro. El grup de teatre fa lectures representació d'*El encuentro*, d'Adamov, i de *A puerta cerrada* i *La mujerzuela respetuosa*, de Jean

Paul Sartre. El substantiu “mujerzuela”, que intenta dissimular l’original “puta” de l’obra de Sartre, no aconsegueix el seu objectiu i provoca l’airada reacció de la beateria local, que munta una campanya de denúncies, anònims insultants i difamacions contra els responsables de l’Ateneo, que fa que s’abandonen els assajos de *Ciugrena* i *Los dos verdugos*, d’Arrabal, i d’*El Pelicano*, de Strindberg, mentre esperen que escampe la tempesta.

En 1970, en commemorar el seu cinquè aniversari, els membres de l’Ateneo Juvenil fan un recompte dels actes que han organitzat durant els seus cinc anys d’existència: 71 conferències; 7 recitals poètics; 5 recitals musicals (com un de música moderna a la sala d’actes de l’Institut Laboral a l’abril de 1968, amb els conjunts Boris-Group i Los Cuervos i la cantant Araceli Banyuls, presentada com a intèrpret de la “nova cançó”, que, segons la premsa local, segueix una “línia raimoniana”; un altre el mateix any amb la presentació de les rondalles de les Congregacions Marianes i del Col·legi de les Esclaves); 10 concursos literaris (es convocaven premis de contes i poesia); 13 lectures representacions i cinc representacions de teatre; 58 sessions de cineclub, i una fira del llibre celebrada a l’abril de 1968, i en la qual participaren les llibreries gandianes Bayren, Muñoz, Rico, Ferrer, Mas, Reig i Sesé, i es fan diverses conferències, entre elles una de dedicada a la poesia de Leopoldo Panero.

Pel camí queden experiències com l’estrena de l’obra de Joan Climent *No han florecido los almendros* als salons de Foment en 1967. La crònica de la qual (*Ciudad*, núm. 226), ens diu:

En acto organizado por el Ateneo Juvenil, con la valiosa colaboración de la Sociedad Fomento de Agricultura, Industria y Comercio, se estrenó, el último viernes, la obra de teatro de vanguardia, de la que es autor el calificado poeta y literato local, don Juan Climent, “No han florecido los almendros”, asistiendo a la representación un numeroso y distinguido público, para el que resultó incapaz el salón de actos de la citada institución.

La obra, después de una intervención de acogimiento por parte de Fomento de don José Camarena y una magistral introducción a cargo de la

señorita Adelina Bataller, fue acertadísimamente interpretada por los actores locales, Enrique Gracia, Antonio Casanova, José Pérez Palmis, y María de los Ángeles Moreno, dirigidos por don José Rausell, colaborando Hannelore Benz, Ángeles Albiñana, Miguel Pla, Antonio Montagud, Sebastián Denia y Adelina Bataller como presentadora.

Refiriéndonos concretamente a la obra en sí habremos de deducir por los nutridos y prolongados aplausos del auditorio, que gustó muchísimo, recibiendo los copartícipes, al final de la representación, múltiples y sinceras felicitaciones.

Por nuestra parte afirmamos que nuestra espalda no tocó la silla durante todo el tiempo de la acción, al mantenernos ésta completamente prendidos por su interés. Hilvanar el argumento nos resultaría difícil por el sencillo hecho de que casi no existe en “No han florecido los almendros”, que viene a ser un bello arlequín de brillantes retazos, de notable fuerza expresiva, partiendo poco menos que de soliloquios de los cuatro personajes, muy definidos en escena, que sólo conversan entre sí, diríamos que por casualidad, para refugiarse enseguida en su interior, lo que es ocasión para verter, en un lenguaje y una filosofía trascendentes, los secretos monólogos del yo íntimo, con la sugestión de pertenecer sus confesiones existenciales a los estadios de los que no se habla, traduciéndose en voz alta los particulares silencios, urdiéndolos, inspiradamente en centelleantes y vivos apartes, normalmente destinados entre las gentes al fuero recóndito.

Sugestiva de verdad la experiencia. Entrañable para nosotros al amor de la cordialidad, esta vez compacta, del mundillo local. Otra posibilidad en el cultivo de esta rama artística como es la del teatro, susceptible siempre, a la vez que de entretener, de formar. Válida la vocación demostrada, meritorio el desinterés, relevante la humildad y motivo suficiente para hacer proseguir y alentar entre nosotros nuevas oportunidades de este tipo, evidentemente fructíferas a favor del espíritu, tan asendereado, fugitivo y maltratado en los tiempos modernos.

Nuestra enhorabuena y que se repita.

Les incursions en el món del cinema d'alguns dels inquiets animadors culturals de la ciutat, fent curts en els quals participen actors aficionats locals. Així veurem com en el programa *Cine amateur* del canal UHF de Televisió Espanyola es projecta, en 1968, el curt *La cajita*, escrit i dirigit per Joan Climent, amb música original de Birgit Köster i José Vercher; càmera de Sebastián Denia, i la participació dels actors locals, Enrique Gracia, José Pérez Palmis i Hernán Rausell.

Juan Ignacio Company escriu el guió, dirigeix i produeix alguns curts que resulten premiats en diversos concursos de cinema *amateur*: *Cartas a Juan Español*, amb la càmera de Vicent Peris i l'actuació de Lluís Roman i Betty Krats, primer premi en el 5è. Concurs de Cinema Amateur de Biscaia,

i *Los ojos sin luz*, premi Renteria i premi Kodak en el Primer Festival Nacional de Cinema Amateur d'Elx. L'Ateneo també convoca el seu premi de curts, en el qual resulta premiat *La ostra*, de Ximo Vidal.

Al gener de 1970, patrocinat per l'Aula de Cultura de la Caixa d'Estalvis, actuen a la sala d'actes de Foment, un grup de joves de l'Ateneo, amb el nom de Gremio de Teatro del Ateneo Juvenil. Representen dues obres dirigides per Josep Piera: *Edipo rey*, adaptació de María López Gómez d'un conte d'Avertxenkov, interpretada per Germán Rubio, Miguel Pla, Ximo Vidal i Araceli Banyuls, i *Burul* d'Italo Ricardi, que s'havia estrenat a París en 1968, amb els actors José Luis Maylin i Josep Piera. L'escenografia va ser realitzada per Toni Montagud i Pepe Ribes; la luminotècnia va anar a càrrec de Juan J. García; la maquilladora, Glòria Miñana, i els apunts, Lola Miñana i Ignasi Mora. La premsa deia de la representació:

“Edipo rey” es una breve obra sin complicaciones, de comicidad algo manida, pero no completamente intrascendente. Una crítica a la megalomanía que padece el individuo de hoy que vive en una sociedad saturada de épica y triunfalismo. Este aspecto lo puso en evidencia el retrato de Hitler presidiendo la escena y la parodia de maneras marciales de los personajes burócratas, la secretaria y el ordenanza.

La elección del escenario, a nivel y en medio de los espectadores para “Burul”, la segunda obra, fue un hallazgo. “Burul” consta de dos únicos personajes simbólicos: el opresor, verdugo de negro, con antifaz que le quita individualidad, somos todos, es cualquiera, es cualquiera. El humillado, el oprimido, de blanco, con la cara blanqueada, también innominado e innumerable. Quizás esta simbología plástica es elemental pero es eficaz.

Los movimientos de los dos actores muy bien sincronizados, lo mismo que las luces. (*Ciudad*, 14 de gener de 1970)

El grup va intentar muntar, després d'aquesta experiència, *Oración por un negro asesinado*, d'Arrabal, i *Antígona*, d'Espriu, però per diversos motius, la falta del permís de censura entre ells, la iniciativa no va arribar a bon port.

La participació de l'Aula de Cultura de la Caixa d'Estalvis de València en el patrocini d'aquest acte i d'un munt d'activitats que es fan a la ciutat, és

gràcies a l'interès de Juan Rubio Ureña, director de l'oficina de Gandia de la Caixa en aquells anys. A Juan Rubio se li fa un homenatge en 1970 a l'hotel Bayren, per part de les entitats que han rebut la seua ajuda durant els anys que va estar al capdavant de la Caixa d'Estalvis a Gandia: Club Nàutic, Ateneo Filarmónico, Ateneo Juvenil, Cineclub..., que van fer possible que es pogueren veure un munt de pel·lícules, concerts, recitals i obres de teatre als locals d'aquestes institucions. Per exemple, per la sala d'actes d'una societat tan conservadora com la del Fomento de Agricultura, Industria y Comercio de Gandia, el popular Foment, niu d'exportadors de taronja, constructors i comerciants, habitualment sense gens d'interès en la cultura, gràcies als bons oficis del professor Josep Camarena i al mecenatge de la Caixa per les recomanacions de Rubio Ureña, passen, durant la dècada dels seixanta, entre altres, els espectacles següents:

13-3-1965. Sala d'actes de Foment. *Comandos de humor*, dirigida per P. García. Col·laboren: María Antonia, de *La Voz de Levante*, i Merche, del *Club del Buen Humor*, com a locutores i presentadores; Villena, de *Levante*, dibuixant; J. L. Palmer, de Ràdio Gandia.

23-3-1965 Sala d'actes de Foment. Grup Bululú, dirigit per Antonio Campos.

El retablo de maese Pedro, de Cervantes. *Julio César*, de Shakespeare. *La farsa del castillo*, de Jean Cocteau.

Se encuentra recorriendo España tratando de revivir una antigua técnica teatral consistente en la poli encarnación de varios personajes por un solo actor.

17-4-1965. Sala d'actes de Foment. Secció de cine. Sessió de pel·lícules cedides per les ambaixades de Gran Bretanya i Àustria.

24-4-1965. Sala d'actes de Foment. Films cedits per la Sociedad Comercial Textil y Algodonera de Barcelona.

8-5-1965. Sala d'actes de Foment. Grup de teatre Àgora de Carcaixent. Representa *Fedra*, d'Unamuno. En la publicitat en la premsa es destaca que el grup que ha representat: *Llama un inspector*, de Priestley; *El baile*, d'Edgar Neville; *Luz de gas*, de Hamilton; *Usted puede ser el asesino*, de Paso; *La*

mordaza, de Sastre; *Retablo jovial*, de Casona; *El zoo de cristal*, de Tennessee Williams; *Las cinco advertencias de Satanás*, de Jardiel Poncela; *Las palabras en la arena*, de Buero Vallejo; *Antígona*, d'Anouhil.

5-6-1965. Sala d'actes de Foment. Orquestra Clàssica de València i l'Orfeo Infantil de València.

12-6-1965. Sala d'actes de Foment. Pequeños Cantores de Valencia.

6-11-1965. Sala d'actes de Foment. Coral Polifònica Valentina.

2-3-1967. Sala d'actes de Foment. Compañía de Teatro Contemporáneo de Madrid, María Guerrero. Selecció *José María Pemán y su teatro*. Fragments de: *Las Cortes de Cádiz*, *Julieta y Romeo*, *La Santa Virreina*, *La casa*, *Antígona* i *En las manos del hijo*. Amb María Guerrero, Manolita Navarro, Amelia Muñoz, Luis Zorita i Fernando G. Herranz.

29-1-1968. Sala d'actes de Foment. Compañía Pequeño Teatro. Rosita Yarza, José M.ª Seoane i el narrador Ángel Ignacio Lafuente. Fragments de *Los intereses creados*, de Benavente; *Redondillas*; *Sor Juana Inés de la Cruz*; *La venganza de don Mendo*, de Muñoz Seca; *El caballero de Olmedo*, de Lope de Vega; *La feria de Cuernavaca*, d'Alfredo Mañas; *Qui Ping Sing*, d'Agustín de Foxá; *La vida es sueño*, de Calderón, i *Bodas de sangre*, de García Lorca.

24-2-1968. Sala d'actes de Foment. Recital de la soprano Juana Vicenta Martínez Casanova i del guitarrista Andrés Martí.

13-5-1970. Sala d'actes de Foment. Espectacle de dansa espanyola de María Angélica.

A Oliva, el Centro Cultural Olivense fa una funció semblant a la del Foment o la de l'Ateneo a Gandia. Animat per Ernesto Paulino i Salvador Cardona, organitza conferències, taules redones setmanals (Los martes del Centro), lectures poètiques (Brines, Joan Climent) i representacions teatrals, com *Esquina peligrosa*, de J.B. Priestley, que va causar sensació en representar-se enmig de la sala, sense decorats, dirigida per Pepe Colom, amb els actors Lola Jordà, Maria Puig, Mercedes Doménech, Ángeles

Berbegall, Enrique Colomar, Paco Sanchis i Vicente Verdú. En la revista *Sant'Ana*, de juliol-agost de 1966, es diu de la representació:

Hace tiempo existía en Oliva una agrupación dedicada a poner en escena obras de teatro. La mayoría de sus componentes habían sido reclutados entre los jóvenes de Acción Católica. Dicha agrupación, no guiada por ningún afán de profesionalismo, se deshizo. Ahora, después de varios años de ausencia en nuestro ámbito olivense de una agrupación como aquella, otros jóvenes han intentado que Oliva no carezca de manifestaciones teatrales nacidas en su seno. Y a su entusiasmo y sacrificio debemos agradecer que se nos haya ofrecido la obra de J. B. Priestley, "Esquina peligrosa".

Para dicha representación tuvieron que tomar una decisión valiente: las condiciones acústicas del local, junto con otras necesidades, obligaron a situar la escena en el centro de la sala. Ello trajo como consecuencia, en primer lugar, la ausencia total de decorados. Posiblemente a muchos no les gustase y a otros les produjese la impresión de asistir a una lectura más bien que a una representación. Sin embargo el hecho no es tan heterodoxo ni tan revolucionario como pueda parecer a primera vista. Muchos directores de escena han buscado, precisamente, esta situación y esta ausencia de decorados, con el fin de hacer participar activamente al espectador en la acción de la obra. Por un lado, el espectador siente que no hay barrera alguna que se interponga entre el actor y él. Por otro, obliga a la imaginación a poner lo que allí falta, y, naturalmente, ésta pone cosas o circunstancias que le son familiares. Posiblemente en este sentido le faltasen a la escena mayor cantidad de elementos evocativos. Así pues, lo que en otros surgió como resultado de una búsqueda, aquí surgió de una necesidad.

En segundo lugar, esta ausencia de decorados ejerció enorme influencia en los actores. Estos se encontraron solos en escena. No había allí ningún otro punto de apoyo que disimulase sus errores y, sin objetos en los que apoyar sus gestos ¿qué hacer con las manos; hacia donde dirigir la mirada que no sea al público; cómo sentarse? Sólo unos vasos y botellas con los que jugar. En fin, que tenían que valerse únicamente de sus propios recursos. Por otra parte, la supresión de las tres paredes de la caja escénica obligaba a aquellos muchachos a repartir su atención y sus gestos hacia todas partes de la sala y no hacia una sola, con lo que matización les resultaba imposible. Si pensamos que los actores profesionales, con muchísima práctica escénica, se sienten incapaces de actuar de este modo, valoraremos mucho más el trabajo de estos jóvenes aficionados, muchos de los cuales salían por primera vez a escena. Y a pesar de estas dificultades se desarrollaron bien.

Los chicos actuaron mejor. En ellos se notó una mayor riqueza de gestos y matices, y una mejor colocación en escena. Pero esto no quiere decir que ellas estuvieran mal, aunque se les notaba una cierta trabazón interior, una cierta rigidez en sus gestos, muy propias de quien sale por primera vez a escena.

Y de la obra ¿qué decir? Nada. No pretendo ser, ahora, un crítico literario, sino un testigo de una representación.

Pepe Colom i la nova colla de joves actors d'Oliva col·laboraran amb diverses institucions oliveres formant part dels seus quadres escènics durant els anys seixanta. Amb obres com: *Como hormigas*, de Linares Rivas; *El conflicto de Mercedes*, de Muñoz Seca, muntada en homenatge a l'actor local Vicent Puig el *Lejiero*, que havia faltat aquell any, o *En la ardiente oscuridad*, de Buero Vallejo, amb els actors María Isabel Sanjuán, María Vicenta Monsonís, María Puig, María Arlandis, Rosita Riera, Antonio Arlandis, Francisco Devesa, Vicente Verdú, Salvador Parra, Vicente Puig, Santiago Donet, Vicente Gregori i Antonio Bertomeu.

A partir de 1970 tota mena d'associacions comencen a créixer com a bolets a la comarca. D'una banda, les catòliques; l'Estat franquista, pel fet de ser catòlic, havia de tolerar l'autonomia de l'Església i de les seues associacions, i ja hem comentat que a partir del Concili Vaticà II, bastants dels seus components s'allunyaven, cada vegada més, del règim. Les missions que se celebren a Gandia en 1968 tenen poc a veure amb les celebrades anteriorment. Del moviment que provoquen entre els joves de la ciutat naixen iniciatives com les del Pau Club, que comença les seues activitats a la parròquia de Crist Rei en 1969, amb 250 socis, biblioteca, bar, una sala de jocs i una sala d'actes, i que es proposa organitzar excursions, festes, recitals de música, teatre, conferències i altres activitats esportives i socials, però amb una actitud que té més a veure amb la nova manera de fer que hem vist reflectida en parlar dels escolapis o de la congregació mariana dels

anys seixanta, que de les antigues organitzacions catòliques dels anys quaranta i cinquanta. D'altra banda, un munt d'associacions culturals es crearan i començaran a programar activitats de tota classe pels pobles de la comarca. El Nou Club de Potries, el Club Avant de Xeraco, el grup que s'articula al voltant de la revista *Intent* a Oliva, el Club Excursionista de Tavernes de la Valldigna, els Teleclubs d'Almoines, d'Ador, de l'Alqueria...

La immensa majoria de la gent que forma part d'aquestes associacions s'hi apunten per qüestions "culturalistes". Comparteixen les inquietuds i la curiositat cultural de la resta dels seus membres, però aquest primer "apropament" cultural porta prompte a compartir les mateixes preocupacions polítiques. Els debats i col·loquis que es fan després d'una sessió de cineclub o de la representació d'una obra de teatre; les tertúlies; les revistes i *fanzines* que es publiquen; els recitals de cantants contestataris; la compra i lectura de llibres prohibits en els "apartats" de les noves llibreries que es creen a la comarca..., col·laboren decisivament en l'educació democràtica d'una capa relativament nombrosa de joves i complementen les influències que aquests han rebut i de les quals ja hem parlat: les de la revolta juvenil occidental; tot açò acompanyat d'una radicalització cada vegada més forta contra la dictadura franquista i un creixement més que notable del sentiment nacionalista valencià. S'acostuma a dir que, durant els darrers anys del franquisme, la cultura i el teatre eren excuses per a fer política. Pot ser, però jo pense que és el contrari, que les pràctiques culturals portaven de manera irremeiable a les polítiques. S'entendria millor el que va ser la transició democràtica a la comarca de la Safor seguint la trajectòria de tots aquests grups culturals, de les llibreries (Concret Llibres, Líder i Lletres, a Gandia, i La Fona, a Oliva) i de les tertúlies a la barra de Tano o del bar Tereseta, que a l'apropiació i explicació que n'han fet els poders fàctics i els partits polítics.

D'altra banda, l'aparició de tots aquells grups culturals va suposar l'augment de les activitats de les agrupacions teatrals. Si fins aquell moment es preparaven obres de teatre per a fer-les una o dues vegades en un poble, la possibilitat d'intercanvi amb altres associacions suposava un augment de les representacions i la possibilitat que molts grups que van començar com a aficionats, acabaren consolidant-se i professionalitzant-se, com va ser el cas de Pluja Teatre a Gandia. Com podem veure en el que va passar quan l'embrió del que després seria aquest grup, va muntar una lectura representació d'*El labrador de más aire*, de Miguel Hernández, als locals de l'Ateneo Juvenil:

NUEVO GRUPO DE TEATRO. Ayer por la noche, en la sala Ateneo Juvenil, con un lleno absoluto, se puso en escena la obra de Miguel Hernández "El labrador de más aire" en la que intervinieron varios jóvenes componentes del grupo de teatro libre de Gandía.

En la presentación, efectuada por Pepe Ferrer, se explicó el alcance social del grupo y de la obra que se iba a representar, poniendo en ambiente al público, que premió con grandes aplausos a los que intervinieron como actores.

La representación fue seguida de un coloquio en el que intervinieron varios espectadores. Esta obra será próximamente puesta en escena en la localidad de Xeraco, en el club de jóvenes allí existente. (*Ciudad*, 22 de gener de 1971)

L'Ateneo Juvenil mantenia la seua activitat. En 1971, a banda d'*El labrador de más aire*, va continuar amb la projecció de pel·lícules al seu cineclub, i va organitzar la III Mostra de Cinema Amateur, on destacaren els curts dels gandians Rafael Noguera, *La pesca milagrosa*, i Joan Climent, *La cajita*. Però durant els dos anys següents va anar perdent vitalitat d'una manera evident. El grup que havia muntat l'obra de Miguel Hernández havia començat a representar els seus muntatges a recer d'altres institucions (el Pau Club, la parròquia de Sant Josep...). Alguns dels membres més veterans havien començat a portar a terme les seues activitats en altres àmbits. En

1973 es va renovar d'una manera radical. La nova directiva, encapçalada pel professor Josep Iborra, va canviar el seu nom, a partir d'aquest moment es va dir: Ateneu Juvenil. Organitza cursos de valencià, conferències, un recital poètic de Josep Piera i continua fent funcionar el cineclub. A poc a poc, anirà abandonant les seues activitats, però n'eixiran els promotors de diverses iniciatives que tindran una gran importància en la vida cultural de la Safor, com el Secretariat de l'Idioma o la Coordinadora d'Activitats Culturals de la Safor.

Però ja hi ha altres institucions que prenen el relleu de l'Ateneu. En 1969, Josep Piera i Ximo Vidal fan una lectura del *Romancero Gitano* i del *Poeta en Nueva York*, de García Lorca, a la sala d'actes de la parròquia del Raval, que havia començat a programar teatre i recitals, com un de Pi de la Serra, en col·laboració amb altres institucions. El Pau Club comença a programar diversos actes a la sala de la parròquia de Crist Rei. Es munten recitals d'Ovidi Montllor i del cantant de Gandia, Rafa. Pel seu local passen el grup de teatre La Caràtula d'Elx, que representa *Las aventuras del navegante Colón*, de Gheldedore; el grup Llebeig, de Dénia, que va posar en escena *Farsas contemporáneas*, de Martínez Recuerda, i El Rogle, que fa l'*Homenatge a Florentí Monfort*. Allí mateix, a iniciativa de Joan Climent i José Miguel Borja, que va dirigir el muntatge, es va representar *El Tartufo* de Molière, amb l'actuació d'Adelina Bataller, Birgit Köster, Emiliانا Furió, Andrés Escrivá... I el Grupo de Teatro Gandiense, amb quasi la mateixa gent que havia fet *El labrador de más aire* a l'Ateneu, representa en 1971 *Olvida los tambores*, d'Ana Diosdado. La premsa local diu:

Con **Olvida los tambores** de Ana Diosdado, el grupo de teatro de Gandía ha realizado ya su segundo intento de presentar al público una representación de categoría aceptable. Y esta vez, según opinión de varios, lo ha conseguido. (Ciudad, 13 de març de 1971)

El seus membres conten en una entrevista les seues intencions i propòsits teatrals.

¿Como se formó el grupo?

- Varios de aquí, aisladamente, deseaban organizar un grupo teatral. Nos conocimos unos cuantos e hicimos este grupo.

Lo que creo les interesa es exponer sus problemas.

- No tenemos local apropiado, local tenemos pero no es nuestro, dependemos de una institución.

Unánimemente piensan que les hace falta un director. En cuanto a la finalidad del grupo, hay dos tendencias: los de la primera les interesa el grupo, ante todo para constituir una reunión de amigos que participen en alguna actividad; los otros piensan en el teatro casi exclusivamente como la finalidad del grupo. De todo el grupo, únicamente Amparo Mayor, pretende profesionalizar su afición teatral. (*Ciudad*, 24 de març de 1971)

El grup es plantejava els mateixos problemes que un munt d'agrupacions de les mateixes característiques. Un debat intern entre els que treballaven buscant una acumulació d'experiències personals, que els ajudara en l'exercici de la professió, en un futur en unes condicions diferents a les que vivien en aquell moment, i els que pensaven que fer teatre era una tasca de difusió política i cultural, compatible amb altres ocupacions, com estudiar o treballar en una altra professió.

Després dels dos primers muntatges, el grup, compost per Amparo Mayor, Alícia i Marina Morant, Delfina i Maria Jesús Climent, Gonzalo, Mauricio i Miguel Arbona, Enrique Benítez, Rafa Montagud, Joan Muñoz, Fermín Puig, Pepe Ferrer i Joan Segura, va deixar el Pau Club i va començar a actuar a la parròquia de Sant Josep, del Raval de Gandia, i al Club Terra Jove, que tenia la seua seu al Col·legi de les Esclaves de la mateixa ciutat.

Allí va estrenar: *El retablillo de don Cristóbal*, de García Lorca; *El rabo*, de José Ruibal, i *El adiós del Mariscal*, de Luis Matilla, que van representar en altres poblacions de la comarca.

En 1972, amb *Les farses del ferro calent*, peces del segle XV de l'alemany Hans Sachs, el grup participa i és premiat en el concurs de teatre que organitza la Falla Corretgeria-Bany dels Pavesos, de València, un intent de renovació de la dinàmica teatral dels grups de falla per tal que abandonaren la programació de sainets costumistes, i que, en ser controlat per la Junta Central Fallera de València, va veure avortades les seues intencions en un tres i no res.

En 1974, ja amb el nom de Pluja Teatre, i amb la participació de Maria Josep Gongga, Marina Morant, Aureli Delgado, Josep Enric Gongga, Ferran Martínez, Joan Muñoz, Ricard Ortolà, Maties Peiró, Agustí Timoner i Ximo Vidal, van muntar un espectacle sobre poemes de León Felipe, escrit i adaptat per Joan Muñoz, anomenat *Errante*. Estrenat a Gandia al març de 1974, es van fer una vintena de representacions per diverses poblacions valencianes.

Aquell mateix any, Pluja Teatre s'inscriu com a Grupo de Cámara y Ensayo en l'organisme creat aleshores pel Ministeri d'Informació i Turisme. La relació de membres fundadors era la següent: Maria Josep Gongga, Alícia i Marina Morant, Aureli Delgado, Josep Enric Gongga, Josep Llobet, Ferran Martínez, Joan i Manolo Muñoz, Ricard Ortolà, Pompeu Pasqual, Maties Peiró, Xavier Pérez, Miquel Ribes, Agustí Timoner i Ximo Vidal. En el llistat ja trobem els noms dels cinc membres de la companyia (els germans Gongga, Joan Muñoz, Miquel Ribes i Ximo Vidal) que formaran el seu nucli, quan aquesta es professionalitze un parell d'anys després.

En 1974, el grup havia entrat en contacte amb altres agrupacions valencianes, que formaven part del que havia començat a anomenar-se *teatre independent*: els Pequeño Teatro de València (PTV), UEVO, Grup 49, el Rotgle, L'Entaulat, Carnestoltes, l'Horta, Llebeig..., amb els quals va formar l'Assemblea de Teatre Independent del País Valencià. Eren unes companyies diferents de les que s'havien conegut fins aleshores, i que estaven conquistant el seu àmbit d'actuació pas a pas; disposaven de pocs mitjans de difusió, i patien l'hostilitat dels organismes oficials del franquisme, que només feien que posar-los entrebancs a través de la censura i de les prohibicions governatives, però, a pesar de tot, veien com augmentaven de manera espectacular les seues actuacions gràcies al contacte que tenien amb les nombroses associacions, clubs i grups més o menys organitzats, que els portaven a actuar als seus pobles i locals, i a l'afluència massiva d'un públic jove que estava descobrint en el teatre unes possibilitats expressives com no havien sospitat fins aquell moment.

Gràcies a aquests contactes, Pluja, amb la col·laboració del Club Terra Jove, va programar durant l'any 1974, a la sala d'actes del Col·legi de les Esclaves, un cicle de teatre independent en el qual actuaren, a més d'ells amb *Errante*, el grup Taló d'Aquiles, de Massanassa, que va representar la passió *Jesús muere hoy*; el Grup 49, amb *La rosa de papel*, de Valle Inclán; Harca, amb *Harca*, muntatge col·lectiu, i el PTV, que va posar en escena *Las mariposas*, de Jaime Carballo.

A Gandia havia començat a funcionar el Secretariat de l'Idioma, que pretenia promoure la recuperació del valencià. La seua oficina, al carrer de la Puríssima, enfront de la llibreria Concret i del bar i la pastisseria Tano, era un niu d'agitació cultural i política. El contacte d'alguns membres de Pluja amb el Secretariat (Maria Josep Gonga hi treballava) va suposar un canvi del grup en els seus plantejaments i en el teatre que havia fet fins aleshores.

Seguint les propostes del Manifest del Teatre Valencià (1974), que reivindicava un “teatre valencià fet per als valencians de hui en dia”, que donara a la tradició sainetera el seu just valor històric, i que produïra uns muntatges que reflectiren el país real i els problemes de la seua època, amb un llenguatge correcte i sense castellanismes, provoca el muntatge d’*El supercaminal*, que va marcar una fita en la història del grup. És a partir d’aquell moment quan el grup es professionalitza i comença el seu llarg periple que ja dura trenta anys.

D’*El supercaminal* o *quedarem com Camot* es van fer 131 representacions (es va estrenar a Gandia el 29 de desembre de 1974). Va participar en el Cicle de Teatre Valencià que va muntar la sala València-Cinema en 1975; en les IV Jornades de Teatre de Vigo (1975); en el IV Cicle de Teatre de Granollers (1975), i en la presentació del Congrés de Cultura Catalana de Palma de Mallorca en 1976. El muntatge del qual deia la crítica:

El muntatge de l’obra segueix el criteri de les noves corrents teatrals. És a dir, s’utilitza una barreja de formes d’expressió i mímica, música, balls, allunyats de la fredor del teatre Brechtian en quant a forma, però, no en contingut, que mantingueren en estat d’alegria i participació al públic.

Alguns sketches feien recordar els muntatges del ja famós “Gran Màgic Circus”, grup francès que està a l’avantguarda del teatre europeu i de la representació del “Serrallonga” dels “Joglars”, companyia inclosa en la corrent mencionada. (*Butlletí de la Universitat Catalana d’Estiu*, Prada, 25 d’agost de 1975)

continuava complint les funcions que aquestes representacions tenien a les acaballes del franquisme: reivindicacions d’unes noves formes culturals, però reivindicacions, també, d’unes noves formes polítiques:

¡INSÓLITO! ¿Trescientas personas en un coloquio para abordar un problema social que les concierne? Sí, grande fue mi sorpresa pero lo comprobé con mis propios ojos. Se comentó la obra de teatro que habíamos visto. Se hizo referencia a esa autopista que se está construyendo por la costa. [...] Ocurrió el

sábado por la noche en un pueblo de la Safor, Bellreguard, y tuvo como protagonista al grupo de teatro PLUJA y a todos los que de una manera u otra, nos sentíamos aludidos por las múltiples cuestiones sociales que se habían suscitado. ¿Que pasó allí? Simplemente que se fue más allá de la simple representación. Nadie se conformó con asistir pasivamente a la representación de EL SUPERCAMINAL. Todos participaron en el debate que siguió al espectáculo, con lo que el teatro se convirtió en arma política, eficaz y sanamente utilizada... ¡INAUDITO! Aplausos a esa iniciativa, a ese planteamiento del trabajo artístico. Inolvidable noche en Bellreguard. (Vicente Sanchis, *Deportivo Valenciano*, València, 21 de gener de 1975)

El Secretariat de l'Idioma acull al seu si la Coordinadora d'Activitats Culturals a la Safor, que va prendre contacte amb grups d'Almoines, Bellreguard, Beniopa, Gandia, Oliva, Xeraco i Xeresa. A Gandia, va col·laborar en l'organització d'un dels rituals cívics més habituals del final del franquisme: l'actuació de cantautors. Pi de la Serra, Raimon, Maria del Mar Bonet, Ovidi Montllor, Toti Soler, Lluís Llach..., van passar per la ciutat provocant una catarsi col·lectiva envoltada de banderes, crits reivindicatius i eslògans de tota mena i color, entre els assistents als recitals.

A la Safor apareixen un munt de cantants i grups d'aquestes característiques. Araceli Banyuls n'és la pionera; després de fer les primeres passes a Gandia, anirà a Barcelona, on rebrà el premi Noves Veus 1971. Amb la resta de premiats (10 cantants) muntarà un espectacle musical: *Una de barrets*, amb el qual actuarà a Gandia i a algunes poblacions del voltant. Josep Juan Cabanilles, de Villalonga; Salvador Sebastià i Salvador Soria, d'Oliva; Joan Pellicer i Jaume Costa, de Bellreguard; Tomeu Costa, de Gandia, són alguns dels cantants que actuaran per tota la Safor en els darrers anys del franquisme i primers de la transició democràtica. Els grups de *folk* més destacats de la comarca eren: La Sopa, que arribarà a actuar de teloner de Los Canarios a la sala Gesmil de Gandia; Esperits Errants de Vilallonga, que van actuar a Gandia en presentacions falleres; el grup de *folk* Els Sols,

de la Font d'en Carròs; el grup 13 d'Agost, de Bellreguard, i els grups de l'Institut i Tothora, d'Oliva.

A banda de l'Ateneu Juvenil i dels clubs catòlics Pau Club i Terra Jove, a Gandia, Foment va continuar muntant els seus cicles culturals amb recitals de violí i piano; sessions de cinema; de dansa, com la de Sevan Niketan de l'Índia, i recitals poètics, com el de José Infante, premi Adonis 1971, i el de Josep Piera.

A les Escoles Pies, va començar a funcionar un nou cineclub: Lluerna, que va projectar films de Kubrick, Bergman, Truffaut i altres; a iniciativa dels escolapis actuaren a Gandia, a les sales d'actes del Col·legi Cervantes, a la de les Escoles Pies i a la de l'Institut Nou, Les Titelles de Tereseta, de Mallorca, i els catalans de Putxinellis Claca, de Joan Baixes, que muntaren una versió del *Tirant* adaptada a titelles. A la sala d'actes de l'escola, actuà el grup La Castanya, de Pego, amb *El retaule del flautista*, de Jordi Teixidor.

Als dos instituts de Gandia, animats per professors del seu claustre, es van formar grups d'alumnes que muntaren algunes obres de teatre i col·laboraren en la xicoteta programació que es va aconseguir realitzar a les seues sales d'actes. A l'Institut Vell, van muntar *El busca empleos*, *Concurso de mosqueteros*, *El cura Oliva*, amb Juan Calado, Rafael Martínez, José Pellicer..., i *Mi adorado Juan*, de Miguel Mihura dirigida per Mari Carmen Sanchis, amb els actors Maribel i Rosana Climent, María Luisa López, Ana María Vidal, José i Vicente Benavente, Ricard Ortola, Vicente Cuquerella i Francisco Aparisi. També es van programar actuacions com les d'Araceli Banyuls i *Una de barrets*, l'espectacle musical en què participava; la del cantautor Enric Ortega, i el festival *folk* Gent del País. A l'Institut Nou es va fer *El caballito azul*, de María Clara Machado.

La sala de festes Gesmil, gestionada per l'empresari de Gandia Antoni Climent, *Misteri*, que programava habitualment espectacles de varietats i actuacions de cantants de moda com: Los Bravos, Bruno Lomas, Lola Flores o Los Canarios, també s'atrevia a programar, sense cap mania, des de concursos de grups *pop* i *rock* de la ciutat, com el que van fer al juny de 1971, en el qual van participar les bandes Aquiles, Conclusión-3, Los Cuervos, Globber's i Manzanas Amargas, a festivals de música *folk*, com el de 1972, a benefici del Preventori i en el qual van actuar, Abraxas, 13 d'Agost de Bellreguard i Araceli Banyuls; recitals de Raimon o Lluís Llach, o actuacions de teatre com les de Llebeig, de Dénia, que va representar *La Farsa de Micer Pere Pathelín*; Pluja Teatre, amb *El supercaminal*, o el Grup49 amb *La dansa del vetlatori*, de Manuel Molins.

Però l'autèntica eclosió es produeix a la resta de la comarca. A Xeraco es crea el Club Avant, a iniciativa de Ferran i Batiste Bofí. Programaran conferències, exposicions, cursets de valencià, actuacions musicals, per allí passaran Salvador Sebastià d'Oliva, Andrés Martí..., i funcions de teatre: el grup de teatre de Gandia hi va portar *El labrador de más aire* i algun dels seus primers muntatges i, ja com a Pluja Teatre, *El supercaminal*.

El Centre Excursionista de Tavernes, el Nou Club de Potries, L'Associació Cultural Carròs de la Font i l'Associació Joves Units de Xeresa, fan unes programacions semblants.

A Almoines, a la sala parroquial, es representa un *Auto de la Pasión*, de Lucas Renández, interpretat per alumnes del seminari diocesà; es munta un recital del guitarrista gandià Andrés Martí, i funcions de teatre del Grupo Amistad i el quadre artístic local, que representaren els sainets *De rebot* i *Les últimes orenetes*.

A Bellreguard, es programen un recital de corals, sessions de cinefòrum i teatre (per allí passà inevitablement *El supercaminal*, de Pluja). Un grup de joves (Pura Pellicer; Pura Gregori; Antoni Pastor, futur programador i representant de teatre per tot el país; Salvador Caudeli, que durant uns anys va ser presentador de noticiaris a Canal 9; Salvador Cremades...) formen Baladre, un grup de teatre que representa *Elegía por la guerra*, d'Alberto Miralles, un muntatge sobre poemes de Bertolt Brecht amb cançons d'Araceli Banyuls, dirigit per Josep Piera. L'experiència la recorda l'escriptor de Beniopa en un article aparegut en el llibre de festes de Bellreguard en 1986:

La iniciativa de dur-me a Bellreguard, vingué de Joan Pellicer –“Massa”–, un amic d'aleshores i d'ara. Ell m'hi va fer assistir a un assaig.

L'obra ja se la sabíem de memòria. Anava de guerres i de paus, de Cains, de Vietnams, Hiroshimes... L'acabarem titulant, per això, *Elegía por la guerra*; era com un àlbum d'estampes pacifistes. “Moderns” com érem, i una miqueta “progres” que ens sentíem, preteníem realitzar una aportació a les últimes i que sonara.

Amb els quatre elements que hi havia a l'abast organitzarem l'escenografia i decorats. Al llençol-pantalla del cinema parroquial (retirat al fons de l'escenari) hi projectàrem ombres xineses (un afusellament de fantasmes) i diapositives calamitoses de la guerra, de totes les guerres del segle. De l'escala de fusta de pujar a l'escenari (massissa, amb dos tires de graons), en férem un símbol grotesc del poder (un actor l'escalava altivament mentre la resta, arrossegant-se, intentàvem d'agarrar-lo, talment ànimes desesperades d'un gravat infernal).

Aquest són uns exemples de com no ens gastàrem ni un duro, que no en teníem. Vam fer allò que després els teòrics classificarien, seguint Grotowski, com a teatre pobre: quin remei! Havíem de fer una tragèdia, i l'elementalitat despullada de la caixa tal qual, ens era favorable. Res de decorats pintats, ni maquillatges, ni robes estranyes. Els jocs de llum i l'aparell sonor crearien l'ambient, tot arropant la inexperiència dels actors a nivell de cos i veu. Aquests, actuant també elementalment (vestits amb texans i el pit nu –ells–, amb falda fosca i suèter blanc –elles–) oscil·laven entre la provocació al públic (els imprecaven, els atordien, els qui passaven per la vora) i l'acte estàtic o rítmic; de músiques n'hi hagueren ben variades: d'Albinoni a Pedereki, de la mítica Lili Marlen a unes cançons desgarrades de Núria Espert; de Jonh Lennon i Yoko Ono

al “Je t’aime mais non plus” prohibitíssim. Els llums completaven l’atmosfera. De la claredat blavosa a l’ambient de discoteca, de tot n’hi va haver.

El dia de l’estrena, vespre de Sant Miquel, per festes, el públic acudí massivament a la funció. Si alguns o molts esperaven una comèdia o un sainet, la pobra elementalitat del nostre muntatge els va sorprendre, tant, que passat el desconcert inicial, començaren a aplaudir intensament. El nostre lament jove i progressista, el nostre crit de llibertat, va colpir. Haguérem de fer dos o tres funcions més a Bellreguard i més tard arribaríem a representar-la a Gandia (a la parròquia de Crist Rei) i a València (Dominics).

A Oliva, arran d’uns cursos de valencià que es feren a l’institut, va nàixer el Grup de Cultura Valenciana, que començà a organitzar diverses activitats: col·loquis, conferències, discofòrums i actuacions de teatre i música, i que va crear la revista *Intent* i el cineclub Diàleg.

Al desembre de 1972, van portar al grup La Castanya de Pego, que va representar *El retaule del flautista*, de Jordi Teixidor, als locals de la parròquia de Sant Francesc. Els alumnes de l’institut muntaran al cinema Savoy *La venganza de don Mendo*, de Muñoz Seca.

En 1973, els alumnes de l’institut muntaren les obres *El gat amb botes* i *En el lejano Oeste*, una comèdia musical.

Durant el mateix any, va funcionar el cineclub Diàleg, i es va organitzar un festival *folk* en el qual participaren els grups Tothom, Els Sols, de la Font d’en Carròs, i com a solistes Josep Ma. Ferrer, Juli Sendra, Roser i Salvador Sebastià. Més endavant portaren al cantautor Enric Ortega i organitzaren diverses actuacions de Salvador Sebastià i el grup La Carrasca.

En 1974, alguns dels seus membres muntaren i representaren en dues funcions als locals parroquials de Sant Francesc, en un acte organitzat per Josep Pellicer per recaptar fons per a la institució, el sainet *Geperut i coixo*, amb els actors Mari Lola Pellicer, Concha Terrades, Josep Fenollar, Vicent

J. Mestre i Francesc Sòria, i el monòleg *El sermó de les cadiretes*, interpretat per Josep Pellicer, promotor de l'acte. Actuà de fi de festa el grup La Carrasca.

Animats per l'èxit de la iniciativa, es proposaran fer teatre per tal de recaptar diners per a la institució. Així, representaran el mateix any *El metge a garrotades*, de Molière, i l'òpera rock *Jesucristo Superstar*.

A finals d'any, organitzaran recitals de Lluís Llach i Ramon Muntaner al cinema Savoy d'Oliva, i a principis de 1975, un cicle de teatre valencià, en el qual participen Pluja Teatre, amb *El supercaminal*; Llebeig, de Dénia, amb *La farsa de micer Pere Pathelín* i *La comèdia de la guerra*, i La Castanya, de Pego, amb *Vini, vidi i l'empastró*, un muntatge col·lectiu del mateix grup.

La importància d'aquest esclat politicocultural a la Safor es veurà uns anys després, quan una gran part dels components de totes aquestes associacions entren com a regidors i alcaldes en les primeres corporacions democràtiques, o comencen a treballar com a programadors culturals als seus pobles.

4.-LA FALANGE I L'ESGLÉSIA. UN DARRER INTENT DE REVISCOLAMENT

El conjunt de canvis que es van produir durant els anys seixanta, associats a l'economia; la major mobilitat social de la gent, i els intercanvis culturals que es produïen al si de tota la xarxa d'associacions que es dedicaven a realitzar les seues activitats en l'àmbit públic, va començar a posar nervioses les entitats dependents del règim. L'entusiasme amb què una bona part de la joventut s'havia adaptat a les noves circumstàncies no era compartit per tota una sèrie de religiosos conservadors i de franquistes

convençuts, que van començar a criticar una societat que consideraven hedonista, consumista i alienada, i van intentar reformar-la. En la premsa podem veure de manera constant articles que parlen de: “[...] el límite de lo permisible”; “la moralidad lamentable en las playas”; l’escandalós ús de biquinis a les platges i dels pantalons curts per part dels turistes: “excesivos calzoncillos por nuestras calles” (*Ciudad*, núm. 209), o de l’entrada de menors a espectacles no aptes; fins i tot a Oliva, Acció Catòlica munta una campanya “por una juventud mejor”, en la qual, per avisar dels perills que corren els seus fills, envien 5.000 cartes personals als pares del municipi, i pengen 3.000 cartells per la ciutat. Tot inútil. Ja era impossible tancar les comportes que s’havien obert.

La Falange

El Frente de Juventudes, la Secció Femenina i altres organitzacions falangistes ocupaven una posició totalment subordinada en la societat dels anys seixanta. Si a principis dels seixanta sol muntar activitats que s’adequaven a l’ambient de l’època, com un curs d’idiomes que es fa en la Secció Femenina de Gandia, en 1963, després sols es deixen notar en els actes commemoratius dels “XXV años de paz”. Serà ja en 1971 quan s’anunciarà la nova formació del grup de Coros y Danzas de la Secció Femenina, que farà diverses actuacions per la comarca i col·laborarà en algunes de les sarsueles que munten Lolita Durá i Fernando Heras amb fins benèfics, i en el muntatge de *Borja, duque de Gandía*, que muntarà Gil Albors en 1972 pel IV centenari de la mort del sant, d’una nova rondalla i una agrupació teatral. La rondalla i el grup actuaran en diversos locals de Gandia (sala d’actes de les esclaves, institut vell...). El grup de teatre, batejat amb el nom d’Okapi, va guanyar en 1971 un premi al I Certamen de Teatro para

Noveles, que es va celebrar a les Escoles Professionals de Sant Josep a València. Van representar *El señor de Pigmalión*, de Bernard Shaw, dirigida per María José Iglesias, amb decorats de Salvador Tarrasó i l'actuació de Mari Carmen Gurrea, Mari Carmen Sala, Jesús Juan Clavier, Juan Bautista Segura i Juan Calado. L'obra es va representar a la sala d'actes de l'Institut Ausiàs March, durant la Setmana de la Joventut del mateix any. En 1972, el grup de teatre, ara anomenat El Palleter, va representar en la Setmana de la Joventut el sàinet *Hi ha que tindre caràcter*. A Oliva, als locals de la parròquia de Sant Francesc, la Delegació Local de la Joventut va muntar, en 1974, *Una bomba llamada Abelardo*, d'Alfonso Paso. A pesar dels seus intents, com en 1971, quan la Delegació Local de la Joventut va intentar organitzar i controlar una assemblea local de joves a Gandia, a la qual van acudir joves de les Escoles Pies, Escolàpies, Institut, Centre Excursionista de Gandia, OJE, Club Nova Força de l'OJE i Club Natació Gandia, les entitats falangistes van morir per inanició i van desaparèixer en arribar la democràcia.

Acció Catòlica

Acció Catòlica, almenys a Gandia, quasi havia desaparegut per aquesta època. Sols hi anaven un grup de dones que, de tant en tant, muntaven algun sàinet, més per divertir-se entre elles que per un altre motiu.

A Oliva, en canvi, va funcionar, durant tota la dècada, una companyia d'Acció Catòlica que, dirigida per Dimas Cucart, representava les seues obres al casal de la parròquia de Santa Maria. Junt amb Dimas Cucart, actuaven alguns vells coneguts de l'agrupació de Salvador Soler i nous aficionats més joves: Immaculada Cañamás, Consuelo Morell, Amparín Vengut, Santiago Donet, Francisco Devesa, Paco Just, Vicente Millet, Peris Pericas... Sainets com *La rosella*, que també van portar a Godella, i obres en

castellà com *Los tres valientes* o *El médico a palos*, de Molière, formaven part del seu repertori.

A finals dels seixanta, però, la crisi va començar a notar-se, i Acció Catòlica d'Oliva també va començar a abandonar, a poc a poc, aquest tipus d'activitats.

Encara hi va haver algun intent com el de 1969, quan a iniciativa d'alguns dels membres més joves d'Acció Catòlica, Francisco Devesa, Santiago Donet..., es va intentar formar el Club Jóvenes, enquadrat al si de l'Associació de Caps de Família per a aconseguir “[...] una juventud responsable, sana y alegre dentro de los cauces de la moral cristiana”. Es va crear un club amb tres seccions: Teatre, Esports i Cultura. La secció teatral va formar un quadre artístic que, dirigit per Pepe Colom, va muntar, entre altres, *En la ardiente oscuridad*, de Buero Vallejo, que van representar a Oliva i Pego.

5.- ELS GRUPS AFICIONATS. LES FALLES

La dècada dels seixanta és la del cant del cigne de la sarsuela a Gandia. Durant quasi tota la dècada Lolita Durá i Fernando Heras, acompanyats per la *troupe* d'aficionats locals que actuen amb ells amb el nom d'Agrupación Lírica La Farsa, continuaran muntant almenys una sarsuela a l'any per motius benèfics. Actuaven habitualment a Gandia i al teatre del sanatori de Fontilles. Van posar en escena els espectacles següents:

1961.- *La alegría de la huerta*, de Chueca. En la revista *Fontilles* es diu de l'esbojarrada banda que actua en la sarsuela, formada pels Gonga, Ximo Roig, Femenia..., i dirigida per Ramon Sanz:

El gran cómico que dirigíó la banda musical en “La alegría de la huerta” representada por los gandienses. Estudió muy bien las situaciones para extraer de ellas toda su posible comicidad. Más de un profesional tendría que aprender esta buena lección. Y conste que los chicos de su banda están a escasa distancia de él en mímica y representación. Un conjunto hilarante que nos hizo reír a gusto con sus evoluciones y parlamentos.

1962.- *La del soto del parral*, de Sotullo i Vert. Es va representar a Gandia, Bellreguard, Beniarjó i Fontilles. La revista del sanatori destaca la professionalitat de Lolita Durá i Fernando Heras; l'actuació de Vicent Femenia en el paper del Tio Sabino, i la parella còmica formada per Ramon Sanz i Paquita Bisquert.

1963.- *Los Gavilanes*, del mestre Guerrero. És representada a Gandia, Tavernes de la Valldigna i Fontilles. Amb Lolita Durá, Matilde Juan, Fernando Heras, José Tomás, Vicent Femenia, Jaume Pérez i altres.

Fernando Heras declara en la revista *Fontilles*:

En ningún teatro actúo con tanto gusto y satisfacción como en Fontilles. La decadencia del género lírico hizo que muchos nos apartáramos del teatro. Hoy en día solo canto por y para vosotros, mis queridos enfermos.

1964.- *Bohemios* i *El tambor de granaderos*, de Chapí. Es va representar a Gandia i Fontilles. Amb Matilde Juan (tiple), Fernando Heras (tenor), Lolita Durá (segona tiple). Conchita López, Rosita Femenia, Anny Giménez, Vicent Femenia, Jaume Pérez, José Catalá, José Gimeno. Apuntador: Sr. Micó. Orquestra UAMS. San Francisco de Borja, dirigida per Francisco Juan i Juan Vercher.

1965.- *Los claveles*, del mestre Serrano, i una fi de festa en la qual actuaven Matilde Juan i Arturo Tormo. Van fer funcions a Gandia i Fontilles. Amb Lolita Durá, Fernando Heras, Vicent Femenia, Jaume Pérez...

N'hi ha notícia a Tavernes de la Valldigna, que actua a Fontilles en 1966.- La revista *Fontilles* anuncià que actuaria Fernando Heras acompanyat per la Banda de Música de Gandia.

Mentre la sarsuela vivia els seus últims dies de relativa glòria a Gandia, a la resta de la comarca hi havia grups d'aficionats que muntaven tota una sèrie de típics sainets als seus pobles.

1961; a la Font d'en Carròs, on munten *La bella historia de Belén* “siguiendo la tradición de costumbre...” en 1965; a Palma, on representen el sainet *Els envenenats* el mateix any; a Vilallonga, on un grup local representa en les Festes de la Verge de la Font, *Colombaire de profit* i *Pepeta bona*, en 1972; a la Platja de Venècia, de Gandia, on un grup local representa per les seues festes *Colombaire de profit* el mateix any; a Beniopa, on el seu quadre artístic munta una sèrie de sainets: *Nelo Bacora*, *Colombaire de profit*, *Deixa'm la dona*, *Pepet*, *Sels de novençà...*, i a Bellreguard, la gent més jove del grup que actuava als anys cinquanta, Elena la Carnissera, Patro Ballester, Reme Llorca, Pepito el Gineret..., continuaren amb la seua afició interpretant sainets i quadres de sarsuela.

A Gandia, les falles s'adapten a allò que els demana la societat en què viuen, les emissions falleres acaben en 1967, per no considerar-les “adequades” als temps que corren. En canvi, es programaven obres de teatre i sarsueles en les presentacions falleres. En 1961 la companyia La Farsa representa *Amor per agraïment*, i en 1962 es porta la companyia de sarsueles de Francisco Bosch, que representa *La rosa del azafrán*. En el setmanari *Ciudad*, del 12 d'octubre de 1963, es diu:

Se rumorea que ciertos artistas teatrales de la localidad han leído el propósito en tres actos titulado “Esperpento fallero”, de cuya letra es autor José Armiñana, premio de teatro de los Juegos florales de Valencia, y de la música, el conocido maestro afincado en nuestra ciudad don Miguel Villar. Se sabe que el

citado apropiado es una zarzuela exclusivamente fallera y que Dios mediante será representada en el teatro Serrano en el acto de presentación de las señoritas falleras de Gandía.

En els anys següents, la tònica continuarà sent la mateixa:

1964. Març. Teatre Serrano. Presentació de la fallera major: *Abandonà en un vagó de tercera*, d'Artur Casinos.

Però de sobte, imitant la bona societat gaudiana que va a les sales de festa a la platja i a veure els Festivals de España, les falles van començar a canviar les fi de festes de les seues presentacions.

1965. Març. Teatre Serrano. Presentació de la fallera major. Compañía Arte Español, de María Teresa Méndez i José Albert. *Un drama de Calderón*. Producció del Teatro de la Comedia.

1966. Al parador faller muntat al final del passeig. Companyia de la Junta Local representa *El tío estraperlo*, J. Morante Borràs.

1967. Març. Teatre Serrano. Fi de festa de la presentació de la fallera major. Espectacle de varietats amb Julia Díaz, Pepe Márquez, Marichela, Tommy Castel's, Los Diapason's...

1968. Febrer. Teatre Serrano. Presentació de les reines falleres. El quadre artístic de la Falla de Corea representa *Lleves eixos pantalons*, de Jesús Morante.

1969. Març. Teatre Serrano. Sainets pel quadre artístic de Corea.

1970. Març. Cinema Torreón. Fi de festa de les comissions en la presentació de les falleres majors, i un festival infantil en la de les infantils.

1971. Març. Cinema Paz. Fi de festa de les comissions en la presentació de les falleres majors, i un festival infantil en la de les infantils.

1972. Març. Cinema Paz. Antologia del mestre Serrano, per la UAM San Francisco de Borja i el seu orfeó, dirigits pel mestre Juan Vercher, en la presentació de les reines majors. I l'obra de teatre *Las hadas viajan en calesita*, de la companyia Sambori de València.

1973. Març. Cinema Paz. Presentació reines falleres. La companyia lírica del Teatro Patronato de València representa la sarsuela *La Gran Vía*. Fi de festa infantil en la de les reines infantils.

1974. Febrer. Cinema Paz. Presentació reines falleres. Va actuar el grup Nuestro Pequeño Mundo. Fi de festa infantil en la de les reines infantils.

1975. Febrer. Cinema Paz. Presentació reines falleres. Fragments de sarsueles interpretats per l'Orfeó Alicante, de la Caja de Ahorros del Sudeste. Festival infantil amb Kiko Ledgard en la de les reines infantils.

Grups de sarsuela i teatre de fora, grups musicals de moda, alguna primera figura de les varietats o fi de festes muntades per les mateixes comissions, que començaran a emprar per primera vegada els *play back* en el muntatge dels seus números musicals, seran la tònica de les presentacions durant aquests anys.

La bona notícia dins del món faller serà el retorn de les emissions falleres en 1974 i la irrupció de les cavalcades a partir de 1973, i cavalcades vol dir, en les falles, comparses, sàtira i crítica social en un ambient carnavalesc i parateatral.

Però hi haurà dos casos especials entre les comissions falleres. Per una banda, caldrà destacar la gran activitat d'una agrupació, la de la Falla de Corea, on els veterans que ja hem citat en parlar de diverses formacions locals, els Ximo Roig, Ximo Gonga, Ramon Sanz i altres, no deixaran d'actuar durant tota la dècada dels seixanta; per l'altra, el naixement del

grup Sotavent, del Grau, una jove formació que, formada en 1970, primer com a grup parroquial i després vinculat a falles, tindrà una gran activitat durant anys.

Al desembre de 1964, la comissió de la Falla de Corea lloga els locals on inaugura la seua llar fallera. En disposar d'una sala d'actes dotada d'escenari, el seu quadre artístic, que havia estat fent teatre en diversos locals des de 1963 per recaptar diners per a la falla, es troba amb un local estable on assajar i fer les seues representacions d'una manera més còmoda. A la llar es faran balls amb conjunt tots els diumenges; per allí passaran les bandes locals i forasteres més famoses: Los Cuervos, Los Duendes, Los Ronis, Els Bons Xics, Los Preston..., amb la música dels quals es podia ballar al mòdic preu de trenta pessetes sense dret a consumició. També es programaran funcions de teatre quasi cada setmana. Durant uns quants anys la falla tindrà una forta font d'ingressos per aquestes activitats. A principis dels setanta, aniran perdent força per la proliferació de discoteques i sales de festa que canviaran els hàbits dels joves, en un cas, i per la retirada per qüestions d'edat dels actors més vells, o en casar-se i disposar de menys temps o anar-se'n del barri, els més joves, que el quadre artístic va anar abandonant, a poc a poc, la seua gran activitat teatral.

El grup de Corea podria ser el paradigma dels grups aficionats que durant anys van mantenir una tradició teatral estesa per barris i pobles. Van començar a fer funcions, a recer de les festes del carrer Joan de Ribera, a patis de cases privades; alguns dels seus membres van formar part de les diverses formacions que van anar creant-se a Gandia i de les quals ja hem parlat: Talia, Esplai, La Farsa...; i després, quasi convertida en una companyia estable al seu local, no van deixar de complir amb el ritual social que va suposar l'activitat d'aquest tipus d'agrupacions durant el segle XIX i bona part del XX. Els actors, provenien quasi tots de les classes populars de la

societat, i trobaven una forma de reconeixement i gratificació social en aquesta mena d'activitat. Mirem el cas dels actors que hem anomenat i dels que formaren després la companyia de Corea: Ximo Roig, havia estat ferroviari; Ximo Gongga, barber; Ramon Sanz, botiguer de mobles; Enrique Gracia i Jaume Pérez, administratius; Vicent Femenia, mecànic d'automòbils; el senyor Micó, que feia d'apuntador, jubilat; Roberto Martínez, empresari d'ultramarins; Salvador Escrivà, manobre; Empar Brotons treballava a casa i després va tenir una floristeria; Rosa Mari Ferrer era dependenta; Paquita Cucart, administrativa..., tots ells dedicaren les seues hores lliures per representar els seus muntatges a la gent del seu barri. De fet, van mantenir l'hàbit de veure teatre en capes de població, les que formaven els seus veïns, que habitualment donaven l'esquena al fet teatral i que, a la fi, van acabar decantant-se pel cinema i la televisió. Però mentre va durar l'experiència, i actuant en presentacions falleres i als seus locals, van representar un gran repertori de sainets per als seus conciutadans: *La cançó de la vida i Lleves eixos pantalons*, de Jesús Morante; *La demanà de la núvia*, d'Estanislau Alberola; *Una sogra de castanyola*, d'Escalante; *Pare vosté la burra, amic!*, de Felip Melià; *Fora, baix!*, de Manuel Hernán Cortés; *Cavallers, visca la vida!*, d'Artur Casinos; *El vigilant de la placeta*, de Carles Quevedo; *Nelo Bacora*, *Per la fam d'heretar* i *Un fallero més*, de Peris Celda; *Colombaire de profit* i *Lo que fan fer les dones*, de Barchino; *Pilar i Micalet*, *Pulmonia triple*, *Sels de novençà*, *De rebot* i *Amor per agraïment*, entre altres.

Al Grau de Gandia, el grup d'aficionats que havia actuat a finals dels cinquanta a benefici de la parròquia, va continuar amb les seues activitats fins ben entrats els seixanta. Actuaven al Grau, a Gandia i a Fontilles. Dirigits per Rafael Bigné i amb actors com Matilde Bigné, Nieves Torres, Pepita Simó i Francisco Vilches, van representar sainets com *L'egoisme d'una sogra*, *Tenorio a la força*, *Al més listo li la peguen...* A principis dels setanta aquest

grup havia desaparegut. Va ser aleshores, quan a iniciativa d'Andrés Martí, que va ser el seu primer director, i Josefina Lázaro, un grup de joves va formar el Grup Teatral Parroquial del Grau, que van batejar posteriorment amb el nom de Sotavent. El quadre artístic, format per Suni Borrull, Rosita Martí, Pura Pellicer, Maribel Pasqual, María Ramos, Isabel Vila, Joaquín Borredá, Antoni Hernández, Salvador Fort, José Fuster, Andrés Martí, Vicent Joan Mascarell, Miguel i José Francisco Pellicer, Fernando Reinau i Antoni Rodríguez, va començar muntant sainets com *Nelo Bacora*, *Sels de novençà*, *Pilar i Micalet*, *Als bous de Castelló...*, que van representar a Ador, Castelló de Rugat, Potries, el Grau, Gandia, i en algunes presentacions falleres d'altres comissions de la ciutat. El grup va ser premiat, en 1974, amb el segon premi del Certamen de Teatre en Valencià que ja organitzava la Junta Central Fallera, amb l'obra de Nicolau Bela, traduïda per Rodolf Sirera, *Les claus d'argent*.

Sotavent es va convertir en el grup més veterà dels que es crearien i continuarien actuant al voltant del món faller de Gandia.

A Oliva, al voltant de les falles, que havien començat a plantar-se a finals dels cinquanta, van començar a sorgir agrupacions de teatre aficionat, dirigides i animades per vells coneguts del món teatral local com Salvador Soler i Pepe Colom. Les actuacions es feien als locals de la parròquia de Sant Francesc, on es van fer els primers certàmens de teatre de falles en 1972 i 1973, i a l'“Hogar” dels jubilats. El repertori estava format pels habituals sainets valencians.

QUART ACTE.

LA TRANSICIÓ

(1975 – 1982)

El 20 de novembre de 1975 va morir Franco. A partir d'aquell moment vam assistir a un ràpid procés de transició política: en molt poc de temps es va desmantellar la dictadura franquista i es va instaurar un règim democràtic. Les portes per a l'arribada de la democràcia semblaven obertes de bat a bat, però, durant uns quants anys, es va viure una situació política crispada, convulsa i radical, que va marcar una època coneguda com *la transició*. Són els anys que corren entre la mort de Carrero Blanco i l'aparició d'unes iniciatives polítiques del règim, conegudes com *l'esperit del 12 de febrer*, que semblaven anunciar la seua progressiva liberalització, i l'intent de colp d'estat de febrer de 1981 i les eleccions guanyades pels socialistes en 1982.

El primer Govern de la monarquia de Joan Carles I va ser continuïsta. Arias Navarro, el darrer cap de Govern franquista, va ser confirmat en el càrrec pel rei, però el seu Govern es va mostrar incapaç de dur a terme cap mena de democratització. La creació de plataformes democràtiques, com la Taula de Forces Polítiques del País Valencià, en 1976, on s'aplegava tota l'oposició al règim, les manifestacions i les vagues, van posar en marxa un ampli moviment de masses que va desbordar per complet les limitacions del sistema. El franquisme ultra va intentar barrar el pas a la democràcia a força de violència. Dels fets de Montejurra a la mort de cinc obrers a Vitòria a les mans de la policia, de l'assassinat dels advocats de CCOO al carrer Atocha de Madrid a l'intent colpista de Tejero i Milans del Bosch del 23 de febrer de 1981, de les agressions feixistes de tota mena als partidaris de la democràcia a la batalla de València pels símbols i la llengua, tot van ser intents per acabar violentament amb l'avanç de les forces democràtiques. La impossibilitat d'aconseguir-ho va fer que, en el període de la transició, les grans "famílies" franquistes, davant del perill de la seua destrucció, acceptaren una reforma pactada.

No serà fins al Govern de Suárez, a partir de juliol de 1976, quan es va produir el desmantellament legal del franquisme i es van establir les bases jurídiques de la transició cap a la democràcia. La reforma política va ser possible després d'un procés complex, ple de negociacions amb les "famílies" franquistes. La legalització dels partits de l'oposició fou un pas bàsic per a l'establiment d'un sistema democràtic.

El 15 de juny de 1977 es van celebrar les primeres eleccions democràtiques des de la Segona República. Les Corts sorgides de les eleccions van ser les encarregades d'elaborar una nova Constitució, finalment aprovada el 1978. Fins a la victòria socialista en 1982, van tenir lloc les eleccions generals de 1979 i, el mateix any, les primeres eleccions municipals democràtiques des de la Guerra Civil.

Molts dels que s'havien implicat en els anys seixanta i setanta en tot el moviment social que hem comentat en el capítol anterior ho havien fet orientats per un compromís cívic que comprenia tant la dissidència política com la crítica social; a més, els que participaren en aquestes associacions s'acostumaren a l'exercici efectiu de la seua llibertat, s'hi habituaren, i van desenvolupar la seua disposició per a exercir-la. No és estrany que quasi tots els seus dirigents es dedicaren a la política en arribar la democràcia, passant a formar part dels quadres dels partits polítics recentment legalitzats, o sent elegits diputats, regidors i alcaldes en les successives eleccions que es van realitzar.

Açò va provocar que tota la sèrie d'associacions que s'havien creat durant els darrers anys del franquisme desaparegueren o deixaren les seues activitats sota mínims, sobretot a partir de les eleccions municipals de 1979. Havia arribat l'hora de la política institucional i la programació cultural va començar a anar de la mà dels departaments de cultura dels ajuntaments.

Mentrestant, en els primers temps de la transició, de 1975 fins que arriben aquestes eleccions locals, els actes culturals carregats de sentit polític són els que dominen el panorama de la comarca. Sobretot els recitals, els aplecs, les trobades i els concerts. És l'època daurada de tota una sèrie de cantants i formacions, que no deixaran d'actuar en unes representacions que tenen més una funció de catarsi col·lectiva que artística. Els valencians Els Pavesos, Al Tall, Lluís el Sifoner, Lluís Miquel i Els Quatre Z, Paco Muñoz..., i els clàssics Raimon, Ovidi Montllor, Lluís Llach, Maria del Mar Bonet, La Trinca, Quico Pi de la Serra, Pau Riba, Sisa..., actuen sense parar per tots els pobles de la Safor: Tavernes, Xeraco, Gandia, Bellreguard, Oliva, la Font d'en Carròs..., de tant en tant se n'organitzen algunes de bones en topar amb les autoritats competents.

En 1975, en un concert de Raimon al cinema Torreón de Gandia, la policia deté i multa, amb 100.000 pessetes d'aquell temps, Ximo Vidal, de

Pluja, per arreplegar firmes demanant la unitat de la llengua. El mateix any, la Companyia Elèctrica Dharma fa un concert semiclandestí a la Drova, al xalet de Salva Ferrando, en haver de suspendre un recital. El mateix li passa a Pau Riba en 1976, que acaba fent un concert per a uns quants amics en una casa de Marxuquera. Però el gran “cacau” és el que es va muntar aquell mateix any en suspendre les autoritats governatives les primeres Sis Hores de Música i Cançó a la Conca de la Safor, que havien de celebrar-se a Gandia. Els milers de persones que havien arribat de tot el país per assistir a la trobada es van manifestar per la ciutat durant hores enmig de càrregues de la guàrdia civil i la policia nacional, els tristament famosos *grisos* d'aleshores, que mai havien aparegut fins aquell moment per Gandia.

Pluja Teatre solia col·laborar en bastants d'aquestes celebracions. En 1975, per exemple, va muntar un *happening* per animar la festa del lliurament dels Primers Premis literaris la Safor, que es van celebrar als locals de Foment, a Gandia, en resposta a l'estat en què havien caigut els premis Ausiàs March.

En 1977, va muntar un espectacle titulat *Tófol Rosca*, contra la construcció de la central nuclear de Cofrents, per al macroconcert Gran Festa la Manta al Coll, celebrat a l'estadi Guillermo Olagüe de Gandia. S'escenificava, amb l'ajuda de balons gegants, grans figures de cartó, nans i gegants, la construcció d'una central nuclear que acabava destruint un territori. *Tófol Rosca* també es va representar en L'Aplec de la Valldigna, celebrat al camp de futbol de la Vall de Tavernes. En 1978, va representar algunes escenes del seu espectacle *Sang i ceba* en els aplecs de la Muntanyeta dels Sants, de Sueca i de Daimús.

Aquell mateix any, va muntar *La llengua de don Cabolo*, un espectacle sobre la diglòssia i d'altres problemes de la nostra llengua, que es va

representar en l'Aplec Cultural Cursos Carles Salvador de Gandia i en la fi de festa de la presentació de la fallera major de Gandia al cinema Paz al febrer de 1979. En aquell mateix any, un esquetx escrit pel grup per a l'espectacle de L'Entaulat *Mort el gos, queda la ràbia*, que portava com a títol *Roda la Mola Sanjuerga se'n va a escola...*, va ser prohibit per la censura, sota amenaça de presó per als seus autors si es representava, per criticar fortament l'exèrcit espanyol. Encara estava ben prop el cas de *La torna* i els Joglars, que van ser empresonats pel mateix motiu: criticar l'estament militar espanyol en plena època de la transició democràtica.

Als pobles de la comarca, continuen programant-se espectacles de tota mena, a banda dels aplecs i les trobades. A la Font d'en Carròs, Jesús Puig Noguera, Vicent Camarena i Pilar Gregori funden l'Associació Carròs, que organitza un seguit de conferències, munta un cineclub i programa teatre i actuacions d'Els Pavesos, Al Tall, Paco Muñoz i Salvador Sebastià.

A Xeraco, l'Ajuntament i el Club Avant comencen a organitzar conjuntament les festes. En 1978, porten a Al Tall i Els Pavesos. En les eleccions municipals de l'any següent, el Club Avant denuncia el vandalisme que ha patit en arrancar-los cartells i cremar-los les banderes que penjaven de la seua seu. Després de les eleccions municipals, els membres del club que han guanyat les eleccions, presentant-se en diverses formacions d'esquerra, programaran sense entrebancs les festes i les activitats culturals del poble. La Caràtula d'Elx i Pluja Teatre seran els primers grups que actuaran contractats pel nou ajuntament democràtic.

L'associació Amics de la Valldigna, continua les seues activitats a Tavernes. Després de les eleccions municipals, la corporació d'esquerres comença a programar teatre a la sala d'actes de l'institut.

Hi ha bastants poblacions on els nous ajuntaments comencen a programar setmanes culturals. Per Ròtova passen Pluja Teatre, amb *Dóna'm la lluna*, i L'Entaulat. Els de Beniarjó, Llocnou, Xeresa..., també munten les seues setmanes culturals.

A Oliva, el Club Diàleg acaba les seues activitats en 1980. La Fira i Festes comença a incloure en la seua programació les formacions musicals i teatrals que fins aquell moment havien hagut d'actuar en clubs i associacions culturals. Arriben Els Pavesos (1975); Un festival de cançó valenciana (1976); *La pau retorna a Atenes*, de Rodolf Sirera, pel Grup de Teatre d'Alzira (1980), i *Quatre històries d'amor per a la reina Germana*, de Manolo Molins (1981).

Bellreguard és un cas especial. El grup de joves que havia format Baladre, i altres amics del poble que es movien al voltant de l'Associació Cultural de Bellreguard, organitza activitats culturals sense parar; porten *L'hort dels cirerers*, de Txèkhov, del grup Carnestoltes (1975); *La dansa de la llança de paper*, PTV (1976); *Sang i ceba*, de Pluja Teatre (1977); el grup Alimara (1978); *Dóna'm la lluna*, de Pluja Teatre (1979)...

Però el més destacat són els quatre aplecs que munten al camp de futbol municipal per arreplegar diners per a la construcció d'una casa de cultura al poble. Amb el que es va recaptar es va començar el procés de construcció del que hui és l'edifici de l'Ajuntament i Casa de Cultura, i que ha provocat que a hores d'ara Bellreguard siga un referent quant a la programació cultural en relació amb els seus habitants, per a tot el país.

El primer aplec es va fer en 1978. Presentat per Toni Pastor, davant de 4.000 persones, van actuar Pi de la Serra, Pau Riba, Cotó-en-pèl i Els Pavesos.

En el segon aplec (1979), van actuar la Companyia Elèctrica Dharma, Sisa, Al Tall, Lluís Miquel i Els Quatre Z i la banda de Bellreguard.

En el tercer (1980), de nou la Companyia Elèctrica Dharma, Lole y Manuel, Gato Pérez i Pernil Latino, Pep Laguarda i la banda de Bellreguard. Hi assistiren 10.000 espectadors.

En 1981, es va fer el quart i últim. Davant de 12.000 persones, van actuar l'Orquesta Mondragón, Pep Laguarda, Manzanita, Núria Feliu, Pluja Teatre i la banda de Bellreguard. Pluja va muntar un *happening* d'animació per al macroconcert, que s'havia batejat amb el nom d'*Anem de festa*, amb accions amb globus, música en directe, grans formes de goma espuma, balons gegants i bengales enceses que s'enlairaven arrossegades per globus de gas.

A Gandia, la programació cultural va en funció de la situació política; en 1975, per exemple, davant els nous aires democràtics que s'albiren, el darrer ajuntament franquista programa per la Fira *El supercaminal*, de Pluja Teatre; *Un enemigo del pueblo*, d'Ibsen, per la companyia Tirso de Molina; el musical *Gospel*, i *La quinta de don Juan*, de Gil Alborg, per la companyia Guillem de Castro.

En les fires de 1976 i 1977, es programen festivals infantils, i les sarsueles *Los gavilanes* i *Luisa Fernanda*, de la Companyia Titular del Teatre Romea de Barcelona. Aquest darrer any ja actuen Els Pavesos.

En 1978 actuen Lluís el Sifoner, Cuixa i Aplec. Però de teatre, sols la Falla del Jardinet representa al carrer el sàinet *La mora valenciana*.

En 1979, arriba un nou ajuntament democràtic i vol fer-se notar, per això programa grups com L'Entaulat, Els Germans Poltrona, Magia Potagia, PTV, El Mirall i El Teatrí, que actuen pels carrers de Gandia. Lluís el Sifoner, Cotó-

en-pèl i Toti Soler; la sarsuela *La del manojo de rosas*; *Dóna'm la lluna*, de Pluja Teatre, i el quadre artístic de la Falla Jardinet, que representa el sainet *Per les festes de les falles*.

En 1980, es programen els grups infantils Titirijoc, Protocolo i Los Duendes. La Falla del Jardinet fa *El debut de Col-i-flor*.

En 1981, vénen al cinema Paz, *La dama del mar* d'Ibsen, de Teatres de la Diputació, amb Vicente Parra, i el Real Ballet de Cámara de Madrid.

En 1982, sols se celebra un festival de sainets al Palau Ducal. Es representen *La demanà de la núvia*, *Geperut i coixo*, *Quelo xufeta* i *Rics improvisats*.

A partir d'aquests anys, amb l'arribada al poder dels socialistes a Gandia, la programació cultural de la ciutat patirà un canvi radical.

1.- EL TEATRE PROFESSIONAL: PLUJA TEATRE

Pluja Teatre, que s'ha professionalitzat a partir del muntatge d'*El supercaminal*, continua muntant obres durant aquests anys. Pluja formava part del que s'ha anomenat *teatre independent*, un teatre que funcionava amb una filosofia que es podia resumir en la utilització de formes col·lectives de treball i funcionament, que pretenia arribar a nous públics, que intentava moure's en circuits fora del teatre comercial, i que a nivell estètic, cultural i polític, buscava una ruptura clara amb el teatre a l'ús d'aquells anys. Els muntatges de Pluja en l'època de la transició van ser:

Sang i ceba, estrenada a Bellreguard (la Safor), el 9 de juny de 1977, de la qual es feren 166 representacions. Els actors van ser: Elena Buchó, Maria Josep Gongga, Marina Morant, Josep Enric Gongga, Rafa Montagud, Joan Muñoz i Ximo Vidal. Va participar en el VI Cicle de Teatre de Granollers

(1977) i en la Mostra de Teatre Valencià que es va celebrar a la sala El Micalet de València (1978). La premsa va dir del muntatge:

“Sang i ceba”, un teatre valencià possible. “El supercaminal” tractava del present, i “Sang i ceba” se situa als anys trenta. Però el passat és només el recurs per tal de parlar de problemes encara actuals. Els dies de la república en un poblet de la Safor serveixen de fàbula sobre un avui en crisi. Però tot això és envoltat d’un món folklòric en el millor sentit del mot, fins i tot surrealista. Un poc com el *Amacord* de Fellini. (R. Ventura Melià, *Avui*, Barcelona, 2-I I-1977)

Des del punt de vista de la fàbula, SANG I CEBA es situa, més que en el sainetisme, en les proximitats de cert neorrealisme, concretament el de Pietro Genni de *Un maledetto embroglio*. L’obra està en general ben construïda, amb escenes de valor i ingeni desiguals, i amb moments de sana comicitat amb que el públic del “Micalet” va connectar favorablement. Aquest costumisme supera amplement els estrets límits petit burgesos del sainet: les incursions encertades de fragments del *Virgo de Vicenteta* i l’*alcalde de Favara* hi tenen un valor revulsiu superior al del sainet original, ja que els seus elements obscens estan al servei d’una línia dramàtica més funcional. (Cèlia Camps, *Cartelera Turia*, València, del 24 al 30 d’octubre de 1977)

Dóna’m la lluna, estrenada a Pego el 27 de juliol de 1979. Es van fer 154 representacions. Actors: Maria Josep Gongga, Josep Enric Gongga, Miquel Ribes i Ximo Vidal. Va participar en el I Cicle d’Autors Valencians, Sala Escalante de València (1980). I Campanya d’Animació Cultural de l’Ajuntament de València (1981). Mostra de Teatre i Música, Torrent (1981). IV Cicle de Llengua, Història i Cultura al País Valencià, Alacant (1981). Mostra Cultural del País Valencià, Alcoi (1981).

No hi haurà, possiblement, al País cap grup de teatre que –com el Pluja– se l’haja recorregut de nord a sud (de Morella a Crevillent, per posar fites). I això en quatre anys curts i amb dos muntatges successius (**El supercaminal i Sang i ceba**), que han gaudit d’èxits ben estimables, fins el punt que continuen ben vius a la memòria de tots els aficionats valencians. Ara, de l’estiu ençà, aquest grup ens presenta el seu darrer espectacle, **Dóna’m la lluna**, suggeridor tant pel contingut “per se” com per títol, ambiciosa crida a trencar-hi una mica amb tantes i tantes reivindicacions “possibles”.

L'espectacle s'articula entorn a un esquema formal semblant al de **Sang i ceba**, que tanta i tan gran acceptació va tenir en el públic, fins el punt d'arribar a ser, més o menys, un "best seller". La procedència, tanmateix, dels materials embastats i la de dos o tres grans motius (gairebé anècdotes teatrals en el sentit més estricte del terme) és molt altra, i marquen una inflexió notable en el quefer dramàtic del grup. En **El supercaminal** –recordem-ho– hi existia el tractament d'un tema de la més punyent actualitat mitjançant materials de la cultura teatral tradicional valenciana; aquesta direcció es va veure reforçada a **Sang i ceba**, on la visió "històrica" del tema donava peu encara més a la manipulació de materials fortament arrelats no sols en el nivell teatral, sinó, també en altres d'allò que pot rebre el nom de "cultura popular". Ara, però, la recurrència a materials actuals, d'una –si així es vol– naixent cultura urbana contemporània, s'hi veu complementada per la recerca de fonts molt menys localistes (des de l'humor negre del començament als jocs de màgia de les acaballes), tot configurant un espectacle fortament original i sorprenent. En el mateix ordre de coses, la mateixa iconografia a la que recorre l'escenografia (i que va d'una Dama d'Elx guaitada per Groucho Marx a una Marilyn no menys atentament examinada per Joan Fuster) mostra a les clares aquesta intenció sincrètica i que –amb paraules una mica emfàtiques– podríem resumir dient que s'ha volgut fer-hi una obra d'acceptació popular amb materials no estereotipats, amb la ferma intenció d'ampliar els límits i els continguts del que s'acostuma –a nivells culturals parlem– a acceptar com a propi, és a dir: com a autòcton.

Al costat d'aquesta intencionalitat, que no sovinteja gens al País (i no tant per culpa dels homes de teatre, sinó més aviat per la mesquinesa i precarietat de la nostra cultura), un altre element pense que mereix ser-hi destacat: als dos primers muntatges el grup s'havia sentit (almenys eixa impressió m'han donat) com cívicament forçats a fer de l'escena una tribuna. Els nous temps, sortosament, no han agafat desprevinguts a PLUJA, que ara, a **Dóna'm la lluna**, contemplen distanciadament i amb més escepticisme que ironia la possibilitat que el teatre esdevinga "agitació" o "propaganda"; al cap i a la fi, el mateix títol és significatiu a nivells personals: l'obra que ens presenten recolzaria la política d'un hipotètic partit que tingués com a primer punt programàtic la conquesta –suposem que pacífica– de la lluna. Per això, perquè l'obra està feta a mesura de les possibilitats, delers i conviccions dels actors, i no a la mesura de les exigències "objectives" de la situació, el conjunt és molt més fresc, molt més viu i –per què no? – molt més polític. (Josep Lluís Sirera, *València Semanal*, setembre de 1979)

Raspa, Sompò i el màgic Tutti Frutti (primer muntatge infantil del grup).

282 representacions. Estrenada a Quatretonda el 20 de setembre de 1980.

Direcció de Ximo Vidal, amb Maria Josep Gonga, Josep Enric Gonga, Miquel Ribes i Joan Muñoz, com a actors. Va participar en: Mostra de Teatre de la Vall d'Albaida, 1981. II Campanya de Teatre Infantil als Vivers, València, 1981. II Mostra de Teatre, Xàtiva, 1981. Festival de Teatro Infantil, Pamplona, 1982. III Veladas de la Merced, Jerez de la Frontera, 1983. XIV Festival de Teatro, Molina del Segura, 1983. Festival Infantil al Centro Cultural de la Villa, Madrid, 1984. L'obra va ser rodada per al programa *El carro de la farsa* (TVE-I), i emesa en 1981.

Pluja: el sentido fantástico de la aventura. Salta a la vista, una vez iniciada la representación, que a PLUJA le preocupa, sobre todo, un aspecto: potenciar el sentido fantástico de la aventura. La magia se convierte en un soporte válido para trasladar a todos los niños espectadores hacia aquel reino donde la fantasía se impone por encima de cualquier condicionamiento, donde es posible soñar, vivir otra experiencia, otras sensaciones, otros estímulos. Este empeño por estimular la sensualidad de los niños les obliga a plantearse el espectáculo como un desfile ininterrumpido de sorpresas, de hechos gratificantes y conmovedores. PLUJA huye de la fácil adulación, de los lugares comunes que podrían funcionar, pero que reducirían la propuesta considerablemente. Ellos se niegan a reproducir las viejas fórmulas circenses, los viejos trucos que pudieran “manipular” los deseos aún pavorosos del niño que mira y asiste a la representación.

O sea, que PLUJA sintetiza admirablemente los presupuestos teóricos que juzgamos ineludibles en todo teatro infantil: una estética cuidada, en la que se integren todos los signos previamente seleccionados teniendo en cuenta el impacto de los mismos sobre la mentalidad infantil, un lenguaje racional, desprovisto de fáciles recursos risibles, ritmo y distribución de las escenas en orden a suscitar el interés y la curiosidad; en fin, un respeto total por las exigencias reales de los niños de hoy, que son más sensibles e inteligentes de lo que algunos suponen. (Vicente Sanchis, *Cartelera qué y dónde*, València, del 19 al 25 de juliol de 1982)

Pluja Teatre, un espectáculo ecológico con mensaje. El juego, la sorpresa y el mensaje ecológico se dieron cita en esta obra de PLUJA –“Lluvia” en castellano–, cuya intención no es otra que potenciar en el niño el sentido de lo fantástico. Un espectáculo más teatral que participativo.

Más intelectuales que otros grupos de teatro infantil que han pasado por Pamplona PLUJA ofreció ayer un mensaje ecológico encubierto en forma de juegos, sorpresas y golpes de humor. Con la fábula del Jardín de las Hespérides, cuando los personajes van a buscar las manzanas del sol, lo que están buscando en realidad es la energía solar representada en esas manzanas. Lo mismo se ha hecho en otros momentos de la obra que encierra un mensaje favorable a las energías alternativas. (*Navarra Hoy*, Pamplona, 30 de diciembre de 1982)

La calça al garró. 108 representacions. Estrenada a Gandia el 15 de febrer de 1982. Direcció: Ximo Vidal, amb els actors: Maria Josep Gonga, Maudi Ramírez, Josep Enric Gonga, Joan Muñoz i Miquel Ribes. Artista convidat: Blasco Ibáñez. Va participar en: I Mostra Cultural Primavera-82, Gandia, 1982. III Mostra de Teatre, Torrent, 1982. Mostra d'Espectacles Teatral i Musicals Produccions-81 Premis de la Diputació de València, València (Sala Escalante), 1982. X Cicle de Teatre, Granollers, 1983. Sagunt a Escena, Sagunt, 1983. Va ser rodada per al programa *Zarabanda* (TVE-I), i emesa en 1982.

En **La calça al garró**, les ales han volat alt i ens ofereixen una barreja que de Chandler / Hammet trasllada a Russafa els anys trenta. El clàssic boy venedor de diaris, que canta pels carrers l'enèsim "extra, extra!", mentre Bogart enamora la Bacall, s'adoba amb personatges com l'alcalde corrupte, l'estudiant pres momentàniament, involucrat en la bolcada d'un tramvia, o l'incendiari pres eternament, que té deler per cremar els rectors. Un personatge, Xaxirri, és el gàngster d'aquesta història; juntament amb el doctor Musa, "més roí que la tinya", conformen la part negra de l'obra. La part bona va a càrrec de la Marconi, una *vamp* d'allò més, i Boni, el Bogart de torn.

El que més sorprèn només alçar el teló, és la sensació de professionalitat que domina l'escenari: la seriositat amb que va desenvolupant-se el text de la seua interpretació, ens fa oblidar allò que d'insòlit té el muntatge que ens ocupa. Una història policíaca portada al teatre a casa nostra, tot i atrevint-se a desmitificar el gènere amb frases per a la història incloses (Boni: "Quina ha estat la il·lusió de la teua vida?" La Marconi: "Anar a l'Havana a muntar un cabaret"), per més que el gènere s'hi trobe en auge, a nivell de novel·la si més no, ens dona l'enorme satisfacció de veure una línia recta cap a la normalització del fet teatral en la nostra llengua.

Un total d'onze papers diferents interpreten els actors, que aconseguixen fer difícil la identificació d'un mateix actor en diferents interpretacions, si no fos per l'ajuda del programa de mà. Comentari a banda mereix l'escenografia, a càrrec de Daniel Torres. Amb desmuntables i una aconseguida barreja de llums, un únic decorat ens trasllada de la presó a un cabaret, d'una tenda de venda de cotxes al despatx des d'on Xaxirri controla el seu monopoli d'orxateries a València.

Una primera visió del muntatge de PLUJA ens fa gaudir d'una compenetració dels actors a l'escenari, fruit del treball artesà en què es mouen, oferint un resultat compacte. **La calça al garró** és un treball molt digne dins el món del teatre valencià, que ha de servir de revulsiu a casa nostra per tal d'eixir de l'empobriment teatral en què vivim. Alhora, PLUJA ha d'anar a més, el llenguatge dramàtic expressat a **La calça al garró** els obliga, en aqueixa llavor de producció de texts, a cercar nous camins expressius, a explotar les bases que comencen a veure's. (Eduard Montagud, *Saó*, València, desembre de 1982.

Entre 1980 i 1982, els membres de Pluja van començar a fer uns cursos de teatre a la Vall de Tavernes: un per a xiquets a les escoles Alfandec, i un altre per a joves a l'institut. Es van formar dos grups de teatre: el Petit Gruny (xiquets) i el Gran Gruny (joves), que van posar en escena els muntatges següents: *El jardí de Flaira-Nas* (1980) i *El mercader de Venècia*, de W. Shakespeare (1981-82), per part del Petit Gruny, i *Desfici d'una nit de Primavera* (1980-81) i *El llenyater de Fortaleny* (1981-82), per part del Gran Gruny. D'aquest grup de joves eixiren, entre altres, Babette Palomares i Albert Magraner, que van passar per Pluja; Vicent Peris, que va ser el primer programador del Circuit de la Mancomunitat de Municipis de la Safor; el poeta Joan Vicent Clar, que va morir molt jove, autor del text del *Desfici...*, i Juli Garcia, actor professional que va formar part d'Ananda Dansa, que ha animat diverses iniciatives, i que ha fet un munt de cursos de teatre a Tavernes. Pluja va muntar *Raspa*, *Sompo* i *el màgic Tutti Frutti*, arran d'aquest contacte amb el món dels xiquets i els adolescents. El que en aquell moment va ser una nova experiència, es va convertir amb el temps, en el tret que marcaria la dedicació professional del grup. És com si haguera intuït el que

anava a passar en poc de temps: la fi del teatre independent i el pas dels seus supervivents al teatre professional; en el cas de Pluja, quasi especialitzant-se en el teatre per a tots els públics.

2.- ELS GRUPS AFICIONATS. LES FALLES

En el món de les falles, continuaven les emissions falleres i es van consolidar les cavalcades. A la ràdio, les falles on militaven els actors aficionats més veterans, com la dels Màrtirs, destacaven per la qualitat i el bon dir dels seus programes radiofònics. Les cavalcades es van convertir, moltes vegades, en veritables espectacles parateatral, on les crítiques a la situació social i política de la ciutat era constant. Josep Romaguera, president de la Junta Local en aquells anys, que va fer un intent per adaptar el món faller a la nova situació, va patir fortes campanyes en contra de la part més conservadora de la ciutat, fins que va ser substituït en el seu càrrec per Josep Lloret, que havia estat president abans que ell. Romaguera va pagar les conseqüències de la Batalla de València, que, amb quasi la mateixa virulència que al “cap i casal”, s’intentava reproduir a Gandia.

En els actes que organitzava la Junta Local, es reflectia de manera evident els nous usos que van començar a imposar-se a partir d’aquella època. Si mirem la seua programació durant aquests anys ho veurem:

1976. Febrer. Presentació de les reines falleres: actua l’Orquesta Juventud José María Gomar de Carcaixent, patrocinada per la Caixa d’Estalvis. En la presentació infantil es fa un festival infantil.

1977. Es munta una fi de festes de les comissions falleres. En la infantil es representa l'obra de teatre *Pluf, el fantasma*.

1978. Es munten fi de festes de les comissions falleres en les dues presentacions.

1979. Se celebra el I Festival de Falles. El guanya la Falla de Corea. Comença a consolidar-se el regne del *play back*. Fi de festa de les comissions en les dues presentacions.

1980. II Festival de Falles, el guanya el número *Història d'un coet* de la comissió de la Falla Plaça El líptica. Fi de festa de les comissions en les presentacions.

1981. En la presentació de la fallera major infantil es va representar *Oliver*, un musical, per membres de distintes comissions. En la presentació de la fallera major, es va representar l'obra *Les glàndules del mono*, interpretada per fallers de diverses comissions.

1982. Festivals de les comissions en les presentacions.

Com podem veure, els sainets i les sarsueles havien desaparegut d'una manera radical de les presentacions. Els números musicals, coreografiats amb música en *play back*, s'imposen sense quasi oposició. Són els anys daurats de la Falla de la Plaça El líptica, on un grup de joves, dirigits per Santi Gomar, que amb els anys col·laborarà d'una manera destacada amb diverses formacions *amateurs* de la ciutat, muntaran tot un seguit de números musicals, esquetxos i cavalcades, que aconseguiran diversos premis (*Cel, cel, albaet al cel, El circ, Història de les lluites...*).

El quadre artístic de la Falla de Corea quasi ha desaparegut. Ja no hi ha una programació teatral fixa a la seua llar fallera. En els darrers anys de la dècada dels seixanta i principis dels setanta, en les fi de festa que la comissió muntava al seu local, els fallers havien començat a muntar numerets curts ambientats primer amb música en directe (la dels conjunts que amenitzaven la vetlada), i amb música de pot després: *La yenka*, *Vamos a la cama*, *El llac dels cignes...*, sense saber-ho estaven anticipant el que seria normal uns anys després. És el que feien els fallers més joves ara en la falla, encara que, de tant en tant, amb alguns dels veterans de l'antic quadre (Empar Brotons, Ramon Sanz, Facundo de Sanfèlix, Joan Banyuls...), posaven en escena algun sàinet (*Una sogra de castanyola*, *Un fallero més...*), i fins i tot una sarsuela dirigida per Ximo Roig, amb la música en *play back*!

El quadre artístic de Corea va rebre un colp quasi definitiu, quan una part dels seus fallers va abandonar la falla en 1978, per formar una altra comissió que va partir el barri en dos. Una part dels seus components (el Sr. Micó, Salvador Escrivà, Antoni Colomina, Salvador Cabrera...) van formar el quadre artístic de la nova falla, la del Jardinet, i van estar representant sainets durant uns anys a la sala d'actes del Col·legi Cervantes, en presentacions falleres i per la Fira de Gandia. *Un fallero més*, *Per les festes de les falles*, *La mora valenciana*, *President d'honor*, *Per la fam d'heretar*, *El debut de Col-i-flor*, *La salvació de la casa...*

Però si hi ha un grup que destaca durant aquests anys és el Sotavent, del Grau de Gandia. És el primer grup aficionat de la Safor que comença a presentar-se i guanyar amb assiduitat premis en els concursos de teatre *amateur* que es convoquen en diverses poblacions del país. Així, el veurem participar i ser premiat en els concursos de la Junta Central Fallera de 1975; en el de Vila-real del mateix any; en els concursos provincials de Torrent dels anys 1976, 1977 i 1978, i en el de Montcada en 1978. Mentrestant,

continua actuant en les presentacions per a la Falla Grau i en diverses poblacions de la comarca. D'entre les obres que representa, destaca la *Crònica d'un desesper*, de Rafael Villar, que, dirigida per Josefina Lázaro, i amb el repartiment següent: Andreu: Antoni Rodríguez; Rosa: Suni Borrell; Hermínia: Maria Ramos; Daniel: Antoni Hernández; Vicent: Francesc Grimalt; David: Antoni David Vila; Evarist: Vicent J. Mascarell; Llavata: Joaquim Borredà, i Lydia: Isabel Vila, va ser estrenada a l'Ateneu Mercantil de València, i representada en diverses poblacions valencianes i al teatre Talia de València.

A la resta de la comarca continuen les seues activitats alguns grups d'aficionats i de grups d'alumnes de diverses escoles i instituts que, esperonats per alguns professors, munten diverses obres durant aquests anys. Així, a Oliva veurem nàixer en 1980 el grup Rebollet, articulats al voltant dels festers de la Mare de Déu del Rebollet, i que, dirigit per Dimas Cucart, amb actors com Isabel Cucart, Consuelo Soria, Francisco Perea i Vicente Aznar, va començar a muntar obres per recaptar diners per a la festa. Com conta el mateix Dimas en un article en el llibre de festes de l'any 2003:

El primer año hicimos teatro hasta la saciedad, sábados y domingos, sin parar, recogiendo un taquillaje superior a las 500.000 pesetas durante todo el año, que para la época era mucho dinero, es decir, que el éxito nos acompañó tanto económica como artísticamente, ya que se fueron consolidando actores con muy buenas maneras. Tanto es así, que pensamos en participar en poblaciones colindantes que nos lo solicitaron y posteriormente en concursos provinciales como Valencia, Mislata, Villanueva de Castellón, etc. A donde acudían grupos de reconocido prestigio como la "Antiga de Campanar" y otros. Representábamos los mejores sainetes escritos en lengua valenciana, siendo los primeros: "Sels de novençà", "La Oroneta", "La Rosella", "La demanà de la nòvia", "Per la fam d'heretar", "Una sogra de castanyola", "El germà de llet", "La constitució en ma casa", "La tea de la discordia" y un largo etc.

En la mateixa ciutat, hi ha una agrupació que actua al Casal Santa Maria, dirigida per Pepe Colom, que representa, entre altres, *La herida luminosa* (1981); *Deixa'm la dona, Pepet* (1981); *Don José, Pepe y Pepito* (1982), i els grups de les falles que fan els seus típics sainets de sempre.

A Barx, els alumnes de la seua escola munten *Les armes de Bagatel la*, de Joaquim Carbó, dirigida per la directora del centre, Marifé Arroyo.

A Bellreguard, en 1977 i 1978, el grup dels júniors de l'Església munta *El tio estraperlo* i *La isla Barataria*. Els alumnes de vuitè de l'escola, dirigits per Miguel Muñoz, munten *El testament de Naci* (1978) i *La farsa de micer Pere Pathelin* (1979).

Al Real de Gandia, un grup d'aficionats locals, amb els quals col·laboraran Dimas Cucart i Ramon Sanz, munta tota una sèrie de sainets (*La demanà de la nóvia, Geperut i coixo...*), que actuen en diversos pobles de la comarca.

A Gandia, abans de la seua tornada a Xàtiva, el professor Antoni Martínez, ajudat per Tomàs Bonet i Carmen Muntaner, munta amb els seus alumnes de l'Institut Vell, entre 1975 i 1979, obres com *El retablillo de don Cristóbal*, de García Lorca; *L'home de cotó-en-pèl*, sobre textos d'Estellés; diverses accions teatrals amb el nom genèric de Hamlet; *Luces de Bohemia*, de Valle Inclán, o *Acte sense paraules*, de Samuel Beckett.

CINQUÈ ACTE.

L'ÈPOCA DEMOCRÀTICA

(1982-2000)

En 1983, amb l'arribada al poder dels socialistes al govern de l'estat, comencen uns anys d'estabilitat democràtica. La municipalització de la cultura és imparable, els grups i les associacions cíviques que se n'havien ocupat en els setanta han desaparegut quasi tots, i els pocs que queden, quan tornen a reprendre les seues activitats, ho faran amb unes altres pretensions, complementàries de la política cultural institucional. Les noves associacions que naixen, de veïns, de mestresses de casa, esportives, festeres, ecologistes, oenegés, etc., seran col·lectius que s'ocuparan en exclusiva de les qüestions per les quals han estat creades, deixant l'activitat cultural en mans públiques.

Com diu Josep Lluís Sirera en el seu article “D’un temps, d’un teatre”, el món teatral valencià comença a adonar-se que tot allò que l’havia marcat en els darrers anys del franquisme i durant la transició: la creació d’un teatre nacional valencià popular, la consolidació del teatre independent com a única alternativa possible al vell i arnat teatre comercial (així, com si fóra un insult), es batien en retirada davant les possibilitats, fins aquell moment ni somiades, d’un teatre valencià –per fi!– professional.

Ha arribat l’hora de les institucions. Des de 1979, funciona Teatres de la Diputació, dirigit primer per Rodolf Sirera i després per Josep Gandia Casimiro, que, en 1981, munta la primera producció pública valenciana *La dama del mar*, d’Ibsen. La posterior aparició del Centre Dramàtic de la Generalitat (1985); de l’Institut Valencià de les Arts Escèniques, Cinematografia i Música (1986); Teatres de la Generalitat (en 1988 s’inaugura el teatre Rialto); la política de subvencions a la programació dels serveis culturals de la Diputació, o l’aparició del Circuit Teatral Valencià en 1988, comencen a conformar un nou concepte de teatre públic.

La construcció d’infraestructures culturals es va accelerar a partir de 1982; quasi tots els pobles de la comunitat tenen ja la seua casa de cultura. El teatre sembla decidit a avançar pel camí del realisme.

Als ajuntaments de la Safor, el procés és semblant. Bellreguard inaugura la seua casa de la cultura en 1986; a Tavernes de la Valldigna, primer a la sala d’actes de l’institut i després a la casa de cultura es fa una programació estable; a Oliva, amb la compra i restauració del cinema Olympia, passa el mateix; Gandia, amb daltabaixos, bé al teatre Serrano, bé al teatre del Raval, o aprofitant l’organització de diverses commemoracions (mostres culturals, Universitat d’Estiu, Fira i Festes, Any del Tirant...), manté una gran activitat teatral; a la resta de la comarca, amb la creació del Circuit

de Cooperació Cultural de la Mancomunitat de Municipis de la Safor en 1991, es programen actuacions de tota classe en un munt de pobles.

Apareix la figura del programador cultural. A Gandia es crea el Departament de Cultura; Toni Durà i Lluís Romero i posteriorment Joan Fuster, s'encarreguen de la programació; a Bellreguard, Pura Pastor; a Tavernes, primer Vicent Peris i després Fabiola Serra, i a la Mancomunitat, Vicent Peris i posteriorment Pep Moscardó, fan la mateixa funció.

Formen part del Circuit Teatral Valencià, dedicat quasi en exclusiva a la programació (organitzar gires de grups, contractar companyies de renom...); els nous gestors culturals, dependents de les autoritats municipals que sufragaven en gran manera els centres, esdevenien els únics referents i els únics responsables de la marxa dels locals adherits al Circuit, cosa que va provocar la por que l'excessiu protagonisme de la gestió pública interferira la marxa del teatre. Com explica Josep Lluís Sirera en el seu article "D'un temps, d'un teatre":

No anàvem, en principi, molt desencaminats. El que va passar, però, és que no sempre es va aconseguir respectar la condició abans esmentada; i no perquè els gestors públics tingueren cap mena de desig de controlar ideològicament el teatre, sinó perquè havien de compatibilitzar la seua acció en aquest terreny amb d'altres de tipus més global (de política cultural). I havien de fer-ho tractant de satisfer les expectatives d'institucions locals —els municipis, les diputacions— i de repartir-ne uns productes i uns recursos forçosament limitats. No sé si m'explique: com que mai no hi havia per a tots, sempre hi havia qui se sentia perjudicat...

Més coses encara: el teatre va patir durant aquests anys les conseqüències d'indefinicions culturals més genèriques. Per posar un cas que em sembla prou evident: quin teatre calia primar? El qui obtenia una acceptació més massiva o el qui arriscava pels camins de l'experimentació i la provatura? El més lògic era triar l'equilibri; però aquest —en un món tan fluid com el cultural— és sempre inestable. Com inestables eren les directrius que, des de les instàncies polítiques, arribaven als gestors encarregats d'aplicar-la.

Les companyies valencianes, davant aquesta nova realitat, comencen a organitzar-se d'una manera professional. En 1992 creen l'AVETID (Associació Valenciana d'Empreses de Teatre i Dansa), de la qual formen part pràcticament totes les companyies professionals valencianes actuals, i de la que va ser president Joan Muñoz, de Pluja teatre, una entitat que els permet treballar en defensa dels seus interessos davant les institucions públiques.

Totes aquestes qüestions són les que marquen les característiques del que és a hores d'ara el panorama teatral a la Safor (i a tot el País Valencià). Podríem dividir l'època de la qual parlem en dues parts: uns primers anys de creació i progressiva consolidació de nous organismes i d'una nova manera de fer, que va de 1982 a principis dels noranta, i una segona etapa, que va des d'aquestes dates fins al moment actual, a principis del segle XXI, en la qual la nova maquinària funciona a ple rendiment.

A **Gandia**, per exemple, comencen per muntar, de 1982 a 1984, les mostres culturals de Primavera; per les tres mostres passaran grups de teatre com Pluja (*La calça al garró*), L'Horta (*Bloody Mary Show*), PTV, Drac Drap, Teatro Buffo, Los Duendes i A Trote. Aquest darrer grup actuarà també en la Setmana Turística que es fa en 1983 a la platja amb *La mar se te trague*.

La Fira i Festes serà una altra excusa per a programar teatre a la ciutat. A poc a poc, anirà configurant-se el que és la fira actual, una xicoteta mostra de teatre infantil i de carrer, i l'ocasió per veure espectacles de gran format que no es poden programar durant la resta de l'any, les representacions dels quals es fan, els primers anys, al teatre Serrano i, quan aquest tanca i és enderrocat, al pati de l'Institut Ausiàs March.

Fira 1983.

La Burbuja (animació), El Drac (animació), Bambalina Titelles, El Gran Fele (infantils). *La calça al garró*, Pluja Teatre. *Hasta aquí llegó la riada*, de Juli Leal.

Fira 1984.

Raspa, Sompo i el màgic Tutti Frutti, de Pluja Teatre; Bekereke (teatre de carrer); La Canalla; Burrumballa, Espai, Professor Malvarrosa (infantils) *Esta noche gran velada*, Jesús Puente i Licia Calderón.

Fira 1985.

Xarxa (teatre de carrer); Boni i Caroli; Dragón; L'Om i Pluja Teatre, *Els quatre cosins germans* (infantils). *Glups*, Dagoll Dagom.

Fira 1986.

A Trote; L'Entaulat; Los Duendes; Pluja Teatre, *Momo*. Artristas i Tutu Drogueria (teatre de carrer i infantils). *El virgo de Vicenteta*, Els Joglars, Teatre Estable de la Generalitat.

Fira 1987.

Achiperre; Falaguera; Eterno Paraíso. La Burbuja i Johannes Vardar Nomaden Des Theatres (teatre de carrer i infantils). *El Mikado*, de Dagoll Dagom.

Fira 1988.

Pimpinelles; Bekereke; Petit Circ; Tutu Drogueria; Certs Nòmades (teatre de carrer). Teatre de la Bohèmia (cabaret).

Fira 1989.

Xarxa Teatre i La Burbuja (teatre de carrer). El Galliner; Tepallateatre (infantils). *I retablo jovial*, Companyia Calderón de la Barca, amb Blanca Marsillach i Pastor Serrador. *Os paxaros*, circ. *Pares y Nines*, de José Luis Alonso de Santos, amb Rafael Álvarez *El Brujo* i Eufemia Román. *Domina Dominante*, Pluja Teatre.

Fira 1990.

Hugonstein, Visitants; *Xarxa i La Burbuja* (teatre de carrer i infantils).
El Gran Wyoming i el Reverendo. *Bufaplanetes*, de Pep Bou. *El Lazarillo de Tormes*, Rafael Álvarez *El Brujo*. Mambo, Teatre de la Bohèmia.

Fira 1991.

Quijote, Teatro Nucleo (carrer); *Ibers*, Xarxa (carrer); *Fam de foc*, Visitants (carrer); Arenal Teatro (carrer). *Snoopy*, Focus. Locos recuerdos, PTV. *La llegenda de Mariola*, La Cassola. Pirates, Visitants.

Fira 1992.

Rampin Show, de Fam Rampin; *Un Kulu Kulu*, Falaguera Teatre; *La família Vamp*, Visitants; *La capsa màgica*, Senyores i Senyors, Això és Màgia; *Ball de diables*, Tripijoc (correfocs). Boxtrot, Martin & Atanasiu (teatre gestual). *Pssh...!*, Vol Ras. Camino de plata, Carlos Larrañaga i Isabel Mestres. Màgic Andreu.

Fira 1993.

Gran Parada, Cirquet Confetti; *Los cuentos de Willy*, Los Duendes; *¿Matamos al dragón?*, Titiriteros; *La bruixa Maduixa*, Volantins; Circus-tàncies; *Nit màgica*, Xarxa (carrer). Institut laboral: Concert de peces de sarsuela i òpera de Daniel Gascó.

Fira 1994.

Tienda de muñecos, Telaraña-Lutak Teatre; *Canal clown*, Falaguera Teatre; *Caramelos*, Quimera; *La Tal en concert*, La Tal; Màscara Teatre i Colla de Dimonis (correfocs). *Mariposas negras*, Barbotegui. *Ssscum!*, Pepe Rubianes. *Somiar truites*, Simfonia imaginària.

Fira 1995.

El bombardino de Tutankamon, Quimera Teatre; *En Pere Beneit*, Binixiflat Titelles; *Maremagino*, Pepsicolem; *Trup de Retruc* (correfoc).

Fira 1996.

Anfitrión, Rafael Álvarez *El Brujo*; *El llibre de la selva*, Posidònia Teatre. *L'aniversari de Don Eduardo*, La Dependent. Paco Muñoz; *El senyor Tornavís*, Volantins (infantils).

Fira 1997.

Ballant, ballant, Teatre Micalet; *Mucho ruido y pocas nueces*, Toni Cantó i Ana Gracia.

Aigua!, Xirriquiteula; *Aniversari Animal*, Scura Plats; *Speerman*, Loco Brusca; *Tirant a Anglaterra*, Volantins (infantils). *Oh! Sos* (correfocs).

Fira 1998.

Pirates, Dagoll Dagom; *Tempus*, Comediants; Marlene Morreau; *Merlí i el jove Artús*, L'Horta. *Apaga y vámonos*, Vagalume Teatre; *Drup*, Gran Fele; *Faulafesta*, Falaguera Teatre; *La fireta*, jocs tradicionals (infantils).

Fira 1999.

Ombra, La Fura dels Baus; *La venganza de don Mendo*, producció del Tricicle. *Robotro que tal*, PTV; *Street tease*, Leandro; *Meninetes*, Volantins (infantils). *Nets i Polits* (animació).

Fira 2000.

Dances i mudances, Xip Xap de Lleida; *Marcianets*, Scura Plats; *La Banda del Drac*; *Tal Circ*; *Marremango*, Pepsicolem (infantils) *Besos*, Albena Teatre.

Fira 2001.

Rubianes solamente, Pepe Rubianes; *Slàstic*, Clownic; *Manolito Gafotas*, Ados Teatro. *A tapar la calle*, Titiriteros de Binéfar; *Un dia amb Malabó*, La Troupe de Malabó; *Nets i Polits* (ball de xiquets); *El catitau dels carallots*, La Baldufa; *La geganta de la vila*, Volantins (infantils).

Fira 2002.

Trancamlluna, l'Esclat; *Doms*, Scura Plats; *Paquetito*, Trapu Zaharra; *Zona Vik*, Vagalume; *Les fotografies*, La Tal (infantils). *San Francisco*, *juglar de Dios*, Rafael Álvarez *El Brujo*; *Amargo*, espectacle de flamenc. Pati Free: Bomba Brothers, Anthony Livingspace, Capitán Maravilla i Feeding the Fish.

Fira 2003.

Pati Free; Rampin Show; *Guargis*, Scura Plats; *Monstres*, La Banda del Drac; *Lumbalú*, L'Esclat (infantils). *Spot*, Albena; *Comando a distància*, El Terrat.

Una altra ocasió per a programar teatre és per la Universitat d'Estiu que se celebra tots els anys a Gandia. Els primers anys amb una programació variada:

1985. *Èxit*, de Tricycle.

1986. Carles Santos; *Ritual*, amb Esperanza Abad, Pepe Igea i Francesc Tordera.

1987. *Where's the party?*, de Pigeon Drop.

1988. Gandia. Plaça de la Constitució. *Blanc!*, de Teatre Curial (de carrer); cinema sobre teatre: *1798*, del Theatre du Soleil d'Arianne Mnouchkine; *El montaplatos*, de Harold Pinter, Moma Teatre; *Pels pèls*, Teatre Estable PV; dansa, companyia Carmen Senra.

1989. *Tirant de foc*, per Xarxa, La Burbuja i Visitants.

A partir de 1992 i fins 1995, es van muntar mostres de teatre de carrer. Una experiència bastant interessant que va descobrir als espectadors de Gandia noves formes estètiques, i que per desgràcia no va tenir continuïtat.

1992. I Mostra Teatre de Carrer. *Les frères Topolino*, Théâtre de la Toupine (França). *El foc del mar*, Xarxa. *In fra li casi*, Assemblea Teatro di Torino. *Les plasticiens volants*, Gigantomachie.

1993. II Mostra Teatre de Carrer. *Survival*, Laby Komédie; *Híbrid*, Sèmola Teatre; *És aquest ocell una rulot?*, Perillós; *Corps Cristal*, Schpoukl Rolls; *Enésimo viaje a Eldorado*, Guirigai; *El brujo*, Teatre de l'Ull.

1994. III Mostra Teatre de Carrer. *Sidecar*, Boni & Caroli; *Ce n'est pas facile*, Les Cousins; *Homoterm*, Artristras; *Veles e vents*, Xarxa.

1995. IV Mostra Teatre de Carrer. *Les ex-cabots*, Compagnie Albedo; *L'estrella de Pròsper*, Teatre de l'Ull; *Oceà Satanàs*, Jo Bithume.

A partir de 1984, el Departament de Cultura de l'Ajuntament intenta consolidar una programació estable a Gandia. Primer al cinema Paz, per on passaran grups com el PTV, L'Om, Los Duendes, Eterno Paraíso i La Canalla. Després, en obrir Pluja el seu teatre del Raval, programant durant la temporada 1987: *Baixar al moro*, La Xula de Castelló (Carles Pons); *La Cova del Gran Banús* i *Històries d'enlloc*, de Bambalina Titelles; *La Maleta*, Els Rocamora; *Ací no paga ni Déu*, La Cassola; *Experimentiras*, PTV, i el *Betlem de Tirisiti*, d'Alcoi.

Des de 1989, primer amb la compra del teatre Serrano, i, en tancar i enderrocar aquest, programant en el renovat teatre del Raval, l'Ajuntament ha mantingut una programació estable a la ciutat. Primeres figures del teatre espanyol com José Luis López Vázquez, Jesús Puente, Carlos Larrañaga, José Sacristán, Maribel Verdú, Pepe Rubianes, Ferran Rañé o Rafael Álvarez *El Brujo*; grups com La Cubana, Dagoll Dagom, Joglars, Comediants, La Fura dels Baus, Tantaka Teatro; produccions del Centre Dramàtic Valencià; una mostra dels millors grups professionals de teatre del país (Albena, Moma, Xarxa, Pluja, PTV, Bambalina...) i dansa (Ananda Dansa, Vianants Dansa, Vicente Sáez...), i dels nous autors valencians (Alberola, Zarzoso, Carles Pons, Alapont, Roberto García...), han passat pels escenaris gandians segons es pot veure en la taula següent:

**RELACIÓ D'OBRES DE TEATRE I DANSA PROGRAMADES PEL SERVEI DE
CULTURA DE L'AJUNTAMENT DE GANDIA (1989-2002)**

DATA	OBRA	COMPANYIA	LLOC	ASSISTÈNCIA
9-11-1989	<i>Operació Fu</i>	Dram Bakus (Toni Alba)	Teatre Serrano	481
23-11-1989	<i>Separados</i> , de Tom Kempinsk	José L. López Vázquez i Ana Marzoa	Teatre Serrano	1.000
14-12-1989	<i>Shuei</i>	Vianants Dansa	Teatre Serrano	409
3-1-1990	<i>Pinotxo</i>	Bambalina	Teatre Serrano	(2) 667 i 186
11-1-1990	<i>Tot el que necessites és amor</i>		Teatre Serrano	468
18-1-1990	<i>Destiada</i>	Ananda Dansa	Teatre Serrano	242
8-2-1990	<i>Mala yerba</i>		Teatre Serrano	(2) 584 i 961
15-2-1990	<i>L'etrangle Mr. Knight</i>		Teatre Serrano	397
1-3-1990	<i>Johny va agafar el seu fusell</i>		Teatre Serrano	396
29-3-1990	<i>Pares y nines</i>	Rafael Álvarez <i>El Brujo</i>	Teatre Serrano	973
4-4-1990	<i>La del manojo de rosas</i> i <i>La canción del olvido</i>	Arte Lírico. Sarsuela	Teatre Serrano	
10-5-1990	<i>Hot and neon</i>	Circus Theatre	Teatre Serrano	392
17-5-1990	<i>Aladí</i>	Bambalina	Teatre Serrano	(2) 908 i 852
31-5-1990	<i>Crim contra rellotge</i>	La Popular	Teatre Serrano	656
24-10-1990	<i>Il·lusions</i>	Belle Epoque	Teatre Serrano	(2) 268 i 796

22-11-1990	<i>Makinavaja</i>	Ferran Rañé	Teatre Serrano	1.000
13-12-1990	<i>Pasen y mueran</i>	Duodeno Teatre	Teatre Serrano	694
20-12-1990	<i>Escapa't amb mi, monstre</i>	Pavana Teatre	Teatre Serrano	(2) 322 i 459
7-2-1991	<i>Clochard</i>	Grappa Teatre	Teatre Serrano	604
10-2-1991	<i>Ni tan alts ni tan rics</i>	Falla Prado	Teatre Serrano	230
10-2-1991	<i>Carmela o Paulí</i>	Falla Jardinet	Teatre Serrano	233
17-2-1991	<i>Crònica d'un desesper</i>	Sotavent	Teatre Serrano	409
21-2-1991	<i>Dansa per tres</i>	Vicente Sáez	Teatre Serrano	251
7-3-1991	<i>Las guerras de nuestros antepasados</i>	José Sacristán	Teatre Serrano	1.000
11-4-1991	<i>Strangers in the night</i>	Nats Nus Dansa	Teatre Serrano	192
25-4-1991	<i>El mussol i la gata</i>	Pavana Teatre	Teatre Serrano	409
9-5-1991	<i>Extra, super, maxi, show</i>	Teatre Negre de Zllina	Teatre Serrano	(2) 580 i 218
16-5-1991	<i>Juego de reinas</i>	Gambito de Reinas. Amb Maribel Verdú i Amparo Valle	Teatre Serrano	483
23-5-1991	<i>La cantant calba</i>	Moma	Teatre Serrano	339
7-11-1991	<i>Cuando Jack el Destripador bailaba claqué</i>	Jácara	Teatre Serrano	411
21-11-1991	<i>Això diu que era...</i>	La Cassola	Teatre Serrano	(2) 322 i 452

28-11-1991	<i>Exiliados</i>	CDGV, amb Pepe Sancho	Teatre Serrano	639
19-12-1991	<i>O tu o res</i>	L'Horta Teatre	Teatre Serrano	627
9-1-1992	<i>El Cau</i>	Sotavent	Teatre Serrano	303
15-1-1992	<i>Vosté té ulls de dona fatal</i>	Falla Prado	Teatre Serrano	421
16-1-1992	<i>Les mans d'Eurídice</i>	Manolo Gadea	Teatre Serrano	416
17-1-1992	<i>Por el amor de Dios</i>	Pepe Rubianes i Cristina Dilla	Teatre Serrano	837
6-2-1992	<i>Estimat mentider</i>	Isabel Rocatti i Pep Cortés	Teatre Serrano	328
20-2-1992	<i>El astrólogo fingido, de Calderón</i>	José Luis Saiz	Teatre Serrano	467
12-3-1992	<i>Un dia qualsevol, de Dario Fo</i>	Enric Flores	Teatre Serrano	831
26-3-1992	<i>La dona de negre</i>	Rafa Calatayud	Teatre Serrano	443
2-4-1992	<i>Miraclets</i>	La Dependent	Teatre Serrano	281
30-4-1992	<i>The Virgo de Visanteta musical story</i>	Adi Musical Produccions	Teatre Serrano	930
14-5-1992	<i>Historias de la puta mili</i>	Catalana de Gags	Teatre Serrano	1.000
28-5-1992	<i>Hau!</i>	La Tarumba	Teatre Serrano	531
25-6-1992	<i>Tu i jo som tres</i>		Teatre Serrano	609
3-11-1992	<i>Don Juan Tenorio</i>	Teatre del Desig	Teatre Serrano	2.095 (3)
12-11-1992	<i>Borgia imperante</i>	Ananda Dansa	Teatre Serrano	340

18-11-1992	<i>Economia en 1940</i> , de Llorenç Vilallonga	Turmeda Teatre	Teatre Serrano	217
19-11-1992	<i>Lucrecia Borja: un adéu provisional</i>	Joan F. Mira	Teatre Serrano	239
26-11-1992	<i>¡Oído cocina!</i>	Trapu Zaharra	Teatre Serrano	408
3-12-1992	<i>El baile</i> , d'Edgar Neville	Jaime Chavarri	Teatre Serrano	715
23-12-1992	<i>Peter Pan</i>	Pluja Teatre	Teatre Serrano	1.000
30-12-1992	<i>Ulisses</i>	Bambalina	Teatre Serrano	423
3-1-1993	<i>El botín de Jack</i>	Teatro Quimera	Teatre Serrano	150
12-1-1993	<i>Cagats de por</i>	Falla Prado	Teatre Serrano	393
13-1-1993	<i>Sorolls a la casa</i>	Falla Mercat	Teatre Serrano	507
14-1-1993	<i>Tres forasters de Madrid</i> , d'Escalante	Sotavent	Teatre Serrano	254
11-2-1993	<i>Yo amo a Shirley Valentine</i>	Esperanza Roy	Teatre Serrano	481
21-2-1993	<i>El quinto mosquetero</i>	Jácara	Teatre Serrano	268
25-2-1993	<i>Petits contes misògins</i>	T de Teatre	Teatre Serrano	516
11-3-1993	<i>Uadi</i>	Vicente Sáez. Dansa	Teatre Serrano	217
14-3-1993	<i>Història de Geppeto i Pinotxo</i>	Sala Escalante	Teatre Serrano	407
25-3-1993	<i>Postdata: el teu gat a mort</i>	CDG, Juli Leal	Teatre Serrano	408
22-4-1993	<i>Entre tinieblas</i> , d'Almodóvar	Fermín Cabal	Teatre Serrano	916

13-5-1993	<i>El enemigo de la clase,</i> de Paul Werber	CDG Valenciana	Teatre Serrano	613
27-5-1993	<i>Skidding</i>	Les Funàmbules (mim)	Teatre Serrano	312
8-9-1993	<i>Híbrid</i>	(carrer)	Pàrquing riu	563
18-11-1993	Mucho sueño	Ulen Spigel (clown)	Teatre Serrano	295
26-11-1993	<i>El cas Woyzeck</i>	Moma	Teatre Serrano	353
28-12-1993	<i>Esperit. Viatge al record</i>	Teatre Arca	Teatre Serrano	189
30-12-1993	<i>Les aventures de Tom Sowyer</i>	La Trepà	Teatre Serrano	325
3-1-1994	<i>Roda la bola</i>	Jàcara	Teatre Serrano	163
15-1-1994	<i>Ella imagina,</i> de Juan J. Millàs	Magüi Mira	Teatre Serrano	136
12-2-1994	<i>Perversitat sexual a Chicago</i>		Teatre Serrano	367
13-2-1994	<i>El monstre de Frankenstein</i>	Nana Teatre	Teatre Serrano	172
25-2-1994	<i>Nit i dia</i>	Albena	Teatre Serrano	255
4-3-1994	<i>La sala dels professors</i>	CDGV	Teatre Serrano	444
10-3-1994	<i>Carcajada salvaje</i>		Teatre Serrano	648
13-3-1994	<i>Això era i no era</i>	La Colla	Teatre Serrano	81
15-4-1994	Camelot		Teatre Serrano	135
22-4-1994	<i>Metro</i>	Moma	Teatre Serrano	214

2-5-1994	<i>L'empresari teatral</i>		Teatre Serrano	(2) 597 i 177
6-5-1994	<i>Pánico contenido</i>	Pavana Teatre	Teatre Serrano	216
15-5-1994	<i>La nit de les meravelles</i>	Teatre Negre de Bulgària	Teatro Serrano	97
25-5-1994	<i>Contes de llum</i>		Teatre Serrano	(3) 507, 446 i 478
27-5-1994	<i>El último amante</i>	Pentación	Teatre Serrano	340
3-11-1994	<i>Ai, mare de Déu!</i> , de Dario Fo	La Dependent	Teatre Serrano	164
17-11-1994	<i>Poquelin Poquelen</i>		Teatre Serrano	331
18-11-1994	Tirant lo Blanc	L'Entaulat i Los Duendes	Teatre Serrano	290
15-12-1994	<i>El cerco de Leningrado</i>	Núria Espert	Teatre Serrano	648
26-12-1994	Snoggle	Skazka, titelles tradicionals russos	Teatre Serrano	163
28-12-1994	<i>La noia del trèmol</i>	Talleret de Salt	Teatre Serrano	428
30-12-1994	<i>A moco tendido</i>	Lavi e Bel (clowns)	Teatre Serrano	193
12-1-1995	<i>L'augment</i>		Teatre Serrano	171
19-1-1995	<i>Arenas en trànsito</i>		Teatre Serrano	126
2-2-1995	<i>La mandrágora</i>		Teatre Serrano	275
9-2-1995	<i>Simpatico eh?!</i>	Colombaioni	Teatre Serrano	149
16-2-1995	<i>Currículum</i>	Albena	Teatre Serrano	108

9-3-1995	<i>El desfici per les vacances</i>		Teatre Serrano	161
23-3-1995	<i>El metge a garrotades</i>		Teatre Serrano	294
6-4-1995	<i>Borja-Borgia</i>	Ananda Dansa	Teatre Serrano	327
27-4-1995	<i>Como perros</i>		Teatre Serrano	195
3,4 i 5-5-1995	<i>La serva padrona</i>		Teatre Serrano	358, 261 i 326
11-5-1995	<i>Homes</i>	T de Teatre	Teatre Serrano	297
18 i 19-5-1995	<i>La llegenda del bandoler</i>	L'Horta	Teatre Serrano	(4) 178, 247, 157 i 368
25-5-1995	<i>La sombra del Tenorio</i>	Rafael Álvarez <i>El Brujo</i>	Teatre Serrano	644
25-4-1996	<i>Estimada Anutxca</i>	Albena	Teatre Raval	130
23-5-1996	<i>La lliçó</i> , de Ionesco	Pep Cortés i Cristina Plaza	Teatre Raval	133
6-6-1996	<i>Cantonada perillosa</i>	Companyia Micalet	Teatre Raval	100
21-11-1996	<i>L'aniversari de Don Eduardo</i>	La Dependent	Teatre Raval	176
30-1-1997	<i>El florido pensil</i>	Tanttaka Teatroa	Teatre Raval	262
27-2-1997	<i>Les mans negres</i>	Juli Leal	Teatre Raval	125
13-3-1997	<i>Calderilla</i>	Jácara	Teatre Raval	67
24-4-1997	<i>Beatrius</i>	L'Horta i La Dependent	Teatre Raval	89
29-5-1997	<i>Blues</i>		Teatre Raval	126

23-10-1997	<i>March trama</i>	Pluja Teatre	Teatre Raval	230
24-10-1997	<i>March trama</i>	Pluja Teatre	Teatre Raval	214
27-11-1997	<i>Imatges d'un espai en ombres</i>	Malpaso	Teatre Raval	72
12-12-1997	<i>La escuela de las mujeres</i>		Teatre Raval	186
18-12-1997	<i>Mandíbula afilada</i>	Albena	Teatre Raval	151
22-1-1998	<i>Currículum</i>	Albena	Teatre Raval	243
29-1-1998	<i>Dones</i>	La Dependent	Teatre Raval	237
5-2-1998	<i>Inuit</i>	Martí & Atanasiu	Teatre Raval	143
5-3-1998	<i>Terentius</i>		Teatre Raval	152
23-4-1998	<i>Glub! Glub!</i>	Yllana	Teatre Raval	174
21-5-1998	<i>L'altre</i>	Moma	Teatre Raval	204
29-10-1998	<i>Titànic</i>	Pavana Teatre	Teatre Raval	175
19-11-1998	<i>La puta enamorada</i>	Arden	Teatre Raval	244
17-12-1998	<i>Todo Shakespeare (o casi)</i>	Tanttaka Teatroa	Teatre Raval	225
18-12-1998	<i>Boig per tu</i>	Boig Teatre	Teatre Raval	131
26-12-1998	<i>El retorn de Robin Hood</i>	Posidonia Teatre	Teatre Raval	160
14-1-1999	<i>Besos</i>	Albena	Teatre Raval	236

21-1-1999	<i>Historietes medievals</i>	Pot de Plom	Teatre Raval	213
28-1-1999	<i>Lentejas</i>	Companyia Elisa	Teatre Raval	219
11-2-1999	<i>Manicòmic</i>	Clownic	Teatre Raval	242
29-4-1999	<i>La ruleta russa</i>	Companyia Micalet	Teatre Raval	138
20-5-1999	<i>Instintos ocultos</i>		Teatre Raval	228
4-11-1999	<i>Me sale de mi cabecita</i>	Alexis Valdés	Teatre Raval	133
16-12-1999	<i>Cirano de Bergerac</i>	Bambalina	Teatre Raval	63
17-12-1999	<i>Quésquispàs</i>		Teatre Raval	153
26-12-1999	<i>Cuarto de cuentos</i>	Titiritrán Teatro	Teatre Raval	185
27-12-1999	<i>Una de pirates</i>	Teatre de la Caixeta	Teatre Raval	175
29-12-1999	<i>Peter Pan</i>	Pluja Teatre	Teatre Raval	211
24-2-2000	<i>Tres tristos traumes</i>	La Tarumba	Teatre Raval	148
23-3-2000	<i>El idiota en Versalles</i>	Arden	Teatre Raval	164
27-4-2000	<i>El botí</i>	La Dependent	Teatre Raval	135
25-5-2000	<i>A poqueta nit</i>	Dramatúrgia 2000	Teatre Raval	171
26-10-2000	<i>No és tan fàcil</i>		Teatre Raval	240
23-11-2000	<i>Boom</i>	Chapertons	Teatre Raval	239

21-12-2000	<i>Follow me</i>		Teatre Raval	170
25-1-2001	<i>Nascuts culpables</i>	Moma	Teatre Raval	233
22-2-2001	<i>La mala vida</i>	Malpaso	Teatre Raval	130
12-3-2001	<i>Pasionaria</i>	Bambalina	Teatre Raval	116
22-3-2001	<i>Paraules en penombra</i>	Albena	Teatre Raval	208
26-4-2001	<i>Novecento, el pianista de l'oceà</i>	Albena	Teatre Raval	136
24-5-2001	<i>Fuera de juego</i>	Dramatúrgia 2000	Teatre Raval	100
22-11-2001	<i>Mala leche</i>	Esteve y Ponce	Teatre Raval	99
20-12-2001	<i>L'aniversari de Marta</i>		Teatre Raval	73
26-12-2001	<i>Hans i l'aneguet lleig</i>		Teatre Raval	102
27-12-2001	<i>La pallaciència</i>		Teatre Raval	136
29-12-2001	<i>Robinson Crusoe</i>	Teatre Resistència	Teatre Raval	158
30-12-2001	<i>4 x 4</i>		Teatre Raval	62
3-1-2002	Luis Boyano		Teatre Raval	155
31-1-2002	<i>Miss Ceuta</i>	L'Horta	Teatre Raval	92
21-2-2002	<i>Amb pedres a les butxaques</i>		Teatre Raval	240
21, 22 i 23-3-2002	<i>Spot</i>	Albena	Teatre Raval	240, 240 i 240

La resta de la programació teatral durant aquests anys l'omplien amb col·laboracions amb escoles i instituts, com al juny de 1984, quan ajuden a organitzar un Encuentro Juvenil de Teatro Clásico, amb la programació següent:

8 juny: Institut María Enríquez: *Sor Beatriz*, textos d'Alfons X, Lope de Vega i Avellaneda, per l'IB Antonio Maura de Mallorca. *Abre el ojo*, de Rojas Zorilla, per Jàcara d'Alacant.

9 juny: Plaça Rei Jaume: *Historias de Juan de Buena Vista*, de Lope de Rueda. Corral de Comedias de Almagro. Institut María Enríquez: *La dama duende*, de Calderón de la Barca. Calderilla de Córdoba.

Seu de Gandia: *El gran teatro del mundo*, de Calderón de la Barca. Ara Pacis de Villena.

10 juny: Institut María Enríquez: *Los dos alcaldes encontrados*. Melocotón en Almíbar de Múrcia.

Amb les setmanes culturals de l'Institut de Formació Professional, on es programen, entre altres: *Elegia per la guerra*, del grup Sotaia de Bellreguard (1984); *La cantant calba*, de Ionesco i *El tricicle*, d'Arrabal (1985); *Els quatre cosins germans* (1986), i *La vera història d'Alí Babà* (1987), de Pluja Teatre.

Amb les festes anuals de la biblioteca de Beniopa, que s'hi celebren des de 1988, per on passen, entre altres: *Porta'm el cel*, d'Araceli Banyuls

(1989); *Pirates*, Visitants (1993); *L'amic invisible*, Pluja Teatre (1995); *Bruixeries*, Falaguera Teatre (1996); *Tirant a Anglaterra*, Volantins; i *March nostàlgic*, Pluja Teatre (1997).

Amb les lectures representació dels *Homenatges a la paraula*, organitzades pel CEIC Alfons el Vell, on, des de 1997, amb la col·laboració d'alguns actors, poetes i músics, s'ha recitat Ausiàs March (1997, Pluja Teatre); Maria Mercè Marçal (1998, Marta Pessarrodona i Montse Abelló); *25 anys de poesia al País Valencià* (1999, Lluïsa Mallol, Marta Milla i Montserrat Plans); *A quatre veus* (2000, Esther Formosa); Ovidi Montllor (2001, Esther Formosa i Toti Soler); *Paraules en carn viva*, Joan Fuster (2002, Pau Esteve, acompanyat a l'acordió per Amadeu Vidal); Jacint Verdaguer (2003, diversos poetes valencians), i *Ai, València* (2003, a càrrec del grup Oh, Foll Amor!, acompanyat de violí, violoncel, clarinets i flautes).

I amb altres actes culturals de l'estil del II Congrés de Renovació Pedagògica que es fa a l'hotel Bayren, on fa l'animació Falaguera Teatre en 1990; el muntatge del *Tirant lo Blanc*, un espectacle d'animació infantil de Rafa Soriano i el Taller de Teatre Platero. Una representació itinerant que va mobilitzar centenars de xiquets de les escoles de Gandia per la plaça de la Constitució, la plaça del Rei Jaume I (cort anglesa) i la plaça del Prado (Constantinoble), el mateix any.

PLUJA TEATRE

El grup de Gandia continua amb les seues activitats professionals, consolidant-se com un dels grups de teatre per a tots els públics més prestigiós. Pel grup, a banda dels seus cinc membres fundadors: els germans

Maria Josep i Josep Enric Gonga, Joan Muñoz, Miquel Ribes i Ximo Vidal, passa gent del teatre com Carles Alberola, Alfred Picó i Xavi Moreno, i actors locals com Joan Roman, Bea Gras, Almudena Perelló, Empar Martínez, Santi Gomar... La companyia actua al seu teatre del Raval; fa gires per tot l'Estat; temporades a teatres com el Centro Cultural de la Villa i la Sala San Pol de Madrid, el teatre Arniches d'Alacant, els teatres Rialto, Talia i Escalante de València..., i participa en diversos festivals, com les mostres de teatre de Tàrraga, d'Alcoi i Rialles, de Cerdanyola del Vallés; la fira nacional de teatre per a xiquets FETEN de Gijón; els encontres de TEBEO a Zamora, i altres.

Dirigida per Ximo Vidal, la companyia munta, durant aquests anys, els espectacles següents:

Els quatre cosins germans. 167 representacions. Estrenada a Gandia l'1 d'abril de 1984.

QUATRE COSINS GERMANS. UNA REFLEXIÓ URBANÍSTICA

El grup PLUJA planteja en la seua comèdia **Els quatre cosins germans**, una reflexió sobre l'urbanisme. Torna a utilitzar la comèdia com la clau que els permet obrir les portes tancades dels temes que tracten. Comèdia que en aquest espectacle podríem anomenar urbana, que recorre a materials actuals, d'una naixent cultura urbana contemporània. Tant iconogràficament, com continuant una tradició còmica encetada pel vodevil i el músic-hall i que passa pel cinema còmic americà de principis de segle. La pantomima, les situacions compromeses, els embolics, les persecucions, la paròdia: policies bigotuts, jutges irritables, Chaplin, Keaton, els germans Marx..., un humor de vegades àcid, de vegades romàntic, surrealista... la quotidianitat de les situacions plantejades es alterada per la bogeria subversiva dels protagonistes.

Es planteja en el muntatge la recuperació i la defensa d'espais vitals, la humanització de les ciutats, la resistència a tot el cúmul d'agressions urbanístiques que pateix, hui en dia, qualsevol habitant d'una gran ciutat. (*Mediterráneo*, Castelló de la Plana, 1 d'abril de 1984)

Momo. 196 representacions. Estrenada a Gandia el 10 de febrer de 1986.

MOMO, EN VERSIÓN DE PLUJA TEATRE

En noventa minutos, con un breve intermedio, los actores de PLUJA componen interpretaciones de alto nivel y excelente movimiento escénico, en un montaje rico, complejo, de gran atractivo visual, gracias a un juego de cortinas i telones, de efectos sonoros y luminosos, al empleo de sombras, transparencias, máscaras y dos muñecos autómatas, se suceden los cuadros de la pieza, presididos por canciones i bailes. (*Guía del Ocio*, Madrid, març de 1988)

La vera història d'Alí Babà. 178 representacions. Estrenada a Gandia l'11 de maig de 1987.

La Obra Cultural de Cajaleón ofreció en el auditorio de la Obra Cultural el último montaje del grupo PLUJA TEATRE **La verdadera historia de Alí Babá**, una versión moderna de la famosa fábula oriental de Alí Babá y los cuarenta ladrones. Lo que importa en esta versión, no es como Alí Babá descubre la cueva y se apodera del tesoro después de burlar a los ladrones, sino lo que viene después, cuando Alí Babá, que siempre había sido pobre, se hace rico de repente. El dinero y su capacidad para transformarlo en otra persona son los verdaderos protagonistas de esta fábula milenaria puesta al día. (*La Crónica de León*, León, 8 de maig de 1988)

Dòmina dominante. 36 representacions. Estrenada a Gandia el 29 de setembre de 1989.

D'entrada direm que ens vam divertir. Vam somriure i molt, còmplices de l'embolic de banyes que és **Dòmina Dominante**.

Amb una fidelitat notable respecte "la Moschetta", la peça originària de la que pren l'argument, i amb els personatges arquetípics de la *commedia dell'arte*, el relat picaresc d'una història tan simple con funcional, transcendeix el pas dels segles i això és ben significatiu: el viure és un cicle de repeticions. Finalment, la moral (les morals i els usos que se'n deriven), són un etern motiu de befa col·lectiva.

L'avar marit de poca traça i aparentment poques llums, és burlat per tots i la seua casa (endimoniada casa si convé... que convé, i molt, excusar amb temptacions del maligne els batecs de les passions) hostatja amics, i amics de la seua bella esposa. Aquesta, atreta per la diversitat dels pecats localitzats al entrecreix, interessa l'amanerat capità disposat a mantenir contra tot murmuri o sospita, la seua fama de caça dones, i al criat, decidit a no deixar-se treure el seu dret a fer i desfer el llit de l'ama.

Un continu de situacions que, inevitablement, provoquen simpatia, que insisteixen a tocar la fibra de l'escarni dels espectadors. Com diuen els de PLUJA en començar i en acabar: *Demà farem tragèdia, però avui farem comèdia*. (Joan S. Sorribes, *Qué y Dónde*, València, del 2 al 8 d'abril de 1990)

Eh! Tirant. 167 representacions. Estrenada a Gandia el 26 de febrer de 1990.

[...] para dar una visión diferente de uno de los personajes por excelencia de la novela de caballerías, el grupo ha querido que **Eh! Tirant** sea una comedia interpretada únicamente por payasos. Por tal razón, ha montado un juego escénico en el que la caricatura i la sátira se apoyan en una serie de recursos, como los equívocos, las ceremonias bufas o el ridículo, para expresar con rotundidad, respeto y reverencia, todos esos aspectos humanos que el libro de Joanot Martorell sabe reflejar con claridad y que tanto impresionaron al mismísimo Miguel de Cervantes. (*Diario de León*, León, 22 de maig de 1991)

Peter Pan. 298 representacions. Estrenada a Gandia el 26 de maig de 1992. Reposada en 1997.

La compañía PLUJA TEATRE estrena **Peter Pan**, una versión basada en el original de Barrie en la que solo se han permitido la licencia de actualizar la época en que transcurre la historia. **Peter Pan** ha sido un proyecto largamente acariciado por PLUJA. "Para nosotros, Peter Pan, con su anhelo de juego y evasión, con su gran imaginación y con su búsqueda de la aventura y del riesgo, es toda una definición del actor".

La ineludible necesidad de que los personajes volasen ha retrasado el estreno tres años, en los que pruebas, experimentos y fracasos han sido necesarios para que, podáis contemplar en la Sala San Pol —que cierra temporada con este

montaje— los vuelos de los personajes, el barco mecido por las olas, Campanilla tintilando y, como no, a Wendy, Nana, los niños perdidos, el capitán Garfio, el cocodrilo y demás personajes ya inmortales. (*El Mundo*, Madrid, maig de 1992)

L'amic invisible. 138 representacions. Estrenada a Gandia el 24 de juny de 1994.

No se puede decir con exactitud que **El amigo invisible** de PLUJA TEATRE, sea una nueva versión de *El principito* de Saint Exupéry. Hay demasiadas modificaciones y licencias respecto a ese texto y, sin embargo, no cabe duda de que el montaje del grupo valenciano rezuma, si no la letra, si el espíritu del cuento escrito por el autor francés: que los adultos recuperen el mundo infantil del que han sido expulsados, que se encuentren al amigo invisible que todos llevamos dentro.

El amigo invisible cuenta la historia de Antonio, un publicista cargado de trabajo y de su hija Sara, empeñada en que su padre recuerde los relatos que le contaba cuando era pequeña. El dibujo de la mascota para una campaña publicitaria da entrada a un mundo fantástico y surrealista, en el que Antonio se ha perdido (“un desierto formado por cifras, trabajo, vanidades y aburrimiento”, dicen los de PLUJA) y del que saldrá con Sara.

Con esta obra, PLUJA TEATRE cierra la trilogía iniciada con **Momo** y seguida de **Peter Pan**, y que reflexiona sobre el mundo de los adultos y el universo infantil. (Lola Lara, *El País*, Madrid, 11 de febrer de 1995)

Planeta Shakespeare. 117 representacions. Estrenada a Gandia el 22 de març de 1996.

El argumento parte de una visión futurista de la tierra, al modo de Aldous Huxley en *Un mundo feliz*, o George Orwell en *1984*, cuyo gobierno lo ejerce un estado totalitario y tecnificado que ordena quemar libros y destruir cualquier fuente de saber.

Un científico hace reales a los personajes de un libro, únicos supervivientes de la quema, que se refugian en otro planeta bautizado Shakespeare, por ser el escritor inglés el primero en pisarlo. Con él viajan sus famosos personajes Julieta, Romeo, Ofelia, Hamlet... y el verdadero protagonista de la función, Falstaff.

De cada uno de ellos (de los creados por Shakespeare) se han escogido aquellos aspectos que, a pesar de la distancia en el tiempo, siguen vigentes.

Las referencias son en unos casos sutiles (el amor imposible de Romeo y Julieta es revivido, con mejor fortuna, en el de Árnica y Kálum) y en otros, muy explícitas (la repetición literal de algunos párrafos shakesperianos, algunos tan famosos como el dilema hamletiano).

A Falstaff se le ha otorgado un talante irónico y distante que le permite ejecutar su misión: rescatar a una Julieta despistada.

Malentendidos y picardías.

A los niños les hace gracia el anacronismo de un personaje de siglos atrás en medio de otros de siglos futuros. Anacronismo que no sólo se evidencia en su aspecto físico (la vestimenta o la misma barba), sino también en el modo de moverse, de expresarse metiéndose en profundidades filosóficas, en la propia concepción de la vida.

Y, sobre todo, se divierten con sus malentendidos (oyen culo por cubículo) y sus numerosas picardías (ante un robot reproductivo, comenta que le gustaba más el sistema antiguo: “El viejo Falstaff siempre preferirá las alegres casadas de Windsor”). (Lola Lara, *El País*, Madrid, 3 de noviembre de 1996)

March trama. Estrenada a Gandia el 22 d'octubre de 1997.

Ximo Vidal, un histórico del teatro independiente, que muy rara vez se asoma a las salas de Teatres de la Generalitat, nos sorprende ahora con una producción del ayuntamiento de Gandía en la que ejerce una triple función: autor, actor i director. En la primera de estas facetas, la de dramaturgo, Vidal nos propone un sutil juego que pretende aunar dos momentos históricos (la Edad media, y el presente fin de milenio) y dos grupos diferenciados de personajes (Ausiàs March y sus coetáneos, por un lado; sus exégetas actuales, por otro), aunque, en el fondo, lo que prima es el retrato, plácidamente irónico, de un estamento, el de los profesores universitarios, y de una institución, el matrimonio. Estructurada a base de trucos, de golpes de efecto que destruyen una y otra vez su previsible orientación, esta trama marquiiana, no exenta de notas de humor y de referencias cotidianas, se deja seguir sin contratiempos. Entre otras cosas porque la interpretación (Empar Martínez, Santi Gomar y el propio Vidal), se mueve en los cauces de un naturalismo nada estridente (salvo en la escena final, donde adopta un tono farsesco perfectamente logrado). (Nel Diago, *Cartelera Turia*, València, 16 de febrer de 1998)

Saurus. Estrenada a Gandia el 31 de gener de 1998.

En **Saurus**, dos joves logran viajar al tiempo de los dinosaurios. En su peregrinaje, plagado de aventuras i peligros, averiguan que la alteración del pasado puede provocar cambios imprevisibles en el futuro.

Se trata –indica la sinopsis de la obra– de un viaje iniciático de dos joves protagonistas a través del tiempo y del espacio, de donde volverán más sabios y más preparados para poder conservar el equilibrio ecológico de su viejo mundo. (*Levante*, 31 de gener de 1998)

Des d'aquest any, el grup ha estrenat els muntatges *Recicla, Recicla, El sol verd, Pedigrí, Eh!* i *Momo*, que continuen representant-se.

En 1985, el grup va adquirir en propietat un antic taller-magatzem de mobles i, després d'unes elementals reformes, el va convertir en el teatre del Raval. En una primera etapa, de 1986 a 1994, el nou espai va aprofitar, a banda de les actuacions que programava junt amb l'Ajuntament, perquè el grup fera les seues primeres campanyes escolars a la ciutat. En 1984 i 1985, el grup ja havia muntat aquestes campanyes als col·legis de la ciutat amb les obres *Raspa, Somo i el màgic Tutti Frutti* i *Els quatre cosins germans*. A partir de 1986, la programació és la següent:

1986: *Momo*; 1987: *La vera història d'Alí Babà*; 1988: *Rondalla de rondalles*; 1989: *Ara va de màgia*; 1990: *Eh, Tirant!*; 1991: *Puja al Pluja bus tour*; 1992: *Ombres fugisseres*; 1993 i 1994: *Peter Pan*.

Totes aquestes obres són de Pluja Teatre. Per les campanyes van passar, a banda dels col·legis de la ciutat, els escolars de 25 pobles de la Safor i de comarques dels voltants. S'hi van fer 226 sessions i van passar pel teatre 33.638 xiquets.

En 1995, una reforma total de l'edifici consolida el teatre del Raval com a sala. Dos han estat els factors fonamentals d'aquest procés. Un, que l'Ajuntament de Gandia, havent-se quedat sense teatre municipal, l'utilitza, com hem vist en la taula anterior, per a la seua programació teatral. L'altre, que, amb la signatura d'un conveni de col·laboració entre la Generalitat Valenciana, l'Ajuntament de Gandia i Pluja, el teatre del Raval s'ha convertit en una sala permanent de teatre infantil oberta a tots els escolars de les comarques centrals valencianes. La programació de les campanyes, des de 1995, ha estat la següent:

ANYS	OBRA	COMPANYIA
Novembre 1995	<i>Totes les salsitxes del rei</i>	Nana Teatre
Novembre 1995	<i>Hui...!</i>	PTV
Desembre 1995	<i>La llegenda del bandoler</i>	L'Horta
Febrer 1996	<i>L'amic invisible</i>	Pluja Teatre
Març 1996	<i>El drac</i>	L'Entaulat
Abril-maig 1996	<i>Violeta i Pantagruel</i>	Jàcara
Octubre 1996	<i>Puja't al carro</i>	Teatre de l'Home Dibuixat
Novembre 1996	<i>Planeta Shakespeare</i>	Pluja Teatre
Desembre 1996	<i>Grúmic</i>	Tàbata Teatre
Febrer 1997	<i>Peter Pan</i>	Pluja Teatre
Març 1997	<i>El fantasma de Canterville</i>	Bambalina Titelles
Abril 1997	<i>El cargol Mossi i el cuc</i>	La Closca
Maig 1997	<i>Peter Pan</i>	Pluja Teatre
Octubre 1997	<i>De tot cor</i>	Teatro Paraíso
Novembre 1997	<i>Merlí i el jove Artús</i>	L'Horta
Desembre 1997	<i>March trama</i>	Pluja Teatre

Febrer 1998	<i>Planeta Shakespeare</i>	Pluja Teatre
Març-Abril 1998	<i>Quo no vadis</i>	La Pera Llimonera
Maig 1998	<i>Coses</i>	Jàcara
Octubre 1998	<i>El secreto de Lena</i>	Sambhu Teatro
Novembre 1998	<i>l perdona per les faltes d'ortografia</i>	Combinats
Desembre 1998	<i>Saurus</i>	Pluja Teatre
Febrer 1999	<i>Saurus</i>	Pluja Teatre
Març 1999	<i>Hers, el fantasma del teatre</i>	Tàbata Teatre
Maig 1999	<i>La volta al món en 80 caixes</i>	Markeliñe
Octubre 1999	<i>Caixes</i>	Nats Nus Dansa
Novembre 1999	<i>Marco Polo</i>	Lavi e Bel
Desembre 1999	<i>Angel</i>	L'Horta
Febrer 2000	<i>Recicla, recicla</i>	Pluja Teatre
Març-abril 2000	<i>El geperut de Notre-Dame</i>	Zum Zum Teatre
Maig 2000	<i>Espinacs</i>	Combinats
Octubre 2000	<i>Llorenç de l'àvia i la catifa voladora</i>	La Pera Llimonera
Novembre 2000	<i>El món en 80 màscares</i>	L'Home Dibuijat
Desembre 2000	<i>El sol verd</i>	Pluja Teatre
Febrer 2001	<i>Pedigrí</i>	Pluja Teatre
Abril 2001	<i>El meu amic Txèkhov</i>	Zum Zum Teatre
Maig 2001	<i>Sabates</i>	La Sal
Octubre 2001	<i>La ramita de hierbabuena</i>	Teloncillo
Novembre 2001	<i>Les aventures del Baró de Münchhausen</i>	La Baldufa
Desembre 2001	<i>Cor de mel</i>	Jàcara
Febrer 2002	<i>El sol verd</i>	Pluja Teatre
Març 2002	<i>Les tres porquetes</i>	L'Horta
Maig 2002	<i>Contes del cel</i>	Xirriquiteula

Octubre 2002	<i>Tina, la bruixa fina</i>	Tàbata Teatre
Novembre 2002	<i>A lo lejos veo un sueño</i>	Nasú/Arbolé
Desembre 2002	<i>Paraules a les butxaques</i>	Combinats
Febrer 2003	<i>Eh!</i>	Pluja Teatre
Març 2003	<i>La comèdia dels errors</i>	Zum Zum Teatre
Maig 2003	<i>Iglú</i>	L'Horta
Octubre 2003	<i>Ekidazu</i>	Kukubiltxo
Novembre 2003	<i>Julietta i Romeo</i>	Combinats
Desembre 2003	<i>La mar a la butxaca</i>	Jàcara

Les dades de representacions, assistents i pobles en les campanyes són les següents:

TEMPORADA	ASSISTENTS	REPRESENTACIONS	POBLES
1996	15.844	81	52
1997	19.874	99	69
1998	18.144	89	71
1999	18.562	92	80
2000	19.082	94	86
2001	19.443	101	82
2002	19.223	101	85
2003	19.093	99	82
TOTALS	149.265	756	607

Per comarques, els pobles que han enviat els seus escolars, es distribueixen de la manera següent:

COMARQUES	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
La Safor	12	14	17	17	17	17	19	19
La Vall d'Albaida	10	11	11	17	18	10	15	18
La Marina Alta	9	10	12	15	13	20	14	17
La Marina Baixa	5	9	8	7	13	11	9	9
La Ribera Alta	4	8	12	10	10	8	9	7
La Ribera Baixa	5	4	2	7	4	6	6	6
L'Alcoià	1	7	3	3	3	2	3	1
La Costera	2	3	3	2	3	5	4	3
El Comtat	4	2	1	2	4	3	5	1
L'Horta	--	1	2	1	1	--	1	1

En 1997, el grup va encetar una col·laboració amb la Diputació de València i l'Ajuntament de Gandia, per programar cicles de teatre juvenil destinat als alumnes dels instituts. La seua programació ha estat la següent:

ANY	OBRA	COMPANYIA	LLOC
Gener 1998	<i>Una classe amb don Abili</i>	Pimpinelles	Aules instituts
Gener 1998	<i>Curriculum</i>	Albena	Teatre Raval
Gener 1998	<i>Dones</i>	La Dependent	Teatre Raval
Gener 1999	<i>Paraules en carn viva</i>	L'Horabaixa	Instituts
Gener 1999	<i>Lentejas</i>	Teatre Elisa	Teatre Raval
Gener 1999	<i>Historietes medievals</i>	Pot de Plom	Teatre Raval
Gener 2000	<i>Don Abili a l'Olimp</i>	Pimpinelles	Aules instituts
Gener 2000	<i>Inhospital</i>	Nas Teatre	Teatre Raval
Gener 2000	<i>Defecte 2000</i>	Pot de Plom	Teatre Raval

Gener 2001	<i>Un teatre de butxaca</i>	L'Home Dibuixat	Instituts
Gener 2001	<i>Cotxes</i>	Teatre dels Vents	Teatre del Raval
Gener 2001	<i>Fum de canyot</i>	Fum de Canyot	Teatre del Raval
Gener 2002	<i>Núvols</i>	Eòlica Teatre	Teatre Raval
Gener 2002	<i>La comèdia dels errors</i>	Zum Zum Teatre	Teatre Raval
Gener 2003	<i>Amors impossibles</i>	Nas Teatre	Teatre Raval
Gener 2003	<i>Pre-textos</i>	La Puça	Teatre Raval
Gener 2003	<i>Turmix</i>	Ximo Vidal	Instituts

En 1997, Pluja Teatre va decidir programar pel seu compte, amb el nom genèric d'*Els Divendres del Raval*, una sèrie de muntatges que es podrien inserir en el que programen les anomenades *sales alternatives* a les grans ciutats de l'Estat.

Relació d'obres de teatre programades al Teatre del Raval de Gandia: Els Divendres del Raval

ANY	OBRA	COMPANYIA
28-1-2000	<i>Parelles de fet, de fet parelles</i>	G.T. Universitat València
4-2-2000	<i>Sang d'orxata</i>	Jaume Bayarri
3-3-2000	<i>Quixot</i>	Bambalina Titelles
14-4-2000	<i>Cinc Sons</i>	Xavi Moreno
19-5-2000	<i>Adultos</i>	PTV
20-10-2000	<i>Millors moments</i>	Marcel Gros
17-11-2000	<i>Cartes a Julietta</i>	Gregal
29-12-2000	<i>Un de sol</i>	Combinats
12-1-2001	<i>¿Músico?</i>	Jeremy Williams
9-2-2001	<i>Ponent</i>	Bramant & Carme Teatre
9-3-2001	<i>Brossa, Hausson, Brossa</i>	Hausson

20-4-2001	<i>La noche justo antes de los bosques</i>	Pedro Rebollo
18-5-2001	<i>Nus</i>	Mutis pel Fòrum
26-10-2001	<i>Rèquiem</i>	El Acróbata
16-11-2001	<i>Viajeras</i>	Hongaresa de Teatre
28-12-2001	<i>Me hago la muerta. Adan y Eva</i>	La Sonrisa de Caín i L'Ober Dansa
18-1-2002	<i>Mono Sapiens</i>	L'Home Dibuijat
8-2-2002	<i>Ofelias o màquina Hamlet</i>	Teatre de Dos Mons
1-3-2002	<i>La història trista de la nena trapezista</i>	Teatre Mòbil
12-4-2002	<i>Primer plano</i>	Orrallo Teatro
3-5-2002	<i>Zulo</i>	Tea3
18-10-2002	<i>Morir no és tan fàcil</i>	La Caixeta
15-11-2002	<i>Tractat de blanques</i>	Sala Beckett
27-12-2002	<i>Pan con pan</i>	Zanguango/Trapu Zaharra
17-1-2003	<i>Más sola que la una</i>	La Mujer Básica
21-2-2003	<i>A saco</i>	Ju Ja
14-3-2003	<i>La vengansa</i>	Pot de Plom
11-4-2003	<i>El Xanadú</i>	El Bosc
2-5-2003	<i>Vida clownyugal</i>	Puntoclown
6-6-2003	<i>Turmix</i>	Ximo Vidal
17-10-2003	<i>Esperando a Godoy</i>	Godoy
7-11-2003	<i>La senyoreta Júlia</i>	Mutis pel Fòrum
19-12-2003	<i>Vacantes</i>	Hongaresa

Entre les obres programades per l'Ajuntament, Els Divendres del Raval, les campanyes escolars i el concurs de teatre *amateur* Ligorio Ferrer, s'han fet,

des de 1995 fins al 2003, 1.230 funcions, amb un total de més de 223.000 espectadors, que dóna una mitjana de 181 espectadors per funció. Si tenim en compte que la sala té una capacitat de 248 espectadors, el tant per cent d'ocupació per funció ha estat del 73%.

A **Oliva**, la programació va anar fent-se en funció de les festes i algunes celebracions culturals, fins que l'Ajuntament va adquirir el cinema Olympia, on ha consolidat una programació estable en els darrers anys. Una mostra de la qual la podem veure en la taula següent:

Relació d'obres de teatre i dansa programades al Teatre Olympia d'Oliva (1989-2002)

ANY	OBRA	COMPANYIA	ASSISTÈNCIA
6-10-1989	<i>El gato con botas</i>	Nana Teatre	
6-10-1989	<i>Los hombres de color naranja</i>	Nana Teatre	
6-12-1989	<i>Cuando el fuego se apaga</i>	El Rebollet	
13-6-1992	<i>Los cómicos sin lengua</i>	Carles Castillo	
24-7-1992	<i>The Virgo de Visanteta, musical story</i>	Lluís Miquel	
1993	<i>El príncipe valiente</i>	Teatro Clásico Infantil. Madrid	
1993	<i>El monstruo de Frankenstein</i>	Nana Teatre	
26-11-1993	<i>Tenorio a la força</i>	El Rebollet	
26-11-1993	<i>Els fills dels vells</i>	Falla Casa Alonso	
3-12-1993	<i>La tea de la discòrdia</i>	El Rebollet	
3-12-1993	<i>El metge a garrotades</i>	Falla Estació	

10-12-1993	<i>Per no ser sogre</i>	Falla Institut	
10-12-1993	<i>És el càstig un premi?</i>	Falla Sant Francesc	
17-12-1993	<i>Un entropessó qualsevol pega en la vida</i>	Falla Pensat i Fet	
24-3-1995	<i>Cyrano de Bergerac</i>	Teatre del Desig	
21-4-1995	<i>Assassinat al balneari</i>	Escola Municipal Teatre d'Aldaia	
12-5-1995	<i>Mentideres</i>	Cuina Teatre	
9-6-1995	<i>Broadguay</i>	Jàcara	
Del 29-4 al 9-6-1995	<i>Mostra de teatre escolar</i>	Escoles Oliva	
17-1-1997	<i>Escaramusses</i>	La Dependent	123
21-2-1997	<i>Vida i miracles de n'Aineta dels matalassos</i>	Teatre de Què	79
14-3-1997	<i>L'illa</i>	Teatro Enemigo	70
25-26-3- 1997	<i>Grúmic, un somni de tardor</i>	Tàbata Teatre	(3) 202, 189 i 152
11-4-1997	<i>Zigurat</i>	Zotal Teatre	103
16-5-1997	<i>Les mans negres</i>	Pavana	165
6-6-1997	<i>Brams o la Kumèdia dels errors</i>	Toni Albà	83
23-6-1997	<i>Correfocs</i>	L'Esclat	Carrers Oliva
6-9-1997	<i>Teatre de carrer</i>	Juglogoliards	Carrers Oliva
24-10-1997	<i>Lentejas</i>	Teatro Elisa	132
31-10-1997	<i>Torna-la a tocar, Sam</i>	Comuna Gàbia	182
7-11-1997	<i>Quelo xufeta</i>	Falla Sant Francesc	285
7-11-1997	<i>Tornarem a Casablanca</i>	Murta Teatre	
14-11-1997	<i>L'afició</i>	Falla Casa d'Alonso	290

14-11-1997	<i>Fray Carmelo</i>	Falla L'Estació	
20-11-1997	<i>Historietes medievals</i>	Plom de Pot	250
21-11-1997	<i>La Pati de peiscadors</i>	PIF Teatre	310
21-11-1997	<i>Navellos 18</i>	Falla Institut	
12-12-1997	<i>Beatrus</i>	L'Horta i La Dependent	112
23-1-1998	<i>Teràpies</i>	Capsigrans	178
6-2-1998	<i>Chaise Longe</i>	Mont Plans	201
20-2-1998	<i>Animalari</i>	Scura Plats	Carrers Oliva
6-3-1998	<i>Terentius</i>	Prod. TGB	250
16-3-1998	<i>Animació carrer</i>	Juglogoliards	Carrers Oliva
24-4-1998	<i>March trama</i>	Pluja Teatre	89
30-4-1998	<i>El bosc</i>	Nana Teatre	
15-5-1998	<i>Boig per tu</i>	Boig Teatre	158
12-6-1998	<i>Mandíbula afilada</i>	Albena	216
23-6-1998	<i>Correfocs</i>	Llampec Nois	Carrers Oliva
16-10-1998	<i>Intrínquis</i>	Vol Ras	600
26-10-1998	<i>La puta enamorada</i>	Arden	302
11-12-1998	<i>Jordiet contraataca</i>	Pot de Plom	210
19-2-1999	<i>Estrips</i>	A Santa Companya	
26-3-1999	<i>La casa en obres</i>	Teatre de Ciutat	
9-4-1999	<i>L'altre</i>	Moma	
30-4-1999	<i>Aquella nit amb Lluís</i>	Zircó-Posidònia Teatre	
21-4-1999	<i>Mi odisea</i>	Teatro Paraíso	

27-4-1999	<i>La aventura peligrosa de una vocal presuntuosa</i>	Fantasia en Negro	
4-1-2000	<i>Màgic Tot</i>		
24-2-2000	<i>Eureka!</i>	El Cau de l'Unicorn	
25-2-2000	<i>Teatre total</i>	Teatre de la Guerilla	
28-2-2000	<i>Batucada Brasileira</i>		Carrers d'Oliva
10-3-2000	<i>Gests, ganyotes i posturetes</i>	Vol Ras	
15-3-2000	<i>Una de pirates</i>	Teatre de la Caixeta	
17-3-2000	<i>Grease</i>	Musical	
29-3-2000	<i>El retorn de Robin Hood</i>	Posidònia	
12-4-2000	<i>Mi Odisea</i>	Teatro Paraíso	
14-4-2000	<i>Carmina Burana</i>	Gavina Ballet Clàssic	
5-5-2000	<i>Me sale de mi cabecita</i>	Alexis Valdés	
13-5-2000	<i>A la nit, una navalla</i>	Falla Institut	
17-5-2000	<i>El sol verd</i>	Pluja Teatre	
19-5-2000	<i>Comèdia negra</i>	Comuna Gàbia	
27-10-2000	<i>Juguetes</i>	Màgic6	
10-11-2000	<i>Parelles de fet, de fet parelles</i>	G.T.U. València	
11-12-2000	<i>Elementary, my dear student</i>	Feedback	
12-11-2000	<i>Dr. Jekyll i Mrs. Hyde</i>	Feedback	
15-2-2001	<i>El fantasma del mentider</i>	El Cau de l'Unicorn	
16-2-2001	<i>Sones de almendra amarga</i>	Gemma Cuervo	600
13-3-2001	<i>El sol verd</i>	Pluja Teatre	600
22-3-2001	<i>Nosaltres</i>	Conino Gurillo	
18-5-2001	<i>101 años de cine</i>	Quésquispás	

25-5-2001	<i>El regalo</i>	Fantasia en Negro	
4-1-2002	<i>La flauta mágica</i>	Òpera Oberta	
6-2-2002	<i>De todo corazón</i>	Teatro Paraíso	
8-2-2002	<i>Again, again</i>	Vol Ras	600
22-2-2002	<i>El atolondrado</i> , de Molière.	Sota de Bastos	
26-2-2002	<i>Aladí, el geni de la lámpara</i>	La Caixeta	
1-3-2002	<i>Diez</i>	Entrecajas amb Juan Luis Galiardo	
5-3-2002	<i>Pedigrí</i>	Pluja Teatre	
9-3-2002	<i>Besos</i>	Albena	600
22-3-2002	<i>La tentación vive arriba</i>	Verónica Forqué	
5-4-2002	<i>Tres de tres</i>	Cia. Coreogràfica GV (dansa)	
6-4-2002	<i>La catifa voladora</i>	La Pera Llimonera	
12-4-2002	<i>Lenguas de plata</i>	Magüi Mira	
20-4-2002	<i>Caixes</i>	Ens Dansa	
28-4-2002	<i>5 horas con Mario</i>	Lola Herrera	600
3-5-2002	<i>La jaula de las locas</i>	Paco Morán i Joan Pera	600
9-5-2002	<i>Revista de varietats</i>		
10-5-2002	<i>Rock and Clown</i>	Música i Mim	
24-5-2002	<i>El buen mozo i La barraqueta del Nano</i>	La Barraqueta	

Bellreguard, és un cas a part en el panorama teatral, no diria ja de la comarca, de tot el país. La seua programació estable de teatre ha donat als

seus veïns l'oportunitat de veure espectacles importants a casa i a preus assequibles. Bellreguard forma part del Circuit Teatral Valencià de la Generalitat Valenciana des de 1988, i en tots aquests anys han passat pel poble actors, actrius, companyies i obres de teatre importants.

Abans, la seua programació seguia les pautes d'altres pobles de la comarca, depenia de les festes o d'algun esdeveniment cultural programat de tant en tant. Igual es feien funcions de grups locals, com Sotaia Teatre, que representa *Elegia per a una guerra* en 1982 i 1983, que es veuen al poble grups com el PTV, Pluja, L'Horta (*Bloody Mary Show*), Volantins, Xarxa, Teatre Espai (*Carmeta la Medusa*)..., que es muntaven esdeveniments com la Primavera Teatral en 1984, per la qual passen *Delirio a dúo*; *Qui vol un miraclet?*, de Dario Fo, per Versus Còmics de Castelló, i *La calça al garró*, Pluja Teatre, o el festival Jazz vora Mar en 1985, on actuen Art Blakey, Tete Montoliu i B.B. King.

Des de la inauguració de la Casa de Cultura, a l'octubre de 1986, i durant 1987, les representacions foren esporàdiques. A partir de 1988, i de manera formal com a sala membre del Circuit Teatral Valencià, la programació teatral començarà a ser estable, és a dir, almenys una obra al mes.

La programació des d'aleshores ha estat la següent:

Relació d'obres de teatre i dansa realitzades a la Casa de cultura de Bellreguard (1986-2002)

ANY	OBRA	COMPANYIA
1986	<i>Destiada</i>	Ananda Dansa
1986	<i>Ací no paga ni Déu</i>	La Cassola d'Alcoi
1986	<i>La cova del gran Banús</i>	Bambalina Titelles
1986	<i>Momo</i>	Pluja Teatre

1986	<i>Flight</i>	Vol Ras
1987	<i>Baixar al moro</i>	La Xula de Castelló
1987	<i>El dolçainer de Tales</i>	Xarxa Teatre
1987	<i>Tirant Lo Blanc</i>	L'Entaulat i Los Duendes
1987	<i>El frigorífico</i>	Eduardo Quiles
1987	<i>Ferrabras</i>	Bambalina Titelles
1987	<i>Negre per què no eres.. ?</i>	Cadafal de Bellreguard
1987	<i>Una jornada particular</i>	Teatre de la Mandràgora
1988	<i>Sopikal</i>	Poción Magi
1988	<i>Arlequino servidor de dos patrones, de Goldoni</i>	C.D. de Sagunt
1988	<i>Cadiram</i>	La Cassola d'Alcoi
1988	<i>Streets</i>	Vol Ras
1988	<i>Pels pèls</i>	Teatre Estable PV
1989	<i>Històries per a riure</i>	Pimpinelles
1989	<i>Dansa</i>	Alumnes del Conservatori d'Alcoi
1989	<i>Colombaioni</i>	Els Pallassos de Fellini
1989	<i>Todos eran mis hijos, d'Arthur Miller</i>	Berta Riaza i Agustín González
1989	<i>Sóc una dona</i>	La Cassola
1989	<i>Domina dominante</i>	Pluja Teatre
1989	<i>Elvis</i>	Jàcara
1989	<i>Pares y Nines, d'Alonso de Santos</i>	Rafael Álvarez <i>El Brujo</i> i Gerardo Malla
1989	<i>Micomicon</i>	El Saco de Stromboli (Canàries)
1990	<i>El mussol i la gata de Bill Manhoff</i>	Carles Pons i Àngela Castilla

1990	<i>Malayerba</i>	amb Rafaela Aparicio
1990	<i>Tot el que necessites...</i>	Boig Teatre
1990	<i>Jaque al rey</i>	per C.T. de Sagunt
1990	<i>Viu com vulgues</i>	Carles Alberola i Alfred Picó
1990	<i>Hot Neon</i>	Teatre Circ
1990	<i>Escenas de teatro de Singapur</i>	Trapezi Espectacles
1990	<i>Eh, Tirant!</i>	Pluja Teatre
1990	<i>Aladí</i>	Bambalina Titelles
1990	<i>Makinavaja, el último Choriso</i>	Ferran Rañé
1990	<i>Cómeme el coco, negro</i>	La Cubana
1990	<i>Mimosterios y magiliculas</i>	Carles Castillo
1990	<i>Dansa</i>	Ballet Nacional de Bulgària
1991	<i>Solos</i>	Dansa per Gacel Menèu
1991	<i>Dansa</i>	Per alumnes del Conservatori d'Alcoi
1991	<i>Pasen y mueran</i>	Duodeno Teatro
1991	<i>O tu o res</i>	L'Horta Teatre
1991	<i>Insòlit</i>	Vol Ras
1991	<i>Colombar de profit</i>	La Gutenberg
1991	<i>Questi fantasmi</i>	E.M.T. Silla
1991	<i>El Lazarillo de Tormes</i>	Rafael Álvarez <i>El Brujo</i>
1991	<i>El Quixot</i>	Bambalina Titelles
1991	<i>Bufaplanetes</i>	Pep Bou

1991	<i>Sueñagallo</i>	La Burbuja
1992	<i>El astrólogo fingido</i>	Pedro Calderón de la Barca
1992	<i>Miraclets</i> , de Dario Fo	La Cassola
1992	<i>Hau!</i>	La Tarumba
1992	<i>La dona de negre</i>	Pavana Teatre
1992	<i>Deixeu-me ser mariner</i>	Taules Teatre
1992	<i>Cuentos rebeldes</i>	Teatro Viajero
1992	<i>Jojo</i>	Bambalina Titelles
1992	<i>Històries de la puta mili</i>	Catalana de Gags
1992	<i>La verdad está en inglés</i>	Esteve y Ponce
1992	<i>Petits contes misògins</i>	T de Teatre
1992	<i>El baile</i> , d'Edgard Neville	Amb Cristina Higuera, Joaquín Hinojosa i Toni Isbert
1992	<i>Això és màgia</i>	La Capsa Màgica
1993	<i>Doble de clàssics</i>	Teatre del Quinzet
1993	<i>Mostra de dansa del Conservatori d'Alcoi</i>	Conservatori d'Alcoi
1993	<i>Yo amo a Shirley Valentine</i>	amb Esperanza Roy
1993	<i>Machirulo</i> , d'Alejandro Jornet	T. del Potaje
1993	<i>P.D. El teu gat ha mort</i>	Centre D. G. Juli Leal
1993	<i>L'estrany viatge del professor Vicent</i>	Grup EPA
1993	<i>El enemigo de la clase</i>	CDG Valenciana
1993	<i>Aquí Radio Andorra</i>	per L'Americana Teatre
1993	<i>Mucho sueño</i>	d'Ulen Spigel (clown)
1993	<i>Els polls dels actors</i>	T. de l'Home Dibuijat

1993	<i>Opus Prima: un conte de guerra</i>	Teatre de la Resistència (la recaptació es va destinar als refugiats iugoslaus)
1993	<i>Canal Clown</i>	Falaguera Teatre
1994	<i>Ella imagina</i> , de J.J. Millás	amb Magüi Mira
1994	<i>La sala dels professors</i>	C.D. de la Generalitat Valenciana
1994	<i>Animació</i>	Maskara Teatre
1994	<i>Parella oberta</i>	Teatre Circ
1994	<i>Gaviotas subterráneas</i>	amb Chete Lera
1994	<i>Pánico contenido</i>	Pavana Teatre
1994	<i>El escaparate del amor</i>	Teatraco Teatro (per a l'EPA)
1994	<i>Sidecar</i>	Boni & Caroli (Trobada d'Escoles en València)
1994	<i>Somiar truites</i>	amb Carme Conesa
1994	<i>Ai, Mare de Déu!</i> , de Dario Fo	La Dependent
1994	<i>Desfici per les vacances</i> , de Carlo Goldoni	(Taller del Centre Dramàtic)
1994	<i>Això era i no era</i>	La Colla Teatre
1995	<i>Cyrano de Bergerac</i>	Teatre del Desig
1995	<i>El metge a garrotades</i> , de Molière	
1995	<i>Madres</i> , d'Arnold Wesker	
1995	<i>Tu i jo som tres</i>	Grup local Hipotàlam. Setmana cultural de l'escola: òpera, teatre
1995	<i>Homes</i>	T de Teatre
1995	<i>SSScum!</i>	per Pepe Rubianes
1995	<i>L'aniversari de D. Eduardo</i>	La Dependent

1995	<i>El invitado</i>	Teatraco Teatro (per a l'EPA)
1995	<i>Commedia, un xoguet para Goldoni</i>	Ollomoltranvia
1995	<i>El cielo estrellado sobre nosotros</i>	T. de la Resistència
1996	<i>La ley de la selva, d'Elvira Lindo</i>	
1996	<i>La sombra del Tenorio, d'Alonso de Santos</i>	amb Rafael Alvarez <i>El Brujo</i>
1996	<i>Màgia</i>	per Luis Boyano (per a l'EPA)
1996	<i>La luna de Maracaibo</i>	La Caràtula
1996	<i>Paraules en carn viva</i>	L'Horabaixa Teatre. (textos i poemes de Joan Fuster, amb acompanyament musical)
1996	<i>Taller de circ "Rampin show"</i>	(setmana cultural col·legi)
1996	<i>Totes les saltxixes del rei</i>	Nanà Teatre (setmana cultural)
1996	<i>Estimada Anuchka</i>	Albena Produccions
1996	<i>Gagmanía</i>	Vol Ras
1996	<i>Temps de dansa</i>	Escola de Ballet Municipal
1996	<i>L'illa</i>	Teatro Enemigo
1996	<i>No me da la rana</i>	PTV clowns
1996	<i>Un sopar de dimecres</i>	Teatre del Quinzet
1997	<i>Canciones animadas</i>	Àngel Ruiz i Mariano Marín
1997	<i>Les mans negres, d'Eugene-Martin Labiche</i>	Versió de Juli Leal
1997	<i>El Florido pensil, d'Andrés Sopena</i>	Tanttaka Teatroa
1997	<i>Boig per tu</i>	Boig Teatre

1997	<i>Caníbales</i>	Respira Teatro
1997	<i>Palmarés Fever</i>	Cabaret Teatro (per a l'EPA)
1997	<i>La veu d'un poble</i>	Grup musical DROPO (2 sessions: una per a alumnes de l'institut i l'altra oberta per a tots)
1997	<i>Imatges d'un espai en ombres</i>	Malpaso
1997	<i>Lentejas</i>	Teatro Elisa
1997	<i>El fantasma de Canterville</i>	Bambalina Titelles
1997	<i>Beatrius</i>	L'Horta i La Dependent
1998	<i>Glub-glub</i>	Yllana
1998	<i>Chaise-longue</i>	Cia. Mont-Plans (Projecte Alcover)
1998	<i>Teràpies</i>	Cia. Capsigranys (Projecte Alcover)
1998	<i>El misterio de las voces vulgares</i>	Acadèmica Palanca
1998	<i>Historietes medievals</i>	Pot de Plom (per a l'EPA)
1998	<i>Mandíbula afilada</i>	Albena Produccions
1998	<i>L'abocador</i>	La Pavana (per al Centre de Primària)
1998	<i>Intrínquis</i>	Vol Ras
1998	<i>Todo Shakespeare (o casi)</i>	Tanttaka Teatroa
1998	<i>La puta enamorada</i>	Arden
1999	<i>Strips</i>	A Santa Companya (Projecte Alcover)
1999	<i>A doble espai</i>	Gom Teatre (Projecte Alcover)
1999	<i>101 años de cine</i>	Cachivache (Mariano Marín i Àngel Ruiz)
1999	<i>Meninetes</i>	Volantins (setmana cultural centre primària)
1999	<i>La princesa que no volia</i>	Grup local de l'AMPA

1999	<i>L'altre</i>	Moma Teatre (Projecte Alcover)
1999	<i>Jordiet contraataca</i>	Pot de Plom (per a l'EPA)
1999	<i>La ruleta russa</i>	Companyia de Teatre Micalet
1999	<i>Los hermanos Pirracas en Nemequitepà</i>	Esteve y Ponce
1999	<i>Me sale de mi cabecita</i>	Alexis Valdés
1999	<i>Defecte 2000</i>	Pot de Plom
2000	<i>Petita mort</i>	Cia. Malasang (Projecte Alcover)
2000	<i>Cyrano de Bergerac</i>	Bambalina Titelles (Projecte Alcover)
2000	<i>Ahmosis I, Amenofis IV</i>	L'ombra del Cranc (Projecte Alcover)
2000	<i>Parelles de fet, de fet parelles</i>	per GTUV
2000	<i>Besos</i>	Albena Teatre
2000	<i>Un de sol</i>	Combinats
2000	<i>La mala vida</i>	Malpaso
2000	<i>El regalo (infantil)</i>	Fantasia en Negro Teatro
2000	<i>A poqueta nit</i>	Dramatúrgia 2000 (Projecte Alcover)
2001	<i>Nascuts culpables</i>	Moma Teatre
2001	<i>Paraules en penombra</i>	Albena Produccions
2001	<i>Pell de gallina</i>	Escarlata Circus (Projecte Alcover)
2001	<i>Ícars</i>	Res de Res i En Blanc (Projecte Alcover)
2001	<i>El patito feo (infantil)</i>	Los Duendes
2001	<i>Un sofà per a quatre</i>	Berèbers Teatre
2001	<i>Novecento, el pianista de l'oceà</i>	Albena

2001	<i>Fuera de juego</i>	Dramatúrgia 2000
2001	<i>L'aniversari de Marta</i>	El Club de la Serpiente
2001	<i>Les tres porquetes</i> (infantil)	L'Horta Teatre
2001	<i>La prova de l'euro</i>	Lluna Plena Teatre
2002	<i>Con la gloria bajo el brazo</i>	Quesquispàs
2002	<i>Mala leche</i>	Esteve y Ponce
2002	<i>Set</i>	Nats Nus Dansa
2002	<i>L'erotíssima donya Inés</i>	Cisell Teatre (Gandia)
2002	<i>Balleu, balleu...</i>	La Banda del Drac
2002	<i>Giulietta</i>	Pepa Plana (Projecte Alcover)
2002	<i>Euureka!!!</i>	El Cau de l'Unicorn
2002	<i>QFWFQ, una historia del universo</i>	Teatro Meridional
2002	<i>Homes i dones... (bojos pel teatre)</i>	Fila Berebers
2002	<i>Doms</i>	Produccions Scura
2002	<i>Aniversari animal</i>	Produccions Scura
2002	<i>Sessions de conta contes en l'escola</i>	Àngela Part
2002	<i>Supernás</i>	Engrata
2002	<i>Spot</i>	Albena Teatre
2002	<i>Castigats</i>	Combinats Teatre
2002	<i>Perquè vull!!</i> , d'Ovidi Montllor	Gom Teatre (Projecte Alcover)
2002	<i>El miracle d'Anna Sullivan</i>	La Pavana

La resta de la programació gira al voltant de les festes per on solen passar grups infantils i de carrer que actuen a l'aire lliure, com ara:

1990. Festes. *Fam de foc*, Xarxa, La Burbuja, Visitants; *Huonstein*, Visitants.

1993. Festes. *Nit màgica*, Xarxa; *La bruixa Maduixa*, Volantins.

1994. Festes. *El jovencito Frankenstein*, Nana Teatre.

1998. Festes. *Brigada 080, apaga y vámonos*, Vagalume; *La bruixa Maduixa*, Volantins.

2000. *L'esperit de les flames*, Foc i Som (correfocs); Rampin Show; Meninetes.

La tècnica de cultura de l'Ajuntament manté, a més, contactes amb el claustre per a coordinar les setmanes culturals en les quals ha patrocinat obres de teatre o grups d'animació per a les fi de festa. També s'han mantingut puntualment contactes amb les activitats teatrals que realitzen els alumnes de l'Institut Joan Fuster, i es presta la sala d'actes per a les seues representacions teatrals en anglès. I amb l'Escola d'Adults, patrocinant les setmanes culturals que aquesta organitza. Ha col·laborat amb el muntatge de l'obra *Crec en Déu*, de Paco Sanguino i Rafael González, que ha muntat el grup local Què Fem, Teatre?, amb Pili Guerrero i Paqui Llopis.

Bellreguard forma part, des de 1998, del Projecte Alcover, que es defineix com una associació lliure d'una sèrie d'entitats municipals de l'àmbit geogràfic balear, català, valencià i andorrà, amb l'objectiu de crear una estructura estable d'intercanvi que permeti la realització de gires coordinades d'espectacles teatrals.

A **Tavernes de la Valldigna**, la programació estable, primer a la sala d'actes de l'Institut Jaume II, i després a la Casa de cultura, ha seguit,

més o menys, el model de les que es fan a la resta de les poblacions que hem esmentat; cal tenir en compte que també pertany al Circuit Teatral Valencià, i això marca una manera de fer bastant semblant en els seus membres.

El que cal destacar és com ha aprofitat l'atenció que li han dedicat les autoritats autonòmiques al monestir de Santa Maria de la Valldigna, per aconseguir formar part de l'Institut Internacional de Teatre de la Mediterrània, i, dins de l'Acció Teatral de la Valldigna, organitzar uns Encontres Internacionals de Dramatúrgia des de l'any 2000, coordinats per José Monleón, on crítics, estudiosos i autors reflexionen sobre el teatre contemporani. José Monleón, fill de la Vall, va estudiar Dret i Direcció a l'Instituto de Investigaciones y Experiencias Cinematográficas de Madrid. Va ser crític teatral en la revista *Triunfo*, i fundador i crític de les revistes *Primer Acto* i *Nuestro Cine*. Va dirigir la col·lecció de teatre de l'editorial Taurus, especialitzada en autors espanyols i llatinoamericans. Va col·laborar en la formació del Teatro Popular Español, i va escriure guions de cinema, a més d'adaptar textos de Brecht al castellà. Va dirigir, entre altres, la companyia de Núria Espert en els muntatges *La bona persona de Sezuan*, de Brecht, i *Amics i coneguts*; va preparar l'*Antología dramática del flamenco*, amb la qual va participar en el Teatre de les Nacions de París; *Lorca y el flamenco*, estrenada a Roma, i el *Proceso a Kafka*. Va ser director dels festivals de Mèrida (1984-1990), el Festival de Teatre i Música d'Elx (1994) i el Festival Internacional Madrid Sur. És autor de diversos assajos sobre cinema i teatre. La Vall de Tavernes participa també, des de 1999, del festival *Siete sóis, sete luas*, un projecte del qual formen part cinquanta petites ciutats de Portugal, Espanya, Itàlia i Cap Verd, i que els permet descobrir la música popular, ètnica i tradicional dels seus països. Per Tavernes han passat, des de 1999,

grups i cantants com Kosturica, Bizantina, Molo Lobo i Bana de Cap Verd, La Brigada Victor Jara, Gadjos d'Hongria, Urbalia Rurana i altres.

El **Circuit de Cooperació Cultural** de la Mancomunitat de Municipis de la Safor, naix al febrer de 1999, com un servei més de la Mancomunitat.

Al llarg dels seus anys d'existència, han estat 24 els municipis de la comarca els que han aprofitat els seus serveis. Això ha permès a poblacions xicotetes gaudir de funcions de teatre i música, cinema d'estiu, conferències, exposicions i altres serveis culturals, que per ells sols no haurien pogut mantenir. Com a mostra de la seua programació, podem veure de manera aleatòria la que es feia al principi (1991 i 1992) i la dels anys 1995 i 2003.

1991. Gener-febrer. L'Alqueria de la Comtessa: *Aladí*, *Bambalina*. Piles: Gran Fele. Març-abril. *Puja al Pluja bus tour*, de Pluja Teatre, per a tots els escolars dels seus pobles, els dies 12, 13 i 14 de març. Teatre per a adults. Piles: *Infantillatges*, l'Om. Llocnou: *O tu o res*, L'Horta. L'Alqueria de la Comtessa: *Mambo*.

Entre maig i juny, el Grup de Teatre del Real de Gandia representa *Quico sentències* i *Les coses de Gómez*, a Potries, Rafelcofer, l'Alqueria de la Comtessa i la Font d'en Carròs.

Juny. L'Alqueria de la Comtessa: *Electro-xoc*, La Popular de la UPG.

Juny. Els Colomets Teatre d'Almoines representen *El millor amic* i *Un dia de classe*, a Almoines, Llocnou, Xeresa i el Real de Gandia.

Juny. El G.T. infantil del Real fa *Un príncipe feliz* a Piles i Rafelcofer.

1992. Abril. *Sueñogallo*, de La Burbuja a Daimús i l'Alqueria de la Comtessa.

Maig. *La família Vamp*, Visitants, a Xeraco i Rafelcofer. *Sílvia i el drac*, Azulea Titelles, a les escoles de Piles, Miramar, Daimús, Xeraco, Xeresa, l'Alqueria

de la Comtessa, Palma, Ador, Almiserà i Alfauir. Teatre per a adults: *Nit de glòria*, Teatre de l'Arc Iris, i *Miraclets*, de la Cassola, a l'Alqueria de la Comtessa. *Gen(t)s diferents*, La Mandragora, a Ador.

Juliol. Grup Falla Portal de Valldigna, *Colombaire de profit*, a Alfauir, Daimús i Miramar. Agost a Ador. Grup de teatre El Rebollet d'Oliva, *Diners, diners, diners* i *Rics improvisats*, a Xeresa. *Els llos de mon cosí* i *Perquè em dóna la gana*, a Piles i Almiserà.

Agost. Certs Nòmades (animació), a Llocnou i Almiserà.

1995. Piles: *PC (personal computer)*, Lluerna; *Help!*, Boig Teatre. Daimús: *Això era i no era*, La Colla. L'Alqueria de la Comtessa: *Mentideres*, La Cuina; *Dion & Pol lo*, La Tarumba. Alfauir: *MasKara* (animació al carrer).

2003. Abril. El tio Vicent (contacontes) a Rafelcofer. Teatre infantil: Engrata Teatre, *La pallacienta*, a Piles. Alain Vigneau / La Stravagante, *Caravan*, a Miramar. Edu Borja, titelles, *El Circus de la teranyina*; Teatro Viajero (titelles), *Mágicos cuentos*, a Xeraco. Teatre per a adults: Nas Teatre, *Amors impossibles*; Purna Teatre, *De Pau ni un duro*, a Xeraco. Sarsuela, Compañía Lírica Valenciana, *Antología de la zarzuela*, a Miramar. Teatre de la Caixeta, *logurt per a tres*, a la Font d'en Carròs.

Maig. Animació infantil a Rafelcofer. PTV Clowns, *Cambio de plan*, l'Alqueria de la Comtessa. Teatre de la Resistència, *Alícia*, a la Font d'en Carròs. Llorenç el Contacontes, *Un tresor de contes*, a Gandia (edifici Mancomunitat). Teatre per a adults: Pot de Plom Teatre, *La vengansa*, a Xeraco; *Historietes medievals*, a Piles. Ballet Inma Cortés, *Una noche espectacular*, a Llocnou de Sant Jeroni. Albenà Teatre, *Spot*, a Miramar. Cisell Teatre, *Dues cares de la moneda*, a la Font d'en Carròs. La Manta al Coll, *Sé infiel y no mires con quién*, a l'Alqueria de la Comtessa. Correfocs, Produccions L'Esclat, *Abracadabra*, a Piles.

Juny. Correfocs, Produccions L'Esclat, *Abracadabra*, a Guardamar de la Safor. Teatre per a adults: Pot de Plom Teatre, *La vengansa*, a l'Alqueria de la Comtessa.

Juliol: Sarsuela. Compañía Lírica Valenciana, *Antología de la zarzuela*, a Rafelcofer. Gegants / nans, grup Xirimiters de Castelló de la Ribera a Rafelcofer. Dansa popular, Trapig, *Records d'un temps passat*, a l'Alqueria de la Comtessa. Teatre de carrer: La Banda del Drac, *Balleu, balleu...!*, a Palma de Gandia. Correfocs, Colla Diablers Sant Rafel, *Espurnes*, a Palma de Gandia. Teatre per a adults: Pot de Plom Teatre, *Historietes Medievales*, a Castellonnet de la Conquesta.

Agost: Teatre d'adults. Pot de Plom Teatre, *Historietes Medievales*, a Miramar. Teatre de carrer. Correfocs. Produccions L'Esclat, *Abracadabra*, a Miramar. Draco Produccions, *Gegants, dracs i cabuts*, a Llocnou de Sant Jeroni. Circo Gran Fele, *El sabidor*, a Llocnou de Sant Jeroni. Cirkuseando, a Llocnou de Sant Jeroni. Telefèrics, *A tota marxa!*, a Guardamar de la Safor. Scura Plats, *Guargis*, a Palma de Gandia. Sarsuela/Òpera. Voces de Valencia, concert a Palma de Gandia.

Octubre. Empar Claramunt (contacontes), *Contes del cavallet de fusta*, a Gandia (edifici Mancomunitat). Teatre per a adults: Nas Teatre, *Amors impossibles*, a l'Alqueria de la Comtessa. Teatre de carrer: Xirimiters de Castelló de la Ribera, *Gegants i cabuts*, a Piles. K Producciones, *Gulliver en la tierra de los gigantes*, a Rafelcofer.

Novembre: *Espurna-Oci* (contacontes), a Gandia (edifici Mancomunitat). Empar Claramunt (contacontes), *Contes del cavallet de fusta*, a l'Alqueria de la Comtessa i Rafelcofer. Teatre infantil: Up Front Theatre Company, *The time machine*, a Llocnou de Sant Jeroni.

Desembre:

Llega el Circo, *Payasos y circo*, a Piles. Recital Poesia de Vicent Camps, *Poetes per a Tots*, a Palma de Gandia. Teatre de carrer: Joglogoliards, *Al país dels balladors*, a Rafelcofer. Contacontes: Llorenç el Contacontes, *Un tresor de contes*, a Gandia (seu de la Mancomunitat). *Espurna-Oci* (contacontes), a l'Alqueria de la Comtessa.

Com es pot veure, si en començar el seu funcionament es contractaven un munt de grups aficionats de la comarca, a hores d'ara, el

Circuit de Cooperació Cultural s'ha convertit en una mena d'agència de contractació i distribució cultural que treballa per als pobles més menuts de la comarca, oferint-los una bona programació cultural i altres serveis com classes de manualitats, gimnàstica, balls de saló, etc.

Per qüestions polítiques, alguns pobles de la comarca on manava el Partit Popular, que no havia aconseguit la presidència de la Mancomunitat, se'n van eixir i van crear un **Servei Cultural Intermunicipal**, del qual formaven part els pobles d'Ador, Xeresa, Ròtova i Vilallonga, i que fa una programació semblant a la del Circuit de la Mancomunitat:

1998.

Espectacles infantils: Ròtova: *Joglars*, Joglogoliards (carrer); *El misteri de la biblioteca*, La Coja.

Xeresa: *El rei que no volia ser rei*, L'Andana Teatre.

Ador: *Peter Pan*, Pluja Teatre.

Adults: Vilallonga: *El debut de Col-i-flor*, L'Heura.

Xeresa: *Entre mujeres*, Comarcal 234; *Una sogra de castanyola*, Falla Institut Oliva.

Ador: *Un dia de glòria*, Companyia d'Elisa Ramírez.

La comarca de la Safor, tal com s'ha vist en aquest capítol, ha entrat a formar part d'aquesta mena de gran parc temàtic de la cultura a càrrec de les institucions democràtiques, que caracteritza la nostra societat en els inicis del tercer mil·lenni. Una cultura que cada vegada més s'està especialitzant per sectors: per a escolars, per a adults, per a jubilats, per a aficionats al teatre, a la literatura, als esports o a la petanca..., que per a tots

n'hi ha en la fira democràtica i alegre en la qual es mou en els temps que corren.

1.- ELS GRUPS AFICIONATS. LES FALLES

Els concursos de teatre aficionat Salvador Soler d'Oliva i Ligorio Ferrer de Gandia, i alguns cursos de teatre fets per membres del grup Pluja a diversos col·lectius de la comarca, han marcat els trets del teatre *amateur* a la Safor durant l'època democràtica.

Després de l'experiència de Tavernes, alguns membres de Pluja han impartit un munt de cursos de teatre a la comarca. Cal destacar els impartits per Ximo Vidal i Joan Muñoz a la Universitat Popular de Gandia, i els de Joan Muñoz a l'Escola d'Adults. El resultat d'aquestes experiències va ser l'aparició durant un temps de grups d'aficionats que van representar els seus muntatges a Gandia i a alguns pobles de la comarca.

La Popular, companyia de la Universitat Popular de Gandia, dirigida per Ximo Vidal, va muntar *Crim contra rellotge* (1990) i *Electroshow* (1991).

El grup de l'Escola d'Adults, dirigit per Joan Muñoz, va muntar *Lysistrata* i *L'inspector*. Els membres d'aquest grup, junt amb alguns alumnes de la UPG, formen la companyia Els Col·loquiers, que posa en escena, dirigida per Joan Muñoz: *La balada de l'assassí* (1991), *Tu i jo som tres* (1992), *Guillem hotel* (1993) i *La cuina* (1994).

En 1992, amb la col·laboració de la Junta Local Fallera de Gandia, es crea la companyia Teatre del Desig, que, dirigida per Ximo Vidal, va muntar *Don Juan Tenorio* i *Cyrano de Bergerac*, que van ser representades a Gandia i a altres poblacions (Vall d'Uixó, Ondara, Cullera, l'Alqueria de la Comtessa,

Oliva, Bellreguard...)). El Teatre del Desig va ser la darrera oportunitat en què es van poder veure juntes diverses generacions d'actors aficionats de Gandia, des dels històrics Ramon Sanz, Enric Gracia i Paquita Bisquert, als nous Santi Gomar, Josep Lluís Mas, Joan Banyuls, Jesús Escrivà i Eva Pellicer, que són els que ara mouen i animen els grups *amateurs* que s'han creat a Gandia.

Hi ha hagut altres grups aficionats a la comarca durant les dècades dels vuitanta i noranta. Manolo Gadea, que va ser durant una temporada, a principis dels setanta, membre de Pluja, ha muntat una sèrie de monòlegs els darrers anys a Gandia: des de *Les mans d'Euridice*, que ja va representar al teatre Serrano en 1992, a *El beso de la mujer araña*, *La sombra del Tenorio* i *El hombre de Taj Mahal* (1999). Xerraires, de l'Associació de Veïns de la Plaça El líptica, que va muntar un *Pic-nic*, d'Arrabal. El grup Rebollet d'Oliva, dirigit per Dimas Cucart, que ha fet, entre altres, les obres: *Tenorio a la força*, *Diners, diners, diners*, *Rics improvisats*, *Els lios de mon cosí*, *Perquè em dóna la gana*, *L'oroneta...*, i, en paraules del seu director, s'ha atrevit a

“emprender más altas instancias, y así nos atrevimos con *La casa de Quirós*, *La herida luminosa*, *Cuando el fuego se apaga*”

i altres que van representar dins i fora d'Oliva. El Grup de Teatre del Real de Gandia que ha representat un munt de sainets, com: *Quico sentències* o *Les coses de Gómez*. El Grup Heura, de Vilallonga. El grup de l'AMPA de Bellreguard; el de la Filà Berebers del mateix poble, que ha posat en escena: *Un sofà per a quatre* i *Homes i dones (bojos pel teatre)*. Fins i tot ha aparegut una companyia professional de titelles, El Circ de la Safor, que, dirigida per Josep Escrivà, ha muntat un espectacle musical de titelles per a adults titulat *Vida, recuerdos y milagros*, sobre un text de Joan M. Monjo.

Però si hi ha hagut un col·lectiu que ha experimentat un fort creixement en els darrers anys, en el terreny teatral, aquest ha estat el de les falles. El concurs de teatre Salvador Soler, que se celebra al teatre Olympia d'Oliva des de 1996, ha provocat que s'hagen consolidat a la població uns quants grups de falla.

Falla Pensat i fet. Amb actors com Laura Canet, Rosa Maria Sòria, Pilar Monzó, Vicente Alcaraz, Salva Borràs, Paco Ferrer i Fernando Salort, ha muntat obres com: *El pare de la criatura*; *La Pati de pescadors*; *L'erotíssima donya Inés*, de Gil Albors, i *Setze jutges*, de Josep A. Martínez.

Falla Institut-Ramon Sanz. Dirigida durant anys per Ramon Sanz, el grup s'ha batejat amb el nom de l'actor de Gandia, en faltar aquest el 2001. Amb actors com Maite Fullana, que ara dirigeix el grup; Anna González; Emma Miralles; Ramona Pérez; Vicent Roig; Joan Guerola; Kiko Morató; Fco. José Torres; Vicente Pous, i altres. Ha posat en escena obres com: *Una sogra de castanyola*, d'Escalante; *Navellós 18*, d'Antoni Ruiz; *UCI*, d'Eduardo Ladrón de Guevara; *A la nit una navalla*, de Josep Llopis; *Una cistella plena de pluja*, de Josep Llopis; *De com Paquito López, natural d'Oliva, va pujar al cel*, de Rafael Mendizábal; *La Fornarina*, de Gil Albors, i *Molt alt, molt rubio, molt mort*.

Falla Casa d'Alonso. Amb actors com Amparo Gómez, Sabina Fuster, Lorena Verdú, Paco i Salvador Escrivà, Paco Sempere i altres, ha representat: *Visites de l'altre món*; *L'Afició*; *A mi, no*; *Tisorettes*, de Joan Colom; *Les cartes misterioses*; *Bodes d'or*, de Martí Barberà; *La família és per fer-se*, i *De fill a fill*, de Manuel Navarrete.

Falla Sant Francesc. Un dels grups amb més tradició d'Oliva ha estat actuant amb intermitències des dels anys seixanta, quan estava dirigit per Pepe Colom, ara sota la direcció de Vicent Morant, i amb actors com Amalia i María José Malonda, Imma Mañó, María José Escrivá, Vicent Just, Paco Pastor, Joan Costa, Enrique Escrivá i altres, ha portat a escena obres com:

Quelo xufeta; Un esclat a l'infern; Oportunitat, de Juan José Millán; *El cuquet del carinyo; Tres tristos traumes*, de Pasqual Alapont; *Fins que arribe l'alba*, de R. Melià, i *Pop i creilles fregides*, de Carme Resino.

Falla L'Estació. Dirigida abans per Dimas Cucart i ara per Rafael Fornés, amb actors com Marisa Plaza, Xaro Ausina, Rosa María, Maria Vega, Vanessa Camps, Tere Pellicer, Suso Morant, Ramon Llopis, Noelia, Alfonso i David Forrat, José Cardona i altres, ha muntat obres com: *Jordi; Fray Carmelo; El vampiro que ve... i la mare que va; Penèlope segueix entre nosaltres*, de Rafael Melià; *Conta-ho tu que tens més gràcia; Un sofà per a quatre*, i *Que vosaltres que es pensàveu?*, de Rafael Fornés.

Si bé a Oliva encara hi ha una tendència entre els grups a muntar els típics i tòpics sainets, i alguna comèdia de més actualitat, a Gandia, amb més anys de perspectiva (el concurs va ser convocat per primera vegada en 1985, amb el nom de Concurs de Teatre en Llengua Valenciana, i no va ser fins a 1988 que va rebre el nom de Ligorio Ferrer), es pot veure com des dels anys vuitanta, quan també predominaven els sainets, fins ara, la majoria de les formacions s'han atrevit amb muntatges i obres més complicades, aventurant-se a representar drames i tragicomèdies, com *Entre dones*, de Santiago Moncada; *La reina de la bellesa de Leenane*, de Martin McDonagh; *L'home, la bèstia i la virtut*, de Pirandello, o les *Variacions Goldberg*, de l'austríac Tabori, i a treballar amb autors com els clàssics Aristòfanes, Plaute, Gogol, Molière, Strindberg, Txèkhov, Shakespeare...; actuals com Woody Allen, Michael Frayn, James Kirkwood, Peter Shaffer, Dario Fo...; castellans com Mihura, García Lorca, Max Aub, Santiago Montcada, Nieva, Sanchis Sinisterra...; autors catalans com Boadella, Paco Mir, Sergi Belbel, Lluïsa Cunillé...; valencians actuals com Carles Alberola, Pasqual Alapont, Roberto García i Paco Zarzoso...; o locals com Rafa Montagud (membre de Pluja en els primers anys del grup), Salvador Escrivà i la gent de Psiquiàtrics Teatre, i Ignasi Moreno del grup Comuna Gàbia, de la Falla Carrer Major i Passeig,

que s'han animat a estrenar les seues obres gràcies a l'existència del concurs. Sortosament, la tendència a muntar números en *play back* ha quedat per a fi de festes i per als festivals infantils que munta la Junta Local Fallera de Gandia tots els anys.

De fet, les agrupacions gadianes continuen complint amb la funció de representar obres que han passat amb èxit pels teatres de Barcelona o Madrid i no han pogut arribar als escenaris de la Safor, i d'apropar els nous llenguatges teatrals a capes de la població que no estan habituades a anar al teatre, i en canvi sí que s'apropen si els que representen les funcions són gent que consideren "seua", amb les mateixes aficions, ja que pertanyen a les mateixes associacions festeres que ells.

En el primer concurs, convocat en 1985, i celebrat a la sala d'actes del Col·legi Cervantes, van participar els grups següents:

Falla Màrtirs, amb *Lepe i Talala*, d'Escalante; Falla Crist Rei, amb *El virgo de Visanteta* i *l'Alcalde de Favara*, de Bernat i Baldoví; Falla Jardinet, amb *La força de la costum*; Falla Raval, amb *El penitent*, de M. Vidal; Falla Prado, amb *Fray Carmelo*, de José Fernández Serrano; Falla Marqués de Campo, amb *Colombaire de profit*, de Barchino; Falla Escoles Pies, amb *Rics improvisats*, de Paco Comes; Falla Lluís Belda, amb *Per la fam d'heretar*, de Peris Celda; Falla Plaça El líptica, amb *Tens el cor negre*, del Col·lectiu Fotja; Falla Carrer Major i Passeig, amb *Per no ser sogre*, de Paco Comes; Falla Mosquit, amb *Al més listo li la peguen*, de Rafael Bigné; Falla Beniopa, amb *Sels de novençà*, de Peris Celda; Falla Grau, amb *Quelo xufeta*, de L. Geblat i V. Broseta; Falla Benirredrà, amb *President d'honor*, de Peris Celda, i Falla Vila Nova, amb *La placeta de la Concòrdia*, de Luis Juan Alcaraz.

El primer premi se'l va endur la Falla de la Plaça El líptica, l'única que no presentava un sainet. La seua obra *Tens el cor negre*, de creació col·lectiva i dirigida per Santi Gomar, ambientada en una cort medieval, va arrasar en

el certamen emportant-se quasi tots els premis més importants. En 1986, no es va fer el concurs; els anys següents, els guanyadors van ser:

1987: *La mort del músic*, Falla Institut d'Oliva; 1988: *La cançó de la vida*, Falla Prado; 1989: *Sang i ceba*, Falla Prado; 1990: *L'estranya parella*, Falla Prado; 1991: *Carmela i Paulí*, Falla Jardinet; 1992: *Vosté té ulls de dona fatal*, Falla Prado. 1993: *Tres forasters de Madrid*, Falla Grau; 1994: *Un amic*, Falla República Argentina (obra curta), i *Els arbres moren de peu*, Falla Prado (obra llarga); 1995: *La senyoreta de Trévez*, Falla Prado; 1996: *Femení, singular*, Falla Beniopa (obra curta), i *Ací no paga ni Déu*, Falla Carrer Major i Passeig; 1997: *Essència de dona*, Falla Lluís Belda (obra curta) i *Balada per tres innocents*, de Màgic Versus de Cullera; 1998: *L'erotíssima donya Inés*, de Cisell Teatre (Falla Mercat) (obra curta), i *Estem fins els ous, ous!*, Suc Teatre d'Alzira; 1999: *La sabatera prodigiosa*, de Cisell Teatre (Falla Mercat), en categoria oberta, i *L'inspector*, Falla Corea, en categoria reservada a les falles; 2000: *Comèdia negra (a les fosques)*, de Comuna Gàbia, Falla Carrer Major i Passeig (categoria A), i *A la nit, una navalla*, de la Falla Institut d'Oliva; 2001: *No és tan fàcil*, de Comuna Gàbia; 2002: *Dues cares de la moneda*, Cisell Teatre.

Els grups *amateurs*, dependents o no de les comissions falleres, s'han consolidat a Gandia. De fet, com passava amb el quadre artístic de la Falla de Corea en els anys seixanta, les falles han descobert que els seus grups, que poden fer un munt de *bolos* a Gandia i a poblacions dels seus voltants, són una important font d'ingressos. Els grups més destacats en els darrers anys són:

Sotavent. El grup del Grau de Gandia és el més veterà de tots, des que va nàixer en 1970, encapçalat pel veterà Antoni Rodríguez, que ha guanyat un munt de premis al millor actor en diversos concursos, la formació ha estat premiada en nombrosos certàmens de teatre (Junta Central Fallera en 1974 i 1975; Vila-real 1974; Torrent 1976, 1977 i 1978; Montcada 1978...). Amb les incorporacions en els darrers anys de gent més jove: Mari Saro i Cristina Martí, Eva Pellicer, Mari Ramos, Lola Rodríguez, Manolo Estrela, Eladio Frasset, Vicent Mengual..., ha muntat obres com: *El cau*; *Tres forasters de*

Madrid; Crònica d'un desesper, de Rafael Villar; *Conta-ho tu que tens més gràcia; T'he agafat, Caputxeta*, de Carles Cano; *El somni d'una nit d'estiu*, de Shakespeare; *Això era i no era*, de Pasqual Alapont. Les emissions falleres que emet Ràdio Gandia són un altre camp en el qual han destacat els membres més joves de Sotavent. Amb guions de Vicent Mengual (*La història interminable, L'afer del robatori del banderí, La vall perduda, Gandiovania...*, veritables obres de teatre radiades), han guanyat un munt de premis en el concurs que convoquen les falles gandianes.

Corea. El grup del barri de l'Estació, que ha estat actuant amb intermitències des que van desaparèixer els seus actors més veterans, ha muntat amb gent més jove i alguna més veterana: Laura Molina, Alícia Ramírez, Reme Morant, Reme Melo, Maite Gutiérrez, Mari Carmen García, Paloma Canet, Marisa Boscà, Cristina Miguel, Inma Valls, José Enrique Llorens, Diego Rufat, Juan Luis Bañuls, Enrique de Sanfèlix, Eduard Montoro, Vicent Vila i altres, dirigida a vegades per algun supervivent de temps passats (Empar Brotons, Joan Banyuls), i en altres per representants de la nova generació de la falla, com Alberto de Sanfèlix, han representat obres com: *L'inspector; Bresquilla en almívar*, de Miguel Mihura; *Coses de ma tia*, de Rafael Mendizábal, i *Converses*.

Jardinet. Psiquiàtrics Teatre, és el nom del nou grup de la falla, dirigits per Noemi Alcázar i Salva Escrivà, darrer representant d'una saga d'actors aficionats, i amb actors com Rosabel Escrivà, José Jordán, Toni Planells, Víctor Escrivà, Rosanna Fuster, Sonia Monzó, Joan Gea..., han muntat obres de creació pròpia, com *Tick's...tick's...tick's, 5 personatges buscant autor o Virus*, i altres com *Carmela i Paulí*, de Sanchis Sinisterra; *Parlem de teatre*, d'Àngel Caro, i *Errare humanus est*, de Miguel Sierra.

Plaça El líptica. Després de guanyar el primer concurs de teatre, el grup a penes va fer alguna obra més (*Prohibit suïcidar-se en dimarts*, dirigida per Antoni Martínez, amb actors com Anabel Llopis, Beatriu Aparisi, Sergi Xaixo

i Joan Antoni Millan). En abandonar el grup Santi Gomar, que ha col·laborat posteriorment amb diverses falles com a director, i que com a actor va participar en els dos muntatges del Teatre del Desig, fent de don Juan en el *Tenorio*, i de Cyrano en l'obra del mateix nom, i que ha actuat amb les companyies professionals del teatre Micalet, de València, i Pluja teatre, de Gandia, el grup va desaparèixer al poc de temps.

Beniopa. Una formació amb una gran activitat en els darrers anys, dirigida per Pep Morant, i després per Xaro Ramírez, amb actors com Almudena i Aida Perelló, Empar Bertó, Lolín i Xaro Ramírez, Imma Martínez, Pura Miret, Vicent Ferrandis, Francesc Martínez, Vicent Bravo, Pablo Jurado i altres, ha representat *Femení singular*; *All i pebre d'emocions*; *Tornarem a Casablanca*, *Electroshow*, de José Luis Alonso de Santos; *La reina de la bellesa de Leenane*, de Martin McDonagh; *Dos fan un parell*; *Si jo et contara*; *M'agrada el futbol, m'agrades tu*, de Josep Ma. Carandell, i *Vacants*, de Lluïsa Cunillé.

Falla Màrtirs. Dirigits per Josep Lloret. Amb el desaparegut Enrique Gracia i altres actors com Rosa Gregori, Cristina Pons, Suni Morant, Tomás Ramírez, Honorio López, Manolo Matoses i altres, ha muntat obres com *Un inspector acaba d'arribar*; *La notícia*, de Rafael Mendizábal, i *Una de lladres*, de Dario Fo.

Falla Lluís Belda. Sense activitat actualment, i amb els actors Beatriu Gras, Isabel Frasset, Neus i Nieves Roig, Andreu Castellà, Salvador Gregori i Jesús Moncho, que van ser dirigits alguna vegada per Santi Gomar, van representar: *Essència de dona* i *Sense (molts) problemes*, d'Empar Reig.

Crist Rei. Anabel Fernández, María José Morán, Rosa Ferri, Cristina Sanfeliu, Paco Bertó, Jesús Gregori, Salvador Ribes, Juan Jiménez, Domingo Sevillano i altres han participat en *La Fornarina*, de Gil Alborg; *Les coses de Gomes*, Lligori Ferrer, i *Setze jutges*, de José Antonio Martínez. Joan Banyuls, un actor que va participar en les companyies La Popular i el Teatre del

Desig, i que ha col·laborat posteriorment amb altres formacions de la comarca, va muntar per a la falla l'obra *Els ulls de la gata*, amb l'actriu Erika Sanz.

Falla Mercat. Cisell Teatre ha participat en el concurs Ligorio Ferrer algunes vegades en nom de la falla, que també té una altra formació, que dirigida per Manuel Picazo i Paco Sanchis, amb actors com Maru Ortolá, Ricardo Ortolá, Julián Toledo, María José Bertó, Olga Gómez i altres, ha fet obres com *La calça al garró*, de Pluja Teatre; *La cinta daurada*, de María Manuela Reina; *Pel davant i pel darrere*, de Michael Frayn, i *No et canvies per al sopar*, de Marc Camoletti.

La Ravalera. De la Falla del Raval. Una de les formacions més joves, van ser dirigits per un antic membre de Pluja, Rafa Montagud, i ara, sota la direcció de Lluís Moncho, i amb Bruno Serralta, Luïsa Llopis, Isabel Rocher, Elia Berzosa, Rosa Moncho, Javier Sancho, José Torres, Lluís Moncho, Vicent Ribera, Vicent Ribes, Josep Maria Montagud, Josep Malonda, Rafa Estruch i altres, com a actors, han muntat: *El misteriós crim del doctor Gafarró* i *Una nit al Sambori*, de Rafael Montagud; *L'home, la bèstia i la virtut*, de Luigi Pirandello; *Setze jutges*, de Josep Antoni Martínez.

Prado Teatre. Una de les formacions més veteranes. Fundada en 1985, amb motiu del primer concurs de teatre que es va convocar a Gandia, on va debutar amb *Fray Carmelo*. Després d'una etapa d'iniciació teatral centrada en la interpretació de sainets (*Geperut i coixo*, *La cançó de la vida...*), el grup va donar un canvi radical al seu repertori, i va passar a representar obres d'autors tan diversos com Manuel Molins (*Ni tan alts, ni tan rics*), Pluja Teatre (*Sang i ceba*), Neil Simon (*L'estranya parella*), Alejandro Casona (*Els arbres moren de peu*), Enrique Jardiel Poncela (*Vosté té ulls de dona fatal*), Carlos Arniches (*La senyoreta de Trévez*) i altres. Dirigits per Santi Gomar en una primera època, i posteriorment per Josep Fuster, i amb actors com

Carmen i Reme Palonés, Inma Pitarch, Tere Fuster, Carola Escrivà, Joan Artur Martí, Josep Burguera, Ricard Faus, Jesús Escrivà, Paco Sellens, Carles Mesenguer i altres, ha muntat darrerament *Cagats de por*, de Dario Fo; *La bogeria d'en Joan*; *P.D. El teu gat ha mort*, de James Kirkwood; *Pèls i senyals*, de Martin Douglas, i *Arsènic i un pessiguet de compassió*, de Joseph Kesselring.

Comuna Gàbia. El grup de la Falla Carrer Major i Passeig de Gandia, dirigit per Josep Lluís Mas, i amb els actors Paola Castelló, Vicky Arnal, Aure Galán, Ana Gregori, Suni Morant, Mila Moreno, Kata Martí, Marien Santiago, Xavier Merí, Ignasi Moreno, Josep Server, Pablo Serna i altres, és un dels més actius a hores d'ara a la ciutat. Dels més dinàmics i dels més inquiets, amb un dels repertoris més interessants del moment: *Ací no paga ni Déu*, de Dario Fo; *Torna-la a tocar, Sam!*, de Woody Allen; *Entre amigues*, de Santiago Moncada; *Estimada Anouchka*, de Carles Alberola; *Comèdia negra*, de Peter Shaffer; *No és tan fàcil*, de Paco Mir, i *Desencontres*, de Paco Zarzoso, que ha rematat amb l'estrena de dues obres escrites per un dels seus components, Ignasi Moreno: *The Thrill is gone* i *Darrere del teló*.

Aiguamar Teatre. Creat al Col·legi de les Carmelites, i dirigit i animat per un dels seus professors, Carles Flores, amb els actors Anna Puchades, Esmeralda Parra, Maria Febrer, Gràcia Vidal, Lola Moreno, Amparo Esquerdo, Cristina Alfaro, Júlia Costa, Xavier Pérez, Ximo Català, Miguel Vicedo, Mariano Lloret, José L. Martí *Fino* i altres, han muntat fins ara les obres *Joan el Cendrós*, de Carles Alberola i Roberto García; *Besos*, de Carles Alberola i Roberto García; *Infants*, sobre textos de Sergi Belbel, Paco Mir i altres; *Mandíbula afilada*, de Carles Alberola, i *Enten-metuami*, d'Eloy Arenas.

Cisell Teatre. Naix de la Falla del Mercat en 1995, on està fins a 1998, representant les obres *El tonto és un savi*; *L'erotíssima donya Inés*, de Gil Alborgs, i *La sabatera prodigiosa*, de García Lorca. Després d'un temps de reflexió interna, Cisell Teatre agafa personalitat jurídica pròpia en constituir-se com a associació cultural. Dirigida per Marga Illueca, primer, i

per Ximo Bertó, després, amb els actors i actrius Olga i Ruth Palonés, Agapito Domínguez, Julián Toledo i Fino Martí, ha muntat des d'aleshores *Retalls de teatre*, basada en textos de Nieva, Strindberg i Txèhov; *Dues cares de la moneda*, de Lourdes Ortiz; *De polls i actors*, de Sanchis Sinisterra, i *Variacions Goldberg*, de George Tabori. Ha participat en un munt de certàmens *amateurs* (Ligorio Ferrer de Gandia, Salvador Soler d'Oliva, Vila d'Ondara, Vila de Mislata, Ciutat de Cullera, Caldes de Montbui (Barcelona)...), on ha guanyat una gran quantitat de premis com a grup, i, de manera individual, els seus actors i directors.

2.- LES RECUPERACIONS. UN CERCLE QUE ES TANCA

Gabriel Garcia Frasset començava el seu llibre sobre el teatre a la Safor amb uns capítols dedicats als precedents teatrals al teatre del segle XIX. Parlava de la Visitatio, la festa de Corpus i d'altres representacions i rituals parateatrals que se celebraven a la comarca, i que havien desaparegut al llarg dels segles. El llibre es tanca com un cercle quan he de parlar de com moltes d'aquestes manifestacions han estat recuperades per algunes associacions en els darrers anys del segle passat. Anacronismes d'altres temps que han tornat a veure la llum pels esforços d'alguna gent que, potser cansada de viure en una societat cada vegada més plana, més pareguda a qualsevol altra de les que coneixem en el món occidental, busca en expressions d'aquest tipus un signe d'identitat amb el qual reafirmar-se i reconèixer-se, amb el qual saber que forma part d'una cultura diferenciada de les altres que l'envolten.

D'entre les primeres a recuperar-se, està *El cant de la Sibil·la*, un espectacle, si voleu primari, on un xiquet vestit com la Sibil·la entona el seu

famós cant amb la tornada *En lo jorn del judici / veurà's qui ha fet servici*, en la missa del gall que se celebra tots els anys a l'ermita de Santa Anna de Gandia, després d'haver estat recuperat per l'escolapi pare Faus.

Molt prop de l'ermita, al barri de Santa Anna, la germandat del Sant Sopar munta un espectacle que ja forma part de la tradició de la Setmana Santa de Gandia: el *Via Crucis vivent*. Representat des de 1977 pels mateixos veïns del barri, a iniciativa d'unes monges missioneres que tenien cura d'una escola de la barriada, el *Via Crucis* ha anat evolucionant des de les seues primeres representacions a l'esplanada de l'ermita de Santa Anna, fetes quasi en família, fins a convertir-se en un espectacle en què participen uns quaranta actors, que ha estat dirigit per Santi Gomar, i ara per Josep Enric Gongu, i que es fa en diferents espais escènics repartits per tota la barriada: des de la plaça davant l'església parroquial, on es munta el Palau de Ponç Pilat, passant per diversos carrers, on es representen cadascuna de les estacions, fins a arribar a les falques de la muntanya, als peus de l'ermita, on s'escenifica la crucifixió de Jesús. L'acte és contemplat per centenars de persones cada any.

Des de 1999, la germandat de l'Eccehomo escenifica el dimarts sant, a l'església de Sant Josep al Raval, el passatge bíblic de l'Eccehomo, dirigit per Rafa Montagud, antic membre de Pluja, i en el qual participen activament veïns del barri.

La *Visitatio Sepulchri* és un drama litúrgic atribuït a Sant Francesc de Borja, que va ser representat a Gandia en dues jornades: el Divendres Sant, després dels ofícis, i el Diumenge de Resurrecció, des de 1550 fins a 1865, quan va ser prohibida per l'arquebisbe de València, monsenyor Barrio. A iniciativa de Pluja Teatre i Luis Quirante, amb el suport de la Junta Major de Germandats de Setmana Santa de Gandia, la *Visitatio*, la música i el text de

la qual van ser reconstruïts per José María Vives, és representada de bell nou a Gandia des de 1998, any de la seua reestrena, per l'Orfeó Borja de Gandia i el seu conjunt instrumental, dins dels actes de la Setmana Santa.

El desclavament d'Oliva se celebrava des de feia anys en la seua Setmana Santa. Des de 1986, la cerimònia que se celebra durant els oficis de Divendres Sant, i en la qual una imatge de Crist és desclavada de la creu i ungida amb els olis sagrats, va acompanyada per una cantata de Salvador Soler amb música del mestre Josep Climent.

La processó del Corpus de Gandia ha recuperat en els darrers anys, gràcies a la iniciativa del grup de danses populars Trapig de Beniarjó, primer, i del grup de dansa Roís de Corella de Gandia, després, algunes de les danses i comparses que l'acompanyaven antigament: des del ball de Nanos i el de Cavallets, al de la Moma i les diverses danses d'Arets i Vetes o les figures dels Cirialots. El grup Trapig, que des que va deixar d'organitzar la processó de Gandia, organitza la de Beniarjó, està incloent en aquesta alguna de les figures bíbliques que hi eixien abans.

Les *fires medievals* són una de les últimes incorporacions a aquest moviment de recuperacions de tradicions “perdudes”. Les tendes ateses per gent vestida a l'estil de l'època, amb els espectacles de joglars, lluites de cavallers, justes i escenificacions diverses, són un element que no falta en quasi cap dels nombrosos porrats que se celebren a la comarca (el de Sant Blai de Potries, el de Sant Macià de Ròtova, dels Sants de la Pedra de l'Alqueria de la Comtessa, i altres inclosos en la ruta dels porrats de la Safor).

A la Fira de Gandia, Pluja Teatre ha tornat a muntar *l'Ajuntament de farsa*, que eixia el primer dia de la Fira, junt amb el Tio de la Porra, llegint un ban de farsa per a anunciar l'inici de les festes.

A Xeraco, es representa pels carrers del poble, interpretada pels seus veïns, *La serp de Xeraco*, segons un text de Ximo Vidal, basat en diverses rondalles semblants a la d'*El drac de l'Albufera*. L'obra, que va ser muntada a iniciativa de Rafa Campos, Joan Iborra i Antoni Martí, va ser dirigida pel mateix Ximo Vidal, de Pluja Teatre.

Aquest retorn als orígens del teatre a la comarca no deixa de ser un intent d'aproximació a un fenomen aliè, una realitat social diferent a aquella on van nàixer, converteix aquestes representacions en peces de museu vivents i mòbils, que compleixen una altra funció que aquella per la qual van ser creades.

AGRAÏMENTS

He de fer palès el meu agraïment per les informacions rebudes de: Paquita Heras, de la família Heras-Durá; Matilde Arnal, d'Oliva, Paquita Bisquert, de Gandia; Santi Gomar, Josep Lluís Mas, Suso Monrabal, Jesús Escrivà i Ximo Bertó, de Gandia; Joan Fuster i Ferran Miralles, del Departament de Cultura

de l'Ajuntament de Gandia; Antoni Rodríguez i Eva Pellicer, del Grau; Pura Pastor, de Bellreguard, i Vicent Olasso, arxiver d'Oliva.

FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. *Gandia 1881-1980*. Gandia, 1981.

AA.DD. *El llibre de la Safor*. Gandia, 1983.

AA.DD. *Sessions extraordinàries de treball del Consell Assessor de Teatre*. València. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1986.

AA.DD. *Documentos sobre el teatro independiente español*. Madrid. Ministerio de Cultura, 1987.

AA.DD. *La Sala Escalante i el teatre infantil valencià*. València. Diputació de València, 1995.

AA.DD. *Homenatge a Vicente Parra*. Oliva. Ajuntament d'Oliva, 1997.

AA.DD. *Visitatio Sepulchri*. Gandia. CEIC Alfons el Vell, 1998.

AA.DD. *El franquismo. Visiones y balances*. Alacant. Universitat d'Alacant, 1999.

AA.DD. *Aproximació al teatre valencià actual (1968-1998)*. València. Universitat de València, 2000.

AA.DD. *Teatro y realidad (acción teatral de la Valldigna II)*. València. Universitat de València, 2002.

ABELLA, R. *Anécdotas para después de una guerra. España 1939-1957*. Barcelona. Planeta, 2002.

ADE TEATRO. *El teatro en la Comunidad Valenciana*. Madrid, 1999.

AIGUADOLÇ, L'. *Dossier el teatre popular valencià*, número 19-20. Dénia. Marina alta, Primavera 1994.

ALONSO, J.E. *Història de la Safor*. Simat de Valldigna. La Xara, 1998.

BLASCO, R. *Gran enciclopedia de la Región Valenciana, s.v. postguerra*. GERV. València, 1973.

BOURDIEU, P. *Las reglas del arte*. Barcelona. Anagrama, 1995. - *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid. Taurus, 1988.

BUENO CAMEJO, F.C. *Música i crítica a Gandía (1881-1936)*. Gandia. CEIC Alfons el Vell, 2002.

CALZADO, A. i TORRES FABRA, R. *Valencians sota el franquisme*. Simat de Valldigna. La Xara, 2002.

CARBÓ, F. i CORTÉS, S. *El teatre en la postguerra valenciana (1939-1962)*. València. Eliseu Climent Editor, 1997.

CARBÓ, F. *El teatre a València entre 1963 i 1970*. València. Universitat de València, 2000.

COLL FORNÉS, J.J. *Les falles de la República a Gandia*. Gandia. CEIC Alfons el Vell, 2003. *50 años de Radio Gandía 1933-1983*. Gandia. Ràdio Gandia, 1983. *Historia de las fallas de Gandía*. Gandia. Artes Gràficas Vicent, 1985.

CORTÉS, S. i SANCHIS GUARNER B. *Valencians sota el règim franquista (1939-1951)*. València. I.F. Valenciana-Abadia de Montserrat, 1995.

ECHETO, R. *El arte dramático de la lucha libre*. Caracas. Biblioteca Electrónica, 2003.

FÀBREGAS, X. *Història del teatre català*. Barcelona. Ed. Millà, 1978.

FONTANA, J. *España bajo el franquismo*. Barcelona. Crítica, 1986.

GARCIA FRASQUET, G. *El teatre al País Valencià: el cas de la Safor (1800-1936)*. Simat de la Valldigna. La Xara, 1997. - *La tradició musical a Rafelcofer*. Rafelcofer. UM Santa Cecília de Rafelcofer, 1999.

GONGA COLOMINA, J.E. *Les festes de la Safor*. Oliva. Colomar Editors, 1990.

GUBERN, R. *Historia del cine*. Barcelona. Lumen, 1977.

HERNÁNDEZ MARTÍ, G.M. *Falles i franquisme a València*. Catarroja. Afers, 1996. - "Fiesta y sociedad en la Valencia de la postguerra. Las fallas de València 1939-1952". En *Estudis d'Història Contemporània del País Valencià*, nº 9. València. Universitat de València, 1990.

HOBBSAWM, E.J. *L'invent de la tradició*. Vic. Eumo Editorial, 1988.

MANSANET I BOÏGUES, V. *Pols d'estels (Rafa Ferrando i la València contracultural)*. Simat de la Valldigna. La Xara, 1999.

MARTÍN GAITE, C. *Usos amorosos de la postguerra española*. Barcelona. Anagrama, 1987.

MESTRE ESCRIVÀ, G. *Història del teatre a Oliva*. Mecanoscrit. AM Oliva.

MORA, I. *Tot el temps del món. 25 anys de Pluja Teatre*. Gandia. CEIC Alfons el Vell, 1998.

PANDOLFI, V. *Història del teatre*. Barcelona. Institut del Teatre, 1993.

RODRÍGUEZ MÉNDEZ, J.M. *La incultura teatral en España*. Barcelona. Laia, 1974.

RUIZ RAMÓN, F. *Historia del teatro español. Siglo XX*. Madrid. Alianza Editorial, 1971.

SANTIAGO I MIRAS, M. A. *La zarzuela y el género chico*. Barcelona. Universitat de Barcelona, 2001

SIRERA, JOSEP L. *Passat, present i futur del teatre valencià*. València. Diputació Provincial, 1981. - "D'un temps, d'un país (un balanç personal)". *Arts Theatrica* (revista electrònica). València, 2003.

SÒRIA, E. *30 anys de cultura literària a la Safor (1959-1990)*. Oliva. Colomar Editors, 1990.

VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. *Crónica sentimental de España*. Barcelona. Austral/Espasa-Calpe, 1986. - *Cancionero general del franquismo*. Barcelona. Crítica, 2000.

YONNET. P. *Juegos, modas y masas*. Barcelona. Gedisa, 1988.

FONTS DOCUMENTALS

ARXIVS I BIBLIOTEQUES

Arxiu Municipal de Gandia.

Arxiu Municipal d'Oliva.

Arxiu Ràdio Institut Laboral de Gandia.

Arxiu Falla Sagrada Família Corea.

Arxiu Pluja Teatre.

Biblioteca de Bellreguard.

REVISTES

Revista *Festes del Rebollet* d'Oliva.

Revista *Fira i Festes* d'Oliva.

Revista *Fira i Festes* de Gandia.

Revista *Foc i Flama* de Gandia.

Revista *Festes* de Bellreguard.

Juventud, Circular de los Congregantes Marianos (Gandia)

Gandia *BIM*.

El Full. Butlletí Informatiu de l'Ajuntament de Gandia.

Nuestra Voz-Juventud. Comunidad vida cristiana de las
Congregaciones Marianas de Gandia.

Intent. Revista de l'Institut d'Oliva.

El Cresol. Agrupació Comunista de Xeraco.

Ruta. Revista d'alumnes i exalumnes de les Escoles Pies de Gandia.

Bagalina. Gandia.

Engrís. Gandia.

La Claca. Gaseta del teatre del Raval.

Arts Theàtrica (revista electrònica).

FULLS INFORMATIUS

Fulls informatius del concurs de teatre en valencià Ligorio Ferrer.

Fulls informatius del concurs de teatre Salvador Soler.

Fulls informatius de l'Ajuntament de Gandia sobre la Universitat d'Estiu, Corpus, la Visitatio Sepulchri, la Fira i Festes i altres.

PERIÒDICS

Gandía. La Voz del Distrito.

Ciudad (Gandia).

El Tossal (Gandia).

La Revista de Gandía.

Gente de la Safor. (Gandia).

Sant'Ana (Oliva).

Fontilles.